

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra historie – sekce archeologie

Bakalářská práce

Nejstarší židovský hřbitov v
Prostějově

Autor práce: Tereza HOLASOVÁ

Vedoucí práce: doc. Mgr. Karel Nováček, Ph.D.

Olomouc 2019

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vytvořila samostatně pouze s použitím literatury, kterou uvádím v seznamu. V Olomouci dne 11. 12. 2019

.....

Podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala doc. Mgr. Karlu Nováčkovi, Ph.D. za vedení mé práce a cenné rady. Dále bych ráda velmi poděkovala doc. Tamási Visimu, PhD., M.A. za přínosné konzultace a rady. Můj velký dík patří Bc. Pavlu Kašparovi za pomoc a cenné rady. Děkuji, také všem, kteří se jinak podíleli na mé práci. V neposlední řadě děkuji své rodině a přátelům za podporu a trpělivost.

Obsah

Úvod.....	7
1 Přírodní podmínky a lokalizace Prostějova.....	8
2 Dějiny bádání a historický kontext	10
2.1 Archeologické výzkumy nejstaršího židovského hřbitova v Prostějově.....	10
2.2 Další židovské hřbitovy v Prostějově.....	11
2.2.1 Židovský hřbitov ve Studentské/Lidické ulici	12
2.2.2 Židovský hřbitov v Brněnské ulici	13
2.3 Další archeologicky zkoumané židovské hřbitovy v České republice.....	13
2.3.1 Praha-Bartolomějská ulice	14
2.3.2 Židovská zahrada v Praze	14
2.3.3 Plzeň-Pobřežní, Jízdecká a Přemyslova ulice	14
2.3.4 Brno-při Uhelné ulici.....	15
2.3.5 Slavkov u Brna-ulice Československé armády	15
3 Židovský pohřební ritus a pohřební zvyky.....	16
4 Analýza pohřebního ritu.....	22
4.1 Přehled objevených hrobů	22
4.2 Pohřební ritus	23
4.2.1 Hrob a jeho úprava	23
4.2.2 Poloha pohřbených jedinců.....	24
4.2.3 Orientace pohřbů	24
4.2.4 Pohřební schránky	25
4.2.5 Pohřební výbava	25
4.2.6 Vícečetné pohřby.....	26
4.2.7 Zvláštní jevy.....	27

4.2.8 Neidentifikované prvky pohřebního ritu.....	27
5 Získaný hřbitovní mobiliář.....	29
5.1 Pozůstatky oděvu.....	29
5.2 Předměty symbolického významu.....	30
5.3 Pozůstatky rakví.....	31
5.4 Náhrobky.....	32
5.5 Ostatní předměty.....	37
5.5.1 Neurčitelné kovové artefakty.....	37
5.5.2 Keramika.....	37
5.5.3 Sklo.....	46
5.5.4 Mazanice.....	46
5.5.5 Osteologický materiál.....	47
5.5.6 Omítka.....	48
6 Antropologické posouzení kosterního materiálu.....	48
6.1 Věk a věkové kategorie.....	49
6.2 Pohlaví.....	50
7 Prostorový vývoj a datování.....	52
7.1 Písemné prameny.....	52
7.2 Archeologické prameny.....	58
8 Interpretace.....	62
9 Závěr.....	65
10 Resumé.....	67
11 Seznam literatury.....	69
12 Přílohy.....	77
Tabulky.....	82
Fotografie.....	137
Obrázky.....	142

Mapy	146
------------	-----

Úvod

Ve své bakalářské práci se zabývám nejstarším židovským hřbitovem v Prostějově, jehož část byla objevena při výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice v roce 1998 Ústavem archeologické památkové péče Brno pod vedením archeologa Zdeňka Čižmáře. Při tomto výzkumu bylo objeveno 43 kostrových hrobů, které byly přiřazeny právě židovské komunitě.

Cílem práce je na základě výsledků zpracování archeologického materiálu a písemných pramenů poskytnout ucelený přehled o vývoji a fungování nejstaršího židovského hřbitova v Prostějově, jež byl doposud poměrně neznámou a neprobádanou součástí historie židovské komunity v Prostějově.

V prvních třech kapitolách je poskytnut teoretický základ, ve kterém jsou vymezeny přírodní podmínky Prostějova, představeny dějiny bádání a historický kontext s přehledem poznatků o dalších dvou prostějovských židovských hřbitovech a o archeologicky zkoumaných židovských hřbitovech na území České republiky a dále je také představen židovský pohřební ritus a hlavní židovské pohřební zvyky.

Rozbor archeologických nálezů souvisejících s nejstarším židovským hřbitovem v Prostějově je soustředěn v následujících třech kapitolách. Předloženy jsou výsledky analýzy pohřebního ritu, poté následuje rozbor hřbitovního mobiliáře a v neposlední řadě je také posouzen antropologický materiál.

V sedmé kapitole je věnována pozornost prostorovému vývoji hřbitova a na základě písemných pramenů a výsledků rozboru archeologických nálezů je hřbitov datován.

Závěrem jsou souhrnně představeny nejdůležitější poznatky o nejstarším židovském hřbitově v Prostějově vyplývající z předchozích kapitol.

Zjištěné poznatky budou porovnávány s archeologicky zkoumanými židovskými hřbitovy ve střední Evropě.

1 Přírodní podmínky a lokalizace Prostějova

Město Prostějov se rozkládá v oblasti Západních Vněkarpatských sníženin konkrétně v Hornomoravském úvalu, jehož podcelkem je Prostějovská pahorkatina. Prostějovská pahorkatina je nížinnou pahorkatinou s nejvyšším bodem Předina s nadmořskou výškou 312,6 m n. m (Demek a kol. 2006, 362). Prostějov je součástí okrsku Prostějovské pahorkatiny, tzv. Romžské nivy, která je náplavovou rovinou podél řeky Romže a v Prostějovské kotlině (Tamtéž, 380).

Romžskou nivu tvoří z větší části kvartérní fluviální usazeniny, spodní šterkopísčité souvrství a holocenní souvrství hlinitých písků a písčitých hlín (Tamtéž). Centrum Prostějova a jeho bezprostřední okolí jsou tvořeny šterkovou terasou se sprašovou vrstvou až 2 m mocnou, která tvoří mírné návrší. Na povrchu se poté nachází vrstva navážek (Čižmář 1999b, 5).

Prostějovem protéká říčka Romže pramenící ve Dzebeli ve výšce 492 m n. m., jež je pravým přítokem Moravy a ústí do ní u Uhřičic (Vlček a kol. 1984, 234). Plocha povodí tohoto toku, který odvodňuje část Prostějovské pahorkatiny a Konické vrchoviny činí 456,2 km² a délka 31,5 km. Říčka Hloučela, jejíž rameno Mlýnský potok protéká Prostějovem, pramení na Drahanské vrchovině 2 km severně od Bukové ve výšce 578 m n. m. a u Prostějova ústí do Romže (Tamtéž, 106). Součástí tohoto 27,5 km dlouhého toku s plochou povodí 146,5 km² je také nádrž Plumlov (Demek – Novák 1992, 160).

Prostějov spadá do klimatické oblasti T 2 charakteristické kratším, chladnějším a vlhčím létem. Přechodné období je krátké s teplým podzimem a jarem. Zima je mírně teplá a sušší s velmi krátkým trváním sněhové pokrývky (Tamtéž, 148).

Mapa 1: Prostějov na mapě České republiky (převzato z Google mapy).

2 Dějiny bádání a historický kontext

Prvním hmotným dokladem o pohřbívání židovské komunity je nález žulového náhrobku v Kravařově ulici č. 14 při stavbě internátu pro obchodní akademii v roce 1903 (Mapa 2:3). Další náhrobek byl objeven v základech bývalého lichtenštejnského dvora na nádvoří Wintrovy sladovny v roce 1912 (Mapa 2:4) (Dokoupilová 2000, 76–77).

V roce 1934 byl učiněn nález kostry u Národního domu a zprávu o něm podal L. Schap. Jednalo se o židovský pohřeb i s nálezem náhrobního kamene z 19. století. Dle autora se nejednalo o ojedinělý nález (Mapa 2:5) (Schap 1936, 3–4).

Další náhrobní žulový kámen se zakončením ve tvaru čtvrtkruhu a s desetiřádkovým hebrejským nápisem byl vykopán v roce 1935 u hlavního vchodu do kostela sv. Petra a Pavla (Mapa 2:6) (Dokoupilová 2000, 76–77).

Bývalý prostějovský rabín Ludvík Schap uvádí také nález náhrobního kamene u bývalé synagogy, v jejím okolí se měl nacházet hřbitov zrušený roku 1802 (Mapa 2:7) (Schap 1936, 3–4).

2.1 Archeologické výzkumy nejstaršího židovského hřbitova v Prostějově

Prvním archeologickým výzkumem, při kterém byl nalezen pohřeb v dřevěné rakvi náležící pravděpodobně členu židovské obce, je výzkum u Kartografického úřadu v Hradební ulici z roku 1995 (Mapa 2:2), kde byla zachycena část hradební bašty. Pohřeb byl orientován ve směru Z–V a byl uložen u základu jihozápadní části bašty a na vnitřní hranu hradebního příkopu (Dokoupilová 2000, 76; Prudká 1995, 63–64). Nálezová zpráva z tohoto výzkumu nebyla nalezena, proto nebyl archeologický materiál z tohoto výzkumu vyhodnocen.

Při opětovném výzkumu v Hradební ulici v roce 1997 byly v prostoru u hradby objeveny části lidských skeletů v neanatomické pozici, pravděpodobně druhotně umístěné při asanaci hradby v 19. století, které mohou být rovněž přiřazeny židovské komunitě pohřbívající v 17. až do začátku 19. století v prostoru hradeb (Mapa 2:2) (Procházková 1997, 2). Jelikož byly kosterní pozůstatky druhotně umístěné, nebyly zařazeny do analyzovaného materiálu.

Ovšem nejvýznamnějším archeologickým výzkumem, který přinesl nové doklady o rozsahu a způsobu pohřbívání židovské komunity v Prostějově, byl výzkum Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice z roku 1998 (Mapa 2:1). Při dostavbě administrativně-obchodního objektu a rekonstrukci budovy v Šerhovní ulici byl proveden záchranný archeologický výzkum Ústavem archeologické památkové péče Brno pod vedením Z. Čižmáře. Výzkum proběhl ve dvou etapách, kdy první etapa proběhla 29. 1.–28. 5. 1998 a druhá 25. 8.–30. 11. 1998 (Čižmář 1999b, 4).

Během výzkumu bylo objeveno 233 stratigrafických vrstev a 166 zahloubených objektů. Dokladem pohřbívání židovské komunity v Prostějově je pak nález 43 kostrových hrobů. Nejstarším nálezem je keramika spadající do pozdněhradištního období z přelomu 12. a 13. století až první poloviny 13. století nalezená ve dvou sídlištních jamách. Ve 14. století zde díky stavební aktivitě vznikla ohraničená parcela s dřevěným nadzemním domem a hospodářským zázemím. Parcela se nacházela před hradbou, což dokazuje větší rozsah Prostějova v 14. století než v následujících dvou stoletích. V důsledku požáru dům a jeho zázemí ve 14. století zanikly a byly vzápětí znovu obnoveny. Na začátku 15. století byl však dům znovu zničen a na jeho troskách vybudován nový, který definitivně zanikl v 1. polovině 15. století pravděpodobně v důsledku husitských válek. Stavební aktivita již zde nebyla obnovena a parcela byla od zbytku města oddělena novým městským opevněním. Od roku 1438 byla zahájena výstavba dřevěného opevnění a oprava Olomoucké brány. Objevená zdiva poukazují na přestavbu dřevěného opevnění na kamenné hradby a příkop. První městský příkop předsazený před opevnění 5 až 6 m měl šířku 12 m a hloubku 5 až 5,5 m v jeho objevené části. Na dně byly umístěny nejméně tři řady dřevěných pilotů, které pravděpodobně podpíraly část Olomoucké brány. Po třicetileté válce došlo k zániku Olomoucké brány a opevnění. Prostor mezi hradbami a příkopem byl dále využíván k pohřbívání židovskou komunitou v Prostějově (Tamtéž, 5–7).

2.2 Další židovské hřbitovy v Prostějově

V Prostějově se nacházejí tři židovské hřbitovy. Tématem mé práce je nestarší z nich a v této kapitole stručně představím následující dva.

2.2.1 Židovský hřbitov ve Studentské/Lidické ulici

Po naplnění kapacity nejstaršího hřbitova objeveného při výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice došlo v roce 1801 ke zřízení nového hřbitova na dnešní Studentské/Lidické/Tylově ulici, kam se přesunuly náhrobky a pravděpodobně i nejvýznamnější hroby ze starého hřbitova přezdívaného "Zwinger", kde se pohřbívalo až do roku 1802 (Mapa 3). Pozemek na tento hřbitov byl vybrán v blízkosti křesťanského hřbitova u kostela sv. Petra a Pavla, kde byl po roce 1932 vybudován park a botanická zahrada (Dokoupilová 2009, 228).

Podle dochovaných Fotografií byl nový hřbitov obehnan cihlovou zdí, do které byly zazděny i starší náhrobky z bývalého hřbitova. V severní části se nejspíše nacházela obřadní síň a kohenská branka. Hlavní vchod se nacházel ve východní části ze strany Lidické ulice (Tamtéž).

Na hřbitově bylo povoleno pohřbívat do konce roku 1905, a proto byl již v roce 1896 zakoupen nový pozemek pro třetí židovský hřbitov na dnešní Brněnské ulici v trati „Zadní díly“. Přestože se smělo na místě hřbitova pohřbívat pouze do roku 1905, byl hřbitov využíván až do května roku 1908, kdy bylo na naléhání okresního hejtmana pohřbívání ukončeno (Tamtéž, 229). Na hřbitově bylo celkově pohřbeno pravděpodobně 1900 osob (Anonym 2019d).

Od roku 1938 probíhala jednání o výkupu nemovitosti vedle pozemku hřbitova a později i o výkupu samotného hřbitova. Město Prostějov plánovalo na pozemku hřbitova provést asanační úpravy pro zřízení veřejného sadu, a začalo proto jednat s židovskou náboženskou obcí (dále ŽNO). ŽNO s tímto krokem nesouhlasila a požadovala zachování hřbitova z důvodu jeho rituálního významu na základě židovských předpisů. Bylo navrženo, aby ŽNO odstoupila část pozemku potřebnou pro vytvoření komunikace, nebo aby město odkoupilo celý pozemek hřbitova a vyjednalo s pozůstalými přemístění či ponechání hrobů a náhrobků. Kvůli složitému vyjednávání s ŽNO přistoupilo město v roce 1939 k zahájení vyvlastňovacího řízení. Avšak majetkem města se pozemek stal až roku 1943 (Dokoupilová 2009).

Nejspíše došlo ke zničení hřbitova až poté, co se stal majetkem města. Náhrobky byly vytrhány a použity jako stavební materiál, či odvezeny neznámo kam. Pozemek sloužil během války jako cvičiště a po válce jako sportovní hřiště. Později zde byl zřízen park a vedle něj postavena škola (Tamtéž, 232).

V roce 2016 byl hřbitov ministerstvem kultury zařazen na seznam kulturních památek. Byl také podán návrh na rehabilitaci hřbitova Federací židovských obcí a nadací Kolel Damesek Eliezer (Anonym 2019d). Proti tomuto návrhu byla však sepsána petice z řad občanů Prostějova doprovázená i antisemitistickými komentáři (Šverdík 2017).

2.2.2 Židovský hřbitov v Brněnské ulici

Již v roce 1896 byl zakoupen pozemek pro zřízení nového židovského hřbitova na dnešní Brněnské ulici, a to z důvodu záměru města zrušit všechny dosavadní hřbitovy a vytvořit společný pohřební prostor na jižním okraji města (Mapa 3). Pohřbívat se zde začalo v roce 1908 (Klenovský 2000, 77–8).

Židovská část tohoto pohřebního komplexu má tvar čtyřúhelníku a má společné oplocení s městským hřbitovem. Vchod tvoří novobarokní brána s tympanonem, polosloupky, vázami a hebrejským nápisem na břevnoví, kterým je citát ze 37. kapitoly knihy Ezechiele ze Starého zákona. Konstrukce ohradní zdi je zpevněna pilířky. Původně secesní obřadní síň halového centrálního rozvržení se zachovaným interiérem stále obsahuje původní vybavení např. řečnický pult, svícny, katafalk a máry. Asi 500 náhrobních kamenů řazených do 13/17 řad orientovaných S–J je vyrobeno ze světlé a tmavé žuly, pískovce, dokonce i mramoru. Provedení většiny náhrobků je strohé s několika výjimkami v podobě moderních či secesních pomníků. Součástí areálu hřbitova je také dům pro správce. Hřbitov je majetkem Židovské náboženské obce v Brně a je stále využíván (Tamtéž; 79–81, 83).

2.3 Další archeologicky zkoumané židovské hřbitovy v České republice

Židovské hřbitovy se na našem území objevují pravděpodobně již od raného středověku. Pohřebiště odkryté na Bartolomějské ulici v Praze datované do 10. století je dnes přisuzováno židovským obchodníkům (Dragoun 2002, 239). Další již vrcholně středověký hřbitov Židovská zahrada byl také objeven při archeologickém výzkumu v Praze (Wallisová 2009, 54). Mezi další archeologicky zkoumané židovské hřbitovy můžeme zařadit starý židovský hřbitov v Plzni, nejstarší židovský prostějovský hřbitov a hřbitov ve Slavkově u Brna (Mikulková 2011, 32; Orna 2009, 373–379).

2.3.1 Praha-Bartolomějská ulice

V Bartolomějské ulici v Praze došlo v roce 1936 k objevu 20 kostrových hrobů (Mapa 4:1). Jednotlivé hroby byly orientovány ve směru Z–V a obestavěny pískovcovými kamennými bloky, které původně vyčnívaly nad povrch pohřebiště. Někteří ze zemřelých byli pohřbeni v dřevěných rakvích a v některých hrobech se nalézaly milodary, a to zlaté a stříbrné náušnice, železné podkovy a pozůstatky oděvu. Toto pohřebiště bylo datováno do 10. století a původně interpretováno jako pohřebiště „cizích“ bohatých kupců (Borkovský 1948, 463–478). Později bylo přiřazeno konkrétně Židům (Dragoun 2002, 239). Tato interpretace je však některými badateli zpochybňována (Staňková 2013, 60).

2.3.2 Židovská zahrada v Praze

Židovský hřbitov přezdívaný Židovská zahrada objevený při záchranných archeologických výzkumech ve Vladislavově, Jungmannově, Purkyňově a Spálené ulici, které započaly od roku 1970, je největším a nejspíše nejlépe prozkoumaným židovským hřbitovem na našem území (Mapa 4:2). Celkem bylo v jeho prostoru odkryto více než 401 hrobů. Některé hroby byly rovněž obklopeny kamennými bloky stejně jako v případě předchozího hřbitova. Zemřelí zde byli pohřbíváni v dřevěných rakvích v natažené poloze na zádech ve většině případů s hlavou orientovanou k západu. V některých hrobech byly nalezeny dvě kruhové přezky, textilní ovinutí hlavy a drátěná čelenka. Výjimečný je také nález hromadného hrobu. Na očnicích některých lebek byly nalezeny břidlicové destičky a v některých hrobech se rovněž vyskytovaly kamenné valounky umístěné u dolních končetin, tyto úkazy mohou být interpretovány jako součást židovského pohřebního ritu. Písemnými prameny je tento hřbitov datován do roků 1254–1478 (Cymbalak – Staňková 2014, 86–110; Wallisová 2009, 54–58).

2.3.3 Plzeň-Pobřežní, Jízdecká a Přemyslova ulice

Během záchranného archeologického výzkumu probíhajícího v letech 2006 až 2007 při budování parkovacího domu centra Plaza bylo odkryto 19 kostrových hrobů (Mapa 4:3). Pravděpodobně byl zachycen okraj židovského pohřebiště. Jelikož antropologicky analyzované ostatky patřily dětem ve věku do 6 let, dá se předpokládat, že byl zachycen okrsek pro pohřbívání dětí. Dle písemných pramenů se středověký židovský hřbitov

v Plzni nacházel na Skvrňanském předměstí západně od centra tehdejší Plzně a fungoval od začátku 15. století zhruba až do první poloviny 16. století (Orna 2009, 373–379).

2.3.4 Brno-při Uhelné ulici

V podchodu pod brněnským vlakovým nádražím až k výstupu na Uhelnou ulici byl učiněn nález 25 kostrových hrobů, které byly přiřazeny židovské komunitě, jelikož se nacházely v blízkosti Židovské brány (Mapa 4:4). Hřbitov byl orientován ve směru SZ–JV a jednotlivé hroby ve směru Z–V. Zemřelí měli ruce položeny podél těla, případně byla ruka položena v klíně. Datování hřbitova je poměrně obtížné, lze jej zařadit pravděpodobně do průběhu 13. a 14. století (Procházka 2000; 87–89, 131)

2.3.5 Slavkov u Brna-ulice Československé armády

Ve Slavkově u Brna bylo objeveno na zkoumané ploše v ulici Československé armády 68 kostrových hrobů (Mapa 4:5). Vyjma pohřbů dvou dospělých jedinců se jednalo o dětské pozůstatky, kdy nebyla patrná hrobová jáma. Jeden z hrobů patřící dospělému jedinci měl cihlovou konstrukci. Pravděpodobně byla zachycena část pohřebiště vyhraněná dětským pohřbům. Toto pohřebiště bylo etážovité, avšak nedocházelo k narušování hrobů. Zemřelí byli pohřbíváni do dřevěných obdélných rakví. Na očích a v ústech mrtvých byly objeveny fragmenty keramických nádob, v některých hrobech se také nacházely kamenné valounky u dolních končetin. Nalezen byl i jeden exemplář železného visacího zámku, bronzové či měděné oděvní háčky a železný plech pravděpodobně z kotlovité nádoby. Datování hřbitova je nejasné, dá se jen předpokládat jeho závěr kolem poloviny 18. století (Mikulková 2011, 32).

3 Židovský pohřební ritus a pohřební zvyky

Hřbitovy byly židovskou komunitou přezdívány jako „domy hrobů“, „zahrady nebo domy života“ či „domy věčnosti“. Se hřbitovy bylo židovskou komunitou vždy nakládáno s velkou úctou, a to z důvodu náboženské víry a zvyklostí. V rabínském judaismu se uplatňuje představa, že i po smrti je duše svázána s lidským tělem a jakékoliv neuctivé nakládání s ostatky či hrobem zemřelého ovlivňuje jeho posmrtný odpočinek. Proto je zemřelému zaručena neporušitelnost hrobu na věčnost. Z tohoto důvodu se židovské komunity snažily o získání pozemků hřbitova do trvalého vlastnictví a vykupovaly je od města. Často získávaly pro zřízení hřbitovů místa s horší přístupností nebo půdu nevyužitelnou pro jiné účely, která se nacházela na svazích a vrcholcích kopců, v lesním porostu a ve velké vzdálenosti od města či vesnice. Židovské hřbitovy se na rozdíl od křesťanských nacházely mimo sídelní areál z důvodu rituální nečistoty spojené s mrtvými. V mnoha případech bylo komunitě zakázáno zřídit hřbitov úplně a Židé byli tedy nuceni pohřbívat své mrtvé na vzdálenějším hřbitově patřícím jiné komunitě (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 6–7).

Hřbitov nesměl být využíván k žádnému jinému účelu než pohřbívání. Nesmělo se na něm jíst ani pít (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 6; Rozmus 2015, 5). Hřbitov nesloužil komunitě jen k pohřbívání lidí, ale také vyřazených svitků Tóry, kterým byla prokazována stejná úcta jako lidem (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 9). Zemřelí byli pohřbíváni do dřevěných deskových rakví někdy opatřených železnými visacími zámky, které byly ukládány do obdélných jam stejně jako u křesťanského obyvatelstva v období novověku (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 7; Králíková 2007, 36; Mikulková 2011, 32; Wallisová 2009, 56). Na vrcholně středověkém židovském hřbitově Židovská zahrada nebo na raně středověkém židovském hřbitově na Bartolomějské ulici v Praze se objevují i hroby obložené kameny (Wallisová 2009, 58). Židovské hřbitovy byly obehnané zdí s hlavní branou a často i menší kohenskou brankou, která měla umožnit příslušníkům kněžského rodu, tedy Aronovým potomkům, přístup co nejbliže k hřbitovu a hrobu jejich příbuzných v blízkosti zdi, aniž by došlo k jejich rituálnímu znečištění (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 9; Rozmus 2015, 107).

Hroby byly označovány náhrobními kameny, aby se zamezilo porušení hrobu. Byl na nich uveden hebrejský nápis v kvadrátním písmu (ve 20. století už spíše německý či český) obsahující základní informace o zemřelém (jméno, jméno otce, popřípadě u žen jméno manžela, datum úmrtí, povolání či činnost). Často se také objevují citáty ze Starého

zákona a fráze oslavující zemřelého (Ehl – Pařík – Fiedler 1991; 10–12, 18). Náhrobky jsou mnohdy zdobeny symboly např. žehnající ruce, které měli označovat příslušnost ke kohenskému, tedy kněžskému rodu. Objevují se i symboly značící povolání zemřelého. Nejstarším dochovaným náhrobkem, na kterém je uveden rok 1256 pochází ze Znojma. Nejstarší dochované stojící náhrobky datované do 15. století se nacházejí pouze na židovských hřbitovech v Praze a Kolíně. Teprve až náhrobky z 17. a 18. století jsou již čteně zastoupeny. Od 17. století existovala i honosnější a nákladnější forma náhrobku a to, tzv. tumba. jednalo se o náhrobek podobný sarkofágu či „domečku“. Není vyloučeno, že ve starších obdobích mohly být především na venkovských hřbitovech používány náhrobky dřevěné (Tamtéž; 6, 12, 14). Již od starověku existovala tradice pokládat na hrob zemřelého kaménky místo květin jako vyjádření úcty (Rozmus 2015, 103).

Mrtví byli pochováváni podle následnosti v řadách vedle sebe. Pohřební ritus byl obecně velmi uniformní, avšak na hřbitovech se objevují i okrsky hrobů vyčleněné pro vážené rabíny, učence a jinak zasloužilé členy obce. Rabínské nařízení určuje, že spravedlivý nemá být pohřben vedle zlého ani vedle košer či normálního. Nepřátelé za života neměli sdílet ani místo odpočinku vedle sebe. Součástí větších hřbitovů byly také okrsky zvané *nefele* vyčleněné pro novorozence a malé děti. Malé děti mohly být však také pohřbeny dle talmudického příkazu s příbuzným, se kterým spaly za svého života. Jelikož bylo pro Židy velmi důležité zachovat neporušitelnost hrobů, existovalo i omezení určující minimální mocnost zeminy mezi jednotlivými hroby na 6 tefahim (asi 1,5 m). Rakve neměly být pokládány nad sebe, pokud mezi nimi nebyla zemina o této mocnosti. Výjimkou jsou ovšem hřbitovy, u kterých nebyla dostatečná kapacita a židovská obec neměla jinou možnost než pokračovat v pohřbívání (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 9).

Pokud byla kapacita hřbitova vyčerpána, přistoupilo se k odkoupení sousedících pozemků a rozšíření hřbitova s novým společným ohrazením. Toto řešení však bylo nejvíce využíváno až v druhé polovině 19. století (Tamtéž, 9). Dříve často nebylo židovské obci ze strany města odkoupení umožněno, proto došlo k navezení nové vrstvy zeminy, vyzvednutí starších náhrobků na povrch a pokračování pohřbívání v nové vrstvě. Starší náhrobky mohly být také odsunuty na okraj hřbitova nebo od konce 19. století vezděny do ohradní zdi, což je patrné u druhého židovského hřbitova v Prostějově (Dokoupilová 2009). Nejčastějším osudem však bylo jejich ponechání na původním místě a zasypání. Některé židovské komunity měly po dobu své existence hřbitovy dva i tři kvůli stavebnímu rozvoji města, jak je tomu například v Prostějově. V tomto případě byly

mnohdy nejdůležitější náhrobky přeneseny na nový hřbitov (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 9–10).

Smrt byla v judaismu považována za součást životního cyklu stejně jako narození, dospívání, svatba apod., proto stejně jako všechny ostatní fáze života byla podřízena a částečně kontrolována množstvím náboženských předpisů. Mrtvé tělo bylo zdrojem rituálního znečištění, proto musela být při zacházení s ním dodržována přísná pravidla. Ovšem nejen halachická ustanovení ovlivnila pohřební ceremonie, také tradice a lidová pověřivost měly podstatný vliv na utváření pohřebních zvyků v židovském prostředí.

O zemřelého a jeho přípravu na pohřeb se staralo pohřební bratrstvo, tzv. *chevra kadiša*, jehož členy se mohli stát pouze ženatí počestní muži staršího věku. Pohřební bratrstva byla zakládána téměř v každé židovské komunitě. Nejstarší doložené pohřební bratrstvo v aškenázské oblasti, založené Eliezerem Aškenazim, vzniklo v Praze v roce 1564 (Tamtéž, 6–7).

Zemřelý měl být ideálně pohřben ještě v den skonání, v případě soboty, prvních dnů vyšších svátků a Dne smíření den následující. Pokud nebylo možné tělo pohřbít okamžitě, muselo být nepřetržitě hlídáno členem bratrstva až do pohřbu. Po přenesení těla členy pohřebního bratrstva do domu očisty, tzv. *bet tahara*, umístěném na hřbitově nebo v jeho blízkosti, následovala rituální očista, tzv. *tahara* (Tamtéž, 7). Očištění bylo prováděno vždy osobami stejného pohlaví, jako bylo pohlaví zemřelého. Tělo bylo omyto vodou, vlasy umyty a polity směsí vína a vajíčka a učesány (Králíková 2007, 117; Pakentreger 1987, 42). Speciálním nástrojem byly zemřelému vyčištěny nehty a ušní lžičkou uši (Králíková 2007, 117; Pohřební bratrstvo v Praze 1936, 15). Pohřební ošacení, tzv. *tachrichim*, tvořil pouze bílý plátěný rubáš, k jehož zhotovení nesměly být použity nůžky a nitě neměly být sukovány. Mužům byl do hrobu vkládán také modlitební šál *talit* (Kolatch 1993, 36; Kráčíková 2007, 117; Pohřební bratrstvo v Praze 1936, 12). Oblečení bylo jednoduché u všech zemřelých, aby nebyl patrný jejich sociální status za života (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 7; Kolatch 1993, 32; Kráčíková 2007, 117). Výjimku tvořily osoby zemřelé při nehodě či násilném úmrtí, kdy došlo k prolití krve. Jelikož krev byla symbolem života, vše, co jí bylo poskvrněno, muselo být uloženo do hrobu spolu se zemřelým. Z toho důvodu nedocházelo k očištění a někdy ani k vysvléknutí z šatů a pohřební oděv byl pouze vložen do hrobu nebo položen na mrtvého. Stejná pravidla

platila i pro ženy zemřelé při nebo těsně po porodu (Hoňdo 2011, 21–22; Skóra 2016, 133; Křištofová 2008, 41).

Poté byl zemřelý uložen do jednoduché dřevěné rakve a často mu byl také pod hlavu vložen sáček s hlínou pocházející z Izraele (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 7; Králíková 2007, 117; Wallisová 2009, 56). Ovšem analýzy na několika židovských hřbitovech neprokázaly přítomnost takovéto zeminy v hrobě (Borowska-Strugińska 2005, 236; Pümpin – Rentzel 2010, 36-38). Usuzuje se, že izraelská zemina byla přimíchána do většího množství lokální, nebo byla mrtvému pod hlavu vložena pouze hlína místního původu (Pakentreger 1987, 42; Skóra 2016, 135). Zemřelý byl pokládán do jednoduché deskové rakve v natažené poloze na zádech s rukama podél těla, v některých případech i s dlaněmi položenými na nebo pod pánev (Fijalkowski 1989, 32; Wallisová 2009, 56). Ideálně neměla být rakev ze všech stran uzavřená, aby došlo ke kontaktu mrtvého se zemínou, proto byly ponechávány na dně otvory (Kolatch 1993, 40; Pohřební bratrstvo v Praze 1936, 9–1).

Orientace židovských hrobů povětšinou směřovala ze západu na východ, kdy hlava směřovala na západ a nohy na východ. Často se objevují i odchylky ve směru SZ–JV, avšak to může být zapříčiněno pohřbíváním v různých ročních obdobích. Tato orientace je zapříčiněna náboženským smýšlením, kdy se Židé modlí k východu ve směru, kde leží Svatá země s Jeruzalémem. Také židovská víra v zmrtvýchvstání při příchodu Mesiáše, zavazuje, aby byl mrtvý připraven při vzkříšení modlit se a vydat směrem k Jeruzalému. Díky této pověře bývali také mrtví muži ukládáni s *talitem* a *tfilin* (Fijalkowski 1989, 33; Wallisová 2009, 56)

Velmi typickým a nejrozšířenějším zvykem je pokládání zemřelému na oči a ústa, případně do úst, keramické fragmenty (Fijalkowski 1989, 28; Skóra 2016, 135–136). Na středověkém hřbitově Židovská zahrada v Praze se objevuje tento zvyk také, avšak místo keramických fragmentů byly použity kamenné břidlicové destičky (Wallisová 2009, 57). Původ tohoto zvyku je kladen do středověku, ovšem přestože existuje několik vysvětlení, jeho původ není zcela jasný, ale pravděpodobně pramenil z lidové pověřivosti (Skóra 2016, 132; 136). Ve Starém zákoně (Příslaví 27:20) je napsáno, že: „Jako se nenasytí a říše mrtvých, tak se nenasytí oči člověka.“ (Krchňák (red.) 2009, 794). I v talmudu je zmínka o tom, že oči se nikdy nenasytí (Fijalkowski 1989, 34). V halachickém kodexu Šulchan Aruch je zmíněno v traktátu Jore Dea 362:1, že zemřelý

mimo Izrael by měl být pohřben do velmi tvrdé půdy (Anonym 2019a). Ve svém komentáři na tuto pasáž polský rabín Šabtai Kohen zmiňuje, že touto velmi tvrdou půdou je keramika, která má být položena na oči či ústa zemřelého. Pokládání fragmentů rozbitého džbánu sloužícímu k umíchání směsi vajíčka a vína mohlo být u ženatých mužů jakýmsi ochranným prostředkem očí a úst z důvodu jejich inklinace k hříchu za života. Tato pohřební tradice je rozšířena v zemích střední Evropy, ale i ve Francii, Německu či Litvě (Skóra 2016; 134, 136).

Opatřování rakví visacími zámky je zvláštním židovským zvykem souvisejícím se snahou oddělit mrtvého od světa živých, a to v zájmu zajištění jeho posmrtného klidu a nebo neporušitelnosti hrobu. V tomto případě býval zámek uložen u nohou. Také se mohlo jednat o protivampyrické opatření zabráňující aktivitě mrtvého ve světě živých, proto mohla být rakev uzamčena. Uložení zámku u hlavy mohlo znamenat snahu zabránit zesnulému mluvit o světě živých v tom posmrtném. Obecně je zámek symbolickým vyjádřením uzavření života, kdy už není návratu zpět (Fijalkowski 1989, 36; Kowski – Kurasiński – Skóra 2014, 60–61; Piotrowski 1974, 75; Skóra 2016, 138). Vložení většího počtu zámků do hrobu mohlo souviset se zvýšením magického účinku a mít odlišný význam. I užití železa k výrobě zámků mohlo mít význam v jeho anti-démonických účincích vycházejících z lidových pověr. Tento pohřební zvyk je patrný také na některých křesťanských hřbitovech, avšak míra jeho užití u židovského obyvatelstva značně převyšuje, proto můžeme usuzovat, že inspirace pramenila právě z židovského prostředí (Skóra 2016, 141). Z 19. století je znám náhrobek s reliéfním vyobrazením visacích zámků pocházejících z varšavského židovského hřbitova na ulici Okopowej (Fijałkowski 1989, 36).

Počátky ukládání visacích zámků do hrobu se kladou do 16. století a mohou souviset s rozšířením kabalistické nauky. V pojetí kabaly se vyskytují chodby spojující svět živých a mrtvých, také se objevuje víra v koncept reinkarnace, tzv. *gilgul*, a existenci *dybuků*, hříšných duší, jež se zmocňují těl živých lidí.

Užití zámků je patrné v oblasti od dnešního Polska až po Německo (Tamtéž, 136–138). U nás byla prokázána přítomnost visacích zámků nejen na hřbitově v Prostějově, ale také na židovském hřbitově ve Slavkově u Brna (Mikulková 2011, 32). Na středověkém židovském pohřebišti Židovská zahrada v Praze zámky nebyly objeveny, což souvisí s jeho užíváním do druhé poloviny 15. století, avšak vkládání zámků do hrobů se rozšířilo

až v 16. století. Tento zvyk nebyl omezen na pohlaví či věk jedince, jak je to vidno nejen na příkladu prostějovského židovského hřbitova, ale také na židovských hřbitovech v Polsku (Skóra 2016, 136).

Jako další pohřební zvyk může být uvedeno vkládání do rukou zemřelého dřevěný předmět zvaný *gepelich*. Jedná se o malou dřevěnou vidličku ze suché větévky, která měla sloužit jako opora při zmrtvýchvstání a průchodu mrtvého podzemními tunely do Izraele. Dle Ketubot 111a budou po svém vzkříšení zemřelí mimo Svatou zemi cestovat podzemními chodbami do Svaté země, ve které mohou teprve vyjít na povrch (Anonym 2019b; Skóra 2016, 134).

Pro židovské pohřbívání je poměrně zvláštním zvykem vkládání mincí do hrobů. Na polských židovských hřbitovech byly mince nalezeny v oblasti lebky, a to v oblasti spánků a kosti temenní. Pravděpodobně byly původně mince vkládány do plátěného čepce, který byl součástí pohřebního rubáše. Dalšími velmi ojedinělými předměty nalezenými na židovských pohřebištích jsou nůžky, nože, nádoby, záušnice a další. Milodary v podobě těchto předmětů mohly poukazovat na způsob obživy zemřelých, nebo jejich společenskou příslušnost např. ke kněžskému rodu. Není vyloučeno, že vkládání těchto předmětů pramenilo z inspirace u okolního obyvatelstva nebo přímo ze smíšených manželství (Tamtéž, 135–136).

4 Analýza pohřebního ritu

4.1 Přehled objevených hrobů

Všechny zpracovávané hroby jsou součástí nálezů objevených při výzkumu Hlaváčkova náměstí/ Šerhovní ulice v roce 1998. Všechny informace o jednotlivých hrobech pocházejí z nálezové zprávy (Čižmář 1999a). Informace o každém z hrobů jsou uvedeny v tabulkách s přehledem základních informací o hrobu a jeho vlastnostech. Jako první je uveden krátký komentář o zachování pozůstatků pohřbeného jedince, tvaru hrobové jámy, orientaci, umístění hrobu a obsahu zásypu. Jsou zde také uvedeny doplňující informace o porušení hrobu jinými objekty, nebo zda hrob porušuje jiné objekty.

Následuje označení hrobové jámy a zásypu hrobu, půdorys, rozměry hrobové jámy v metrech a typ jejího profilu. Dále je uveden typ pohřbu, orientace hrobu či jedince, přítomnost rakve, čtverec, ve kterém byl objeven a nálezy objevené v zásypu či přímo u pohřbeného jedince. Jedná se o tabulky č. 10 až 52, které jsou součástí přílohy.

Půdorys hrobové jámy v období novověku rozlišujeme čtyřhranný či oválný, který se ale na tomto hřbitově nevyskytuje (Králíková 2007, 160). Rozměry jsou uvedeny v pořadí délka, šířka a hloubka. Všechny údaje jsou uvedeny v metrech. Nejvíce zastoupeným profilem je profil U a minimálně se vyskytuje i mísovitý profil. Typ pohřbu můžeme ve všech případech charakterizovat jako plochý, tedy jedná se o uložení ostatků do země a jejich zasypání zeminou. Nevyskytují se žádné konstrukce ani mohyly. Orientace V–Z je v nálezové zprávě uvedena jako orientace nohou k východu a orientace hlavy k západu, v bakalářské práci bude ovšem uvedena standartní orientace počínající s orientací hlavy a poté dolních končetin, v našem případě tedy Z–V. Tato orientace se vyskytuje u naprosté většiny pohřbů. V jednom případě se objevuje i odchylka v podobě orientace JZ-SV. Přítomnost rakve je rozpoznána pomocí pozůstatků dřeva, železnými hřebíky či výskytem železných visacích zámků. V kolonce nálezy je stručně vyčtena přítomnost keramiky, železných či jiných kovových nálezů, osteologického materiálu apod. v jednotlivých hrobech.

4.2 Pohřební ritus

4.2.1 Hrob a jeho úprava

U hrobových jam v novověku rozlišujeme dva základní tvary, jimiž je tvar se čtyřhranným a oválným půdorysem (Králíková 2007, 160). Na židovském hřbitově v Prostějově se vyskytuje pouze tvar obdélníkový (např. Tab. 74) a lichoběžníkový. Lichoběžníkový půdorys může být v některých případech výsledkem přizpůsobení tvaru jámy dřevěné rakvi. Jediný zástupce tohoto tvaru, H3, bohužel není tímto případem, protože v jeho zásypu nebyly pozůstatky rakve identifikovány, ani rozměry nenaznačují přítomnost rakve. U necelé poloviny hrobů se nevyskytovala hrobová jáma vůbec, většinu z nich tvoří hroby předčasně narozených /potracených dětí a dětí do 3 let věku. V případě H1 byl tvar jámy poněkud nepravidelný a u H30 nebyly jasně rozeznatelné hranice hrobové jámy, a tvar byl tedy rekonstruován. Převládajícím typem profilu je profil U, v jednom případě se dá charakterizovat i jako profil mísovitý. Početní zastoupení jednotlivých tvarů a profilů je uvedeno v tabulce č.1

Průměrná délka hrobových jam se pohybuje kolem hodnoty 1,5 m; průměrná šířka je přibližně 0,65 m a průměrná hloubka 0,40 m. Maximální hodnota délky hrobové jámy činila 2,2 m a naopak minimální 0,54 m. Maximální a minimální hodnota šířky byla 1,61 a 0,25 m. Maximální dochovaná hloubka činila 0,4 m a minimální 0,1 m. V následující tabulce je uvedeno početní zastoupení hrobů v určených intervalech rozměrů (délka, šířka, hloubka).

TVAR HROBŮ			
tvar hrobu	počet	profil hrobu	počet
obdélníkový	20	tvaru U	22
lichoběžníkový	1	mísovitý	1
nepravidelný/nejasný	2	bez hrobové jámy	20
bez hrobové jámy	20		

Tab. 1: Tvar hrobů (n=43).

ROZMĚRY HROBŮ					
délka	počet	šířka	počet	hloubka	počet
0–1 m	6	0–0,5 m	5	0–0,2 m	13
1–2 m	15	0,5–1 m	16	0,2–0,4 m	10
2–2,5 m	2	1–1,7 m	2	neurčeno	20
neurčeno	20	neurčeno	20		

Tab. 2: Rozměry hrobů.

4.2.2 Poloha pohřbených jedinců

Významným indikátorem pohřebního ritu je poloha jedinců v hrobě. Na židovském hřbitově v Prostějově se vyskytují pouze jedinci uloženi v natažené poloze na zádech s rukama umístěnými podél těla nebo mírně pokrčenými v loktech (Tab. 73 a 74). V případě trojhrobu H38 ženy s novorozenci, je patrná natažená poloha na zádech, avšak ruce jsou výrazně pokrčené a „objímají“ novorozence, kteří byli uloženi každý na jedné straně ženy (Tab. 74, Foto 1). Hlava byla také u několika jedinců mírně vychýlena k pravému rameni a zároveň jim chybělo levé chodidlo (Tab. 73:H12). Natažená poloha na zádech je typickou polohou pro pohřbívání mrtvých v židovských komunitách a je převažující polohou i na ostatních židovských hřbitovech. Výjimkou je pak pokládání rukou na nebo pod pánev, které ale není u prostějovských židovských pohřbů přítomné (Fijalkowski 1989, 28, 31; Wallisová 2009, 56)

4.2.3 Orientace pohřbů

Převládající orientací hrobů je Z–V, kdy hlava je orientována k západu a nohy směřují k východu (Tab. 73, 74). Orientace tímto směrem může souviset s pohledem nebožtíka na východ k Jeruzalému, který plnil v judaismu roli kultovního centra, a i v pozdějších obdobích přetrval jeho náboženský význam, jak je uvedeno v předchozí kapitole. Orientace Z–V je obvyklá nejen u židovského, ale převažuje i u křesťanského pohřebního ritu ve středověku, kde se většinou odvozuje od orientace kostelů, ovšem v období novověku již nebyla striktně dodržována (Králiková 2007, 38). Vyskytuje se pouze jeden případ odchylky JZ-SV, který může být zapříčiněn uložením mrtvého v jiném ročním období (Bis 2017, 113; Wallisová 2009, 56). V následující tabulce je uveden přehled počtu hrobů se zastoupenými orientacemi.

ORIENTACE POHŘBŮ	
orientace Z–V	38
orientace JZ–SV	1
neurčitelná orientace	4
celkový počet hrobů	43

Tab. 3: Orientace hrobů.

4.2.4 Pohřební schránky

Zemřelí byli vkládáni do prostých deskových rakví. Rakve můžeme rozpoznat pomocí přítomnosti zbytků dřev, železných hřebíků či v ojedinělých případech přítomností železných visacích zámků (Skóra 2016, 135). K výrobě rakví byla použita často borovice (Wallisová 2009, 56). Na spodku rakví se mohl nacházet otvor, aby došlo ke kontaktu mrtvého se zemí (Pohřební bratrstvo v Praze 1936, 9–11). V Prostějově byly pozůstatky dřevěných deskových rakví zachyceny v osmi hrobech, a to v H7, H27, H35, H36, H38, H39, H40 a H43 (Tab. 74). Nejmladším jedincem, u kterého byl hrob zachycen, bylo dítě přibližně ve věku 1–2,5 roku.

V některých hrobech byly nalezeny také lomové kameny, které mohly sloužit k zatížení rakví (Wallisová 2009, 57).

4.2.5 Pohřební výbava

V Prostějově je pohřební zvyk pokládání keramických fragmentů na oči a ústa zemřelého patrný nejméně ve čtyřech případech. Je však možné, že při odkrývání prvních hrobů židovského hřbitova nebyl tento zvyk rozpoznán a keramické fragmenty nebyly považovány za záměrně vložené¹. Jedná se o H29, H37, H40 a H43. V oblasti lebky novorozence z H29 se našel neglazovaný keramický fragment (Tab. 101:1). Na očních důlcích pozůstatků dítěte ve věku 4 až 8 let z H37 byly položeny dva vnitřně glazované keramické fragmenty (Tab. 101:2, Foto 6), v zásypu hrobu byl také nalezen železný visací zámek. V očních jamkách dítěte starého 16 až 32 měsíců z H40 se také nacházely dva

¹ Ústní informace Mgr. Pavlína Kalábkové, Ph.D., sekce archeologie, Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 6. 12. 2019.

vnitřně glazované keramické fragmenty (Tab. 101:3). V H43 byly uloženy ostatky dospělého jedince ve věku 20 až 29 let, na očnicích a ústech ležely rezné keramické zlomky (Tab. 101:4, Foto 7). Zlomky měly povětšinou nepravidelný tvar, ale na jiných židovských hřbitovech byly často záměrně upravovány do trojúhelníkového, trapézovitého, obdélného nebo dokonce i kruhového tvaru (Fijalkowski 1989, 28). Pokládání keramických fragmentů na oči a ústa je typický židovský pohřební zvyk (viz. kapitola č. 3).

Na prostějovském židovském hřbitově se našly celkem 3 kusy železných visacích zámku. První z nich byl objeven v H27 (muž s 21 a více lety). Měl tvar čtyřúhelníku s vodičem pro klíč a byl umístěn u levé dolní končetiny, což mohlo symbolizovat rituální oddělení zemřelého od světa živých (Tab. 73, Tab. 94:1). Druhý exemplář s trojúhelníkovým tělem byl nalezen v H30, jedná se o hrob dospělé ženy staré 20 až 49 let (Tab. 94:2–3). A poslední z nich tvaru trojúhelníku s vodičem pro klíč byl umístěn v H37, u hlavy čtyř až osmi letého dítěte (Tab. 73, 95:1–2). Tento zvyk nebyl omezen na pohlaví či věk jedince, jak je to vidno nejen na příkladu prostějovského hřbitova, ale také na židovských hřbitovech v Polsku (Skóra 2016, 136).

4.2.6 Vícečetné pohřby

Dle halachického práva měl každý jedinec i dítě právo na vlastní hrob s výjimkou malých dětí uložených s rodiči nebo prarodiči v jednom hrobě (Šulchan Aruch, Jore Dea 362:3), proto je výskyt vícehrobů na židovských pohřebištích poměrně ojedinělý (Anonym 2019a). V případě hřbitova v Prostějově se vyskytuje výše uvedený trojhrob pravděpodobně matky zemřelé během nebo po porodu s dvěma novorozenci po jejích bocích. Otázkou je, zda se dá považovat za vícečetný pohřeb H30, při jehož výkopu byly objeveny také pozůstatky dolních končetin dítěte v anatomické poloze, které byly označeny jako H32. Hranice H30 byly poněkud nejasné, proto nelze s jistotou určit, zda se jednalo o společný hrob, či o dva samostatné těsně sousedící hroby. V Židovské zahradě v Praze byl objeven dokonce hromadný hrob, v němž byly rozpoznány ostatky minimálně čtyř jedinců uložených v dřevěné rakvi v mělké jámě. Jejich kosterní pozůstatky byly opálené, což je vysvětleno tak, že zemřeli společně při požáru (Wallisová 2009, 56–57).

4.2.7 Zvláštní jevy

U dolních končetin nejméně dvou skeletů se v Prostějově našly lomové kameny. Jedná se o H24 (hrob novorozence) a H26 se dvěma lomovými kameny (hrob dospělého jedince). Tento zvyk je také doložen v Židovské zahradě v Praze v podobě uložení menších valounků v hrobě. Na tomto hřbitově také ležely v hrobě malého děvčátka v každém rohu rakve obdélné lomové kameny (Wallisová 2009, 57). Prozatím nebylo nalezeno žádné jasné vysvětlení tohoto pohřebního zvyku, ovšem jednou z možností je, že účelem bylo čistě prakticky zatížit rakev. Halachický příkaz v Šulchan Aruchu Jore Dea 362:2 umožňuje přesun a pohřbení těla na jiné místo, pokud ona osoba zanechala instrukce (Anonym 2019a). V takovém případě, mohl být na tělo v původním místě pohřbení umístěn vápenec, aby došlo k rychlejšímu rozkladu těla. Početní zastoupení jednotlivých pohřebních zvyků je uvedeno v následující tabulce č. 4.

POHŘEBNÍ ZVYKY	
pohřební zvyk	počet
pokládání keramických fragmentů na lebku	4
lomové kameny u dolních končetin	2
vkládání visacích zámků do hrobů	3
celkem hrobů	43

Tab. 4: Zastoupení jednotlivých pohřebních zvyků.

4.2.8 Neidentifikované prvky pohřebního ritu

Dle responza Chatama Sofera byl na židovském hřbitově v Prostějově praktikován pohřební zvyk, v rámci kterého, byla do hrobu vkládána dřevěná vidlička zvaná *gepelich*. Chatam Sofer, člen prostějovského pohřebního bratrstva, ve svém responsu uvádí, že nenašel žádné vysvětlení tohoto zvyku v rabínské literatuře a jedná se pravděpodobně o lidovou pověrvost, jejíž vysvětlení se v průběhu času z vědomí lidí vytratilo, avšak dle něj je stále nutné tuto tradici dodržovat. *Gepelich* byl vložen do rukou a dlaň byla zařata, aby prsty formovaly tvar písmena ם (*šin*) jako symbol božího jména (Gyász-Szokásról

2006, 53–54). Z důvodu rychlého rozkladu organických materiálů nebyly žádné pozůstatky *gepelichu* při archeologickém výzkumu nalezeny.

5 Získaný hřbitovní mobiliář

Z celkového počtu 43 hrobů obsahovalo nálezy 28 hrobů. Nálezy se také vyskytovaly v prostoru mezi hroby v kontextu 134. Kontext č. 134 je navážkovou vrstvou, kterou byly překryty především hospodářské objekty náležící dřevěnému domu datovanému do 14. až první poloviny 15. století (Čižmář 1999e). Většinu nálezů tvoří keramické fragmenty. Dále se v hrobech a kontextu 134 vyskytovaly kovové předměty ve formě spinek, kroužků, hřebíků, visacích zámků, přezky a nože. V několika hrobech a kontextu 134 se nacházely také zlomky zvířecích kostí, mazanice a fragmenty skla. V H 38 se dochovaly i pozůstatky kožených řemínků. Ve dvou hrobech byly objeveny také lomové kameny. V rámci výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice se bohužel nenalezly žádné náhrobní kameny, ale díky ojedinělým nálezům jsou k dispozici čtyři exempláře zachovalých náhrobních kamenů.

5.1 Pozůstatky oděvu

Pro židovské pohřbívání je typický jednoduchý plátěný rubáš u mužů doplněný *talitem* (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 7). Ovšem v případě úmrtí, při kterém došlo k prolití krve, musel být oděv znečištěný krví uložen do hrobu, proto býval často rubáš oblečen na původní oděv nebožtíka, či pouze položen na něj (Hoňdo 2011, 21–22; Skóra 2016, 133). Nejméně v jednom případě máme na prostějovském hřbitově doklad tohoto pohřebního zvyku. Tato situace je zachycena v H38 (Foto 1, Tab. 74), ve kterém byla nalezena žena se dvěma pravděpodobně předčasně narozenými novorozenci. V jejím hrobě se našly měděné pocínované záponky sestávající z háčků a protioček (Tab. 92:9) a také měděné kroužky s pozůstatky kožených řemínků (Tab. 92:7,10), které pravděpodobně tvořily součást oděvu. Háčky a protiočka byly umístěny v oblasti žeber na pravé i levé straně a měděné kroužky s pozůstatky kožených řemínků se nacházely v oblasti mezi pravou paží a pravou stranou žeber (Foto 2, Tab. 65). Bohaté množství těchto spinek a kovových kroužků s řemínkem naznačuje větší složitost a zdobnost oděvu, než je u pohřebního rubáše typické. Zde se tedy spíše jedná o uložení zemřelé v původním oděvu. Měděná pocínovaná záponka objevená v H37 patřila dítěti ve věku 4 až 8 let (Foto 6, Tab. 73 a 92:4). Další soubor dvou háčků a jednoho protiočka se nacházel v H14 patřícímu 7 až 11letému dítěti (Tab. 73 a 92:1–3), v tomto případě spinka sloužila nejspíše k sepnutí oděvu na zápěstí, jak je patrné z jejího umístění v hrobě (Tab. 73). Kovové součásti oděvu sloužící k zapínání oděvu se často vyskytují i na novověkých křesťanských hřbitovech,

jako je tomu například na Turčianskom Sv. Martině na Slovensku (Králiková 2007, 60). Na židovském hřbitově ve Slavkově u Brna byly nalezeny v několika hrobech měděné či bronzové háčky, které mohly být součástí pohřebního rubáše (Mikulková 2011, 32).

V H38 se našla železná přezka ve tvaru D o rozměrech 2,7 x 1,7 cm, která pravděpodobně sloužila jako součást oděvu, jak naznačuje její umístění pod žebry na levé straně (Foto 2, Tab. 74 a Tab. 93:3).

5.2 Předměty symbolického významu

Železný nůž s trnem byl nalezen v již zmiňovaném H38. Jeho rozměry činily 102,4 x 24,7 x 5,9 mm a váha 24 g (Tab. 93:1–2). Jeho umístění v hrobu by mohlo symbolizovat obřízku nenarozených dětí, nebo také odříznutí pupeční šňůry, jak je tomu u některých středověkých pohřbů s nálezem nůžek v hrobech (Unger 2002, 47).

Přítomnost nožů v židovských hrobech je velmi ojedinělá. V Basileji se v mužském hrobě našel malý nůž s poškozenou čepelí a rukojetí, který mohl souviset s povoláním mohela, tedy toho, kdo prováděl rituální obřízku. V Brześci Kujawském drželi ve své pravé ruce nůž dva muži ve věku 30–40 a 40–50 let pohřbení vedle sebe. Jejich povolání mohlo souviset s rituální porážkou (Alder – Matt 2010, 33; Borowska-Strugińska 2005, 235–236).

Visací zámky můžeme dle mechanismu rozlišit na zámky svorníkového a třmenového typu. Třmenový typ zámek se skládá ze třmene ve tvaru oblouku a těla. Svorníkový typ má válcovitý svorník procházející bočnicemi, ve kterých je pevně uzamčen (Rasl 1989, 149).

P. Fijałkowski rozdělil třmenové visací zámky na 29 typů dle tvaru těla a vytvořil tak jejich typologii (Fijałkowski 1989). Zámky s válcovitým tělem jsou rozděleny na typ 1, 2, 3 a 4. Poloválcovitý tvar lze rozdělit na typ 5 se dvěma podtypy a typ 6. Typ 7 je charakteristický válcovitým tvarem těla, avšak bez obloukového třmenu. Další skupinu typu 8 tvoří zámky čtvercového tvaru těla s otvorem pro klíč v centrální části těla (Fijałkowski 1989, 30; Komski – Kurasiński – Skóra 2014, 55). Typ 9 je charakteristický trapézovým tvarem, půlkruhovým třmenem a otvorem pro klíč uprostřed boční strany. U typů 10, 11 a 12, s obdélným či čtvercovým tělem, se našel i kryt otvoru pro klíč. Trojúhelníkové tělo mají zámky typu 13. Zámky typu 14, 15 a 16 mají oválný, zvoncovitý a srdcovitý tvar. Typ 17 je krychlového tvaru a typ 18 obdélného s dvěma výčnělky, na

které přiléhají konce třmenu (Fijałkowski 1989, 31). Trapézovým tvarem disponuje typ 19 a typy 20 a 21 půlkruhovým tvarem, typ 26 má taktéž půlkruhový tvar, avšak v místě, kde přiléhá třmen k tělu zámku jsou výčnělky. Typ 22, 23 a 24 jsou kruhového tvaru, kdy typy 22 a 23 disponují různým tvarem výčnělků přiléhajících ke třmenu. Těla zámků typu 25 a 27 jsou "vázovitého" a "hvězdovitého tvaru". Typ 28 je charakteristický kulovitým tvarem těla. Závěrečným typem 29 jsou zámky trojhranného tvaru (Fijałkowski 1989; 35, 56).

Jak již bylo uvedeno v kapitole č. 3, visací zámky oplývaly výraznou symbolickou rituální funkcí např. zajištění oddělení světa živých a mrtvých. Vyskytují se na židovských hřbitovech především v oblasti střední Evropy, nejrozsáhlejší soubor exemplářů známe z Polska (Skóra 2016, 136–138). U nás se vyskytovaly na židovském hřbitově v Prostějově a židovském hřbitově objeveném ve Slavkově (Mikulková 2011, 32). Zámky se výjimečně vyskytují jako přídavek v hrobech již v kultuře przeworské, především ale u židovského obyvatelstva ve středověku a novověku. Bohužel není jejich typologie chronologicky citlivá, tvar jejich těla se víceméně od středověku výrazně nemění (Komski – Kurasiński – Skóra 2014; 50, 54).

5.3 Pozůstatky rakví

V hrobovém zásypu se poměrně často vyskytovaly hřebíky, které indikují přítomnost dřevěných rakví. Celkem bylo nalezeno 6 hřebíků ve 4 hrobech. V H38 se nacházely tři hřebíky, stejně tak v kontextu 134.

Nejčastějším typem hřebíku, je typ IIIb nazývaný křídlový (Tab. 96:2–6). Hlava tohoto typu je vypouklá, horizontální s přesahem dřívku na obě strany ve tvaru "křídla", od nichž je také odvozen jeho název. Dřík je obdélného půdorysu (Krajíc 2003, 66).

Dalšími vyskytujícími se typy je jeden exemplář nálevkovitého/typ Va (Tab. 96:7) a jeden exemplář berličkovitého/typ Vc hřebíku (Tab. 96:8). Nálevkovitý typ je charakteristický čelní rovnou tenkou plochou. Z předního pohledu hlava trojúhelníkovitého, nálevkovitého tvaru. Dřík je obdélného půdorysu. Berličkovitý typ má svinutou hlavu v očko a dřík obdélného půdorysu, který je masivnější než hlava (Krajíc 2003, 66–67). Hřebíky měly funkci zpevnění konstrukce rakve a zatlučení víka rakve.

Zachovalo se také malé množství dřeva z rakve (Tab. 98:2). Druh dřeva ovšem nebyl určen.

5.4 Náhrobky

Zvláštním typem movitých artefaktů souvisejícím s židovskými hřbitovy jsou kamenné náhrobní kameny. Při záchranném archeologickém výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice nebyly bohužel žádné náhrobní kameny objeveny. Avšak ve sbírce Muzea a galerie v Prostějově jsou uloženy 3 náhrobní kameny z období 17. století (viz. kapitola č. 2).

Na moravských židovských hřbitovech se vyskytují náhrobky středověkého typu s pravoúhlým čtyřúhelníkovým tvarem a zkosenými rohy nebo zakončené půlkruhem (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 17). Základním typem náhrobku v 17. století je, tzv. kvadrátní varianta funkčního typu. Má podobu obdélníku, do kterého je vytesán další půlkruhovitě zakončený obdélník. Nápis byl vtesán do vnitřního obdélníku a volné okraje zůstaly bez zdobení, případně byl do nich vytesán letopočet (Tamtéž, 17; Heřman 1968, 84). Z tohoto typu se vyvinul architektonický typ náhrobku charakteristicky ukončený volutovým štítem s polosloupky po stranách užívaný v období baroka (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 17). Poté došlo k mírnému zjednodušení a zdobení horní části mušlovitou plastikou (Tamtéž, 17; Heřman 1968, 85). Od počátku 17. století se objevují na náhrobcích klasické židovské reliéfní symboly např. šesticípá hvězda, dvojice lvů, žehnající ruce, vinné hrozny. Reliéfní zobrazení zvířat často také symbolizovalo jméno zemřelého např. symbol lva souvisel se jménem Jehuda či Arje (Ehl – Pařík – Fiedler 1991, 14). Pro střední Moravu je typické užití pískovce, které ovšem nedovolovalo tak jemné vyrytí písma jako u mramorových desek užívaných na jižní Moravě (Heřman 1968, 85).

Nápis na náhrobních kamenech byl povětšinou zahájen zkratkami ט"פ a פ"ו (zde je uložen/a a zde je pohřben/a), dále následovala část informující o zemřelém s uvedením jeho titulu (pan, paní, vážený učitel apod.) a jména (u žen případně jméno otce/manžela) s formulí poukazujícími na jeho dobré vlastnosti např. žena vážená, muž přímý. Součástí nápisu jsou často i pasáže z *Tanachu*. Dále je uváděno datum úmrtí (den v týdnu, den v měsíci, měsíc a rok) a eulogie. Na závěr je často ve zkratce uváděna závěrečná formule: „Nechť je jeho duše svázána do svazku živých“.

Přehled všech analyzovaných náhrobků/přepisů náhrobků se nachází v katalogu náhrobků (CD příloha), kde je uvedeno identifikační/inventární číslo, původ/uložení, text hebrejsky, český překlad, datace, materiál, rozměry náhrobku a poznámka. Z celkového počtu 31 náhrobků bylo 6, které obsahovaly dva nápisy, tedy byly společné dvěma

osobám. Jeden náhrobek s jedním nápisem rovněž náležel dvěma osobám. Náhrobky náležely 27 mužům a 11 ženám.

V Prostějově byly nalezeny tři náhrobky náležící k nejstaršímu židovskému hřbitovu. První z nich byl objeven roku 1903 v Kravařově ulici č. 14. Žulový náhrobek o rozměrech 16 x 38 x 6 cm obsahoval čtyřřádkový nápis (Foto 10). Náhrobek byl zhotoven nejspíše v kvadrátním stylu, avšak zakončení není patrné (Dokoupilová 2000, 76). Náhrobek pravděpodobně náležel členu rodiny Katz, kdy toto příjmení vzniklo ze zkratky označující kněze z původní Aronovy linie. Náhrobek je dle nápisu datován do roku 1725 nikoliv do 16. století, jak je uvedeno na inventární kartě.

Další náhrobek o rozměrech 62 x 50 x 7,5 cm objevený v základech bývalého lichtenštejnského dvora na nádvoří Wintrovy sladovny v roce 1912 byl zhotoven z pískovce a byl na něm hebrejský pětiřádkový nápis (Foto 11 a 12). Jeho styl je taktéž kvadrátní s obloukovým zakončením (Dokoupilová 2000, 77). Dle nápisu náhrobek náležel rabínovi. Na náhrobku bohužel není uvedeno datum úmrtí, proto jej nelze s jistotou datovat. Dle inventární karty je však datován do 17. století.

Náhrobní žulový kámen (Foto 13) s rozměry 90 x 64 x 15 cm měl tvar čtvrtkruhu a na něm vyrytý desetiřádkový nápis uvádí, že náhrobní kámen patří významnému rabínovi, předsedovi rabínského soudu a hlavě ješivy, Kalevu Feivelovi, který byl synem Dana Jákoaba z Boskovic. Kámen byl druhotně použit v základech brány u hlavního vchodu do kostela sv. Petra a Pavla a datován je do roku 1678 (Dokoupilová 2000, 76–77; Freimann 1923, 54–58).

Úlomek náhrobku z roku 1683 byl ovšem také objeven v letošním roce v Žešově (Foto 14) (Vysloužil 2019). Žešovský náhrobek se nacházel spolu se souborem fragmentů náhrobků z druhého prostějovského hřbitova, které byly druhotně použité. Po zrušení prvního hřbitova a zřízení hřbitova na Studentské ulici zde byl pravděpodobně s ostatními významnými náhrobky přenesen a po ukončení funkce druhého hřbitova došlo k prodeji či rozebrání náhrobních kamenů ke stavebním účelům. Díky přepisu nejvýznamnějších náhrobků z nejstaršího hřbitova vytvořeného Bernhardem Porgesem víme, že náhrobek náležel manželům Hešelu a Preidel, kteří skonalí v roce 1685 a 1684.

Kromě čtyř hmotně dochovaných náhrobků existuje seznam přepisů 29 náhrobků včetně přepisu náhrobku Kaleva Feivela a žešovského náhrobku. Tento seznam byl vytvořen učitelem a poté ředitelem základní školy v Prostějově, Bernhardem Porgesem, v druhé

polovině 19. století. Jednalo se patrně o náhrobky rabínů a jejich rodinných příslušníků, kněží rodu Kohenů a významných členů židovské obce (Freimann 1923, 54–58).

Mezi nejvýznamnější osobnosti uvedené na nápisech náhrobků jsou rabíni, kteří byli v rámci souboru analyzovaných náhrobků a jejich prepisů povětšinou označeni titulem *ha-gaon, av bejt din*. Titul *kavod morenu ha-rav* (vážený náš učitel, pán) a jeho obdoby je sice jedním z nejčestnějších titulů, avšak jeho užití automaticky neznamenal, že zemřelý vykonával funkci rabína (Petrušová – Polakovič – Putík 2018, 53). Jedním z hmotných analyzovaných náhrobků je náhrobek rabína Kaleva Feivela, který působil jako prostějovský rabín do roku 1678, kdy 12. května zemřel. Nápis na náhrobku uvádí, že byl předsedou rabínského soudu a hlavou prostějovské ješivy. Jeho otcem byl Dan Jákob z Boskovic. Dalším prostějovským rabínem pohřbeným na nejstarším židovském hřbitově byl Jechiel Michel Kohen, syn Abrahama Rapaporta, který byl původem ze Lvova. V Prostějově působil jako rabín kolem roku 1693 a zemřel v Prostějově 1. dubna 1699. Rabín Isachar Bär působil jako prostějovský rabín od roku 1743 až do roku 1764, kdy 8. února zemřel. Původně pocházel z Holešova (Goldschmied 1929, 501).

Zajímavým textem je prepis náhrobku č. 1, který náležel ženě jménem Gitel Tamana, která byla dcerou významného vrchního zemského rabína Menachema Mendela Krochmana, jenž ještě před získáním tohoto významného postu (r. 1648) působil v Prostějově jako rabín od roku 1646 (Goldschmied 1929, 501; Skolnik (ed.) 2007c, 366). Titul *rabanit*, který je uveden před jejím jménem odkazuje pravděpodobně na manželství s rabínem (Petrušová – Polakovič – Putík 2018, 50). Další významnou ženou pochovanou na nejstarším hřbitově je Ester, dcera prostějovského rabína Kaleva Feivela a manželka Mošeho Šneitocha. V textu je tato žena oslavována za své asketické praktiky, ke kterým mohl patřit například půst. Mohlo se také jednat o praktiky související se šabatianismem. Žena jménem Mirjam, byla dcerou rabína Ezechiele. V textu náhrobku je oslavována za svou příslušnost k dobré rodině a také, že byla pokornou rabínkou, tedy pravděpodobně manželkou rabína. Pasáž „pálená myrha a kadidlo“ by mohla odkazovat na úmrtí při požáru. Další ženou s významnými příbuznými je Preidel, dcera Mendela ha-Levi Aškenaziho. Je možné, že se jedná o Menachema Mendela ha-Levi, který byl otcem dvou prostějovských rabínů Alexandra a Abrahama, kteří působili jako rabíni v letech 1722–1728 a 1731–1741 (Goldschmied 1929, 501). U ženských náhrobků se často vyskytují přirovnání jako čistý svícen/*menora* (*menora tahora*), byla korunou (*hajta atara*), a také přídavná jména označující cudnost (*gona*), pokoru (*cnoa*) apod.

Přepis náhrobku č. 2 zmiňuje muže jménem Samuel Solko, který je otitulován jako *roš ha-medina*. Tento titul označuje jednoho ze 6 volených představitelů moravské židovské samosprávy. Morava byla rozdělena na tři provincie označené jako *galil* a každá z těchto provincií měla současně 2 zástupce. Hlavní autoritou byl vrchní zemský rabín (*rav ha-medina*) (Skolnik (ed.) 2007d, 474). Dalším mužem, který nesl tento titul je Šimeon Teomim, syn Geršona Teomima.

Několik mužů mělo také významnou pozici v židovské samosprávě. Tituly, které tyto pozice označovaly, jsou například hlava (*roš*), vůdce (*alof, kacin*), hlava/vůdce/představený komunity (*roš ha-kehila, manhig ha-kehila*) apod. (Petrušová – Polakovič – Putík 2018, 53).

Jeden z přepisů náhrobků náležel také muži jménem Eliezer, syn Avigdora, který je označen za kabalistu. Je možné, že mohl být jedním z přívrženců šabatiánského hnutí. Jeden z pohřbených, Isachar Duvaš, byl také členem spolku *chevra kadiša*, který se věnoval pohřbívání a pomoci chudým a nemocným. Zemřelí, kteří byli nábožensky významní, ale nevykonávali funkci rabína, byli často označeni jako znalec zákona (*torani*), náš vážený učitel, pán a jiné obměny (*kavod morenu ha-rav*), zbožný (*chasid*), muž Tóry (*bar orin*) apod.

Náhrobek č. 29, na kterém byly dva nápisy, náleží muži jménem David a muži jménem Jehuda. Na nápisu vztahujícímu se k Davidovi je zdůrazněno, že byl velmi znalým v náboženské oblasti a taktéž schopným vůdcem, což může odkazovat na jeho pozici v židovské samosprávě. V nápisu je doslovně uvedeno, že „rozuměl hluboce debatám Abaje a Rava²“. Tím je míněno, že rozuměl i té nejobtížnější pasáži v Talmudu. Je překvapivé, že zemřel v pouhých 18 letech. Druhý z mužů, Jehuda, byl oslavován za charitativní činnost a konání dobra. Doslovně je také zmíněno „usilovně vztahuje svou ruku k osvobození zajatých“. To mohlo značit, že se snažil pomoci uvězněným Židům a měl významnou pozici ve vedení komunity.

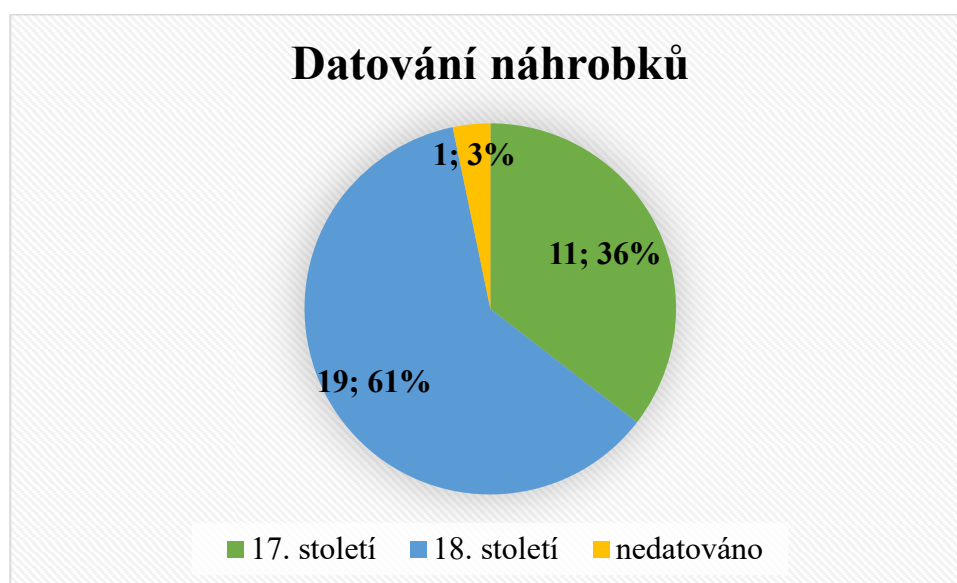
Texty náhrobků nám podávají také zprávu o původu některých zemřelých či jejich příbuzných. Zmíněna je třikrát Vídeň, dále Krakov, Lvov, Vilno (Vilnius) a Praha. Označení původu z oblasti Polska a Litvy může odkazovat na to, že tito zemřelí či jejich

² Babylonští rabíni působící ve 3.–4. století z generace *amoraim*.

příbuzní, byli utečenci po Chmelnického povstání v roce 1648. Taktéž na Moravu začali po roce 1670 přicházet utečenci z Vídně (Skolnik (ed.) 2007d, 472).

V nápisech náhrobků se často vyskytují příslušníci významných židovských rodin. Například příjmení Katz bylo původně zkráceným označením *kohen cadik*, tedy označení Aronova potomka, v jehož linii se dědí status kněze. Dalším často vyskytujícím se příjmením je Teomim, doslovně znamenající dvojče. Rodina Fränkel-Teomim, jejíž známým příslušníkem byl Baruch Fränkel-Teomim, rabín v Lipníku nad Bečvou, pocházela původně z Vídně (Skolnik (ed.) 2007a, 145; Skolnik (ed.) 2007e, 642).

Z celkového počtu 31 náhrobků, ať už fyzicky dochovaných či jen prepisů, spadalo do 17. století 11 náhrobků. Do 18. století spadalo 19 náhrobků, tedy většina a zbylý jeden nebyl datován. V následujícím grafu je znázorněn poměr zastoupení náhrobků v 17. a 18. století.

Graf 1: Graf datování náhrobků (n=31).

5.5 Ostatní předměty

5.5.1 Neurčitelné kovové artefakty

V souboru kovových předmětů se nalézají i některé, u kterých není možné s jistotou určit jejich funkci. V kontextu 134 se našel plochý oválný předmět (Tab. 97:1). Mohlo se jednat o část plechu. Ve stejném kontextu se také pravděpodobně našel úlomek hřebíku, konkrétně část dřívku (Tab. 97:2) a možné rohové kování rakve (Tab. 97:3). V H14 byly objeveny drobné úlomky neidentifikovatelného předmětu (Tab. 97:4).

5.5.2 Keramika

Charakteristika souboru

Keramický materiál z hrobů a plochy mezi hroby tvoří celkem 244 fragmentů a jeden přeslen. V keramickém souboru nebyla dochována žádná kompletní nádoba. Zlomky nalezené v zásypech hrobů a fragmenty od pohřbů činí 132 ks, zlomky z plochy mezi hroby pak 112 ks. Keramické zlomky byly rozděleny do keramických tříd a zpracovány v databázi Klasiker 2.2.

Metoda zpracování

Keramický materiál byl zpracováván v databázi Klasiker 2.2 vytvořené v programu Microsoft Access K. Nováčkem a M. Tetourem. Jako první byly vždy u každého keramického fragmentu uvedeny identifikační údaje (číslo archeologického výzkumu, sektor, stratigrafická jednotka, identifikační číslo, inventární a přírůstkové číslo fragmentu). Dále byla ke každému zlomku přiřazena keramická třída ve formě alfanumerického kódu, typ nádoby hmotnost zlomku, hodnotová charakteristika a počet fragmentů, popř. typ a průměr okraje, typ a průměr dna, druh výzdoby, umístění výzdoby, typ aplikace.

Pro analýzu a charakteristiku novověké keramiky je velmi významná práce J. Pajera, který svým vyhodnocením keramického souboru ze Strážnice poskytl srovnávací materiál pro území téměř celé ČR pro období od poslední třetiny 15. století až do první poloviny 17. století. Dále se věnoval vyhodnocování i novokřtěnské keramické produkce a keramické produkce 19. století (Blažková 2013, 186; Pajer 1983; Pajer 1989; Pajer 2018).

Pro morfologické určení byly použity především práce V. Nekudy a K. Reichterové a práce věnující se brněnské keramice v období středověku se systémem deskripce od autorů Procházky a Pešky (Nekuda – Reichterová 1968; Procházka–Peška 2007).

Keramické třídy

Stěžejní částí analýzy středověké a novověké keramiky je rozdělení zkoumaného materiálu do keramických tříd. Keramické třídy sestávají z makroskopicky určitelných vlastností, jimiž je struktura keramické hmoty (množství, velikost a charakter příměsí), povrch (textura a modelace, druh a rozsah povrchové úpravy), výpal (tvrdost a druh výpalu) a také barva. Můžeme zde také zařadit afinitu, tedy podobnost s jinou keramickou třídou (Břeň – Kašpar – Vařeka 1995, 38; Vařeka 1998, 124–125). Systém deskripce keramiky pomocí keramických tříd byl představen databází Klasifik a dále popsán ve článku P. Vařeky z roku 1998.

Celkem bylo v souboru rozpoznáno 15 keramických tříd. První keramickou třídou s kódem Pr4001 jsou hrubé tuhové zásobnice charakteristické oxidačním výpalem, výraznou příměsí tuhy a hrubého povrchu s prasklinami (Tab. 53 a Tab. 99:1). Šedá redukčně pálená keramika je označena kódem Pr4002 a je u ní patrný zakouřený povrch, redukční výpal a příměs písku a kaménky kolem 2–3 mm (Tab. 54 a Tab. 99:2). Keramická třída Pr4003 se od předchozí skupiny liší výraznou příměsí grafitu do 3 mm (Tab. 55 a Tab. 99:3). Další keramická třída Pr4004 s názvem „jemně plavená“ je charakteristická redukčním výpalem, hladkým povrchem a jemně plavenou kaolinickou hlínou se stopovým výskytem muskovitu (Tab. 56 a Tab. 99:4). Velmi podobná je následující třída Pr4005, která se liší zakuřovaným povrchem a příměsí zrněk písku o velikosti do 2 mm (Tab. 57 a Tab. 99:5). Krupičkovitá keramika označená jako třída Pr4006 je charakteristická hrubým krupičkovitým povrchem tvořeným příměsí zrněk písku do 3 mm a oxidačním výpalem (Tab. 58 a Tab. 99:6). Žlutošedá keramika s drsným povrchem, příměsí zrněk písku do 2 mm a muskovitu byla vyrobena redukčně-oxidačním výpalem a nese označení Pr4007 (Tab. 59 a Tab. 99:7). Loštická keramika s typickým puchýřkovitým povrchem, příměsí grafitu a spongylitu a velmi tvrdým výpalem je označena kódem Pr4008 (Tab. 60 a Tab. 99:8). Keramická třída Pr4009 získala své označení „slídovitá“ právě výrazným podílem muskovitu o velikosti do 1 mm, povrch je jemně drsný a výpal redukční (Tab. 61 a Tab. 99:9). Neglazovaná keramika (Pr5010) s hladkým až jemně drsným povrchem obsahuje příměs písku do 1 mm, červené železité

příměsí a stopy muskovitu (Tab. 62 a Tab. 99:10). Byla vyrobena oxidačním výpalem. Keramika s vnitřní i oboustrannou transparentní glazurou spadá do keramické třídy Pr5011 s příměsí zrněk písku do 2 mm a oxidačním výpalem (Tab. 63 a Tab. 99:11). Keramická třída Pr5012 je zvláštní svým povrchem tvořeným bílým nástřepím a olovnatou glazurou (Tab. 64 a Tab. 99:12). Příměs tvoří zrnka o velikosti do 2 mm a výpal je oxidační. Keramická třída Pr5013 je napodobeninou fajánse s povrchem tvořeným bílou oboustrannou opakní glazurou, byla vypálena oxidačním výpalem z jemně plavené kaolinické hlíny (Tab. 65 a Tab. 99:13). Předposlední keramickou třídou Pr5014 je střešní krytina tvořená materiálem červené barvy a příměsí písku do 4 mm (Tab. 66 a Tab. 99:14). Poslední keramickou třídou je skupina pravěké keramiky typická výraznou organickou příměsí v těstě vypáleném oxidačním výpalem (Tab. 67 a Tab. 99:15). Veškeré vlastnosti jednotlivých tříd jsou vypsány v tabulkách č. 53 až 67, které jsou součástí přílohy.

KERAMICKÁ TŘÍDA	POČET	PROCENTA
Pr4001	18	7,3%
Pr4002	33	13,5%
Pr4003	25	10,2%
Pr4004	5	2,0%
Pr4005	4	1,6%
Pr4006	6	2,4%
Pr4007	5	2,0%
Pr4008	1	0,4%
Pr4009	2	0,8%
Pr5010	93	38,0%
Pr5011	47	19,2%
Pr5012	2	0,8%
Pr5013	1	0,4%
Pr5014	1	0,4%
Pravěk	2	0,8%
CELKEM	245	100,0%

Tab. 5: Zastoupení jednotlivých keramických tříd.

V předchozí tabulce byl k 244 keramickým fragmentům připočten i keramický přeslen. Nejvíce zastoupenou keramickou třídou v souboru je Pr5010, následuje Pr5011.

Následují keramické třídy Pr4002, Pr4003 a Pr4001. Naopak keramickými třídami s nejmenším zastoupením pouze jednoho exempláře jsou třídy Pr4008, Pr5013 a Pr5014.

Určení typu keramického artefaktu

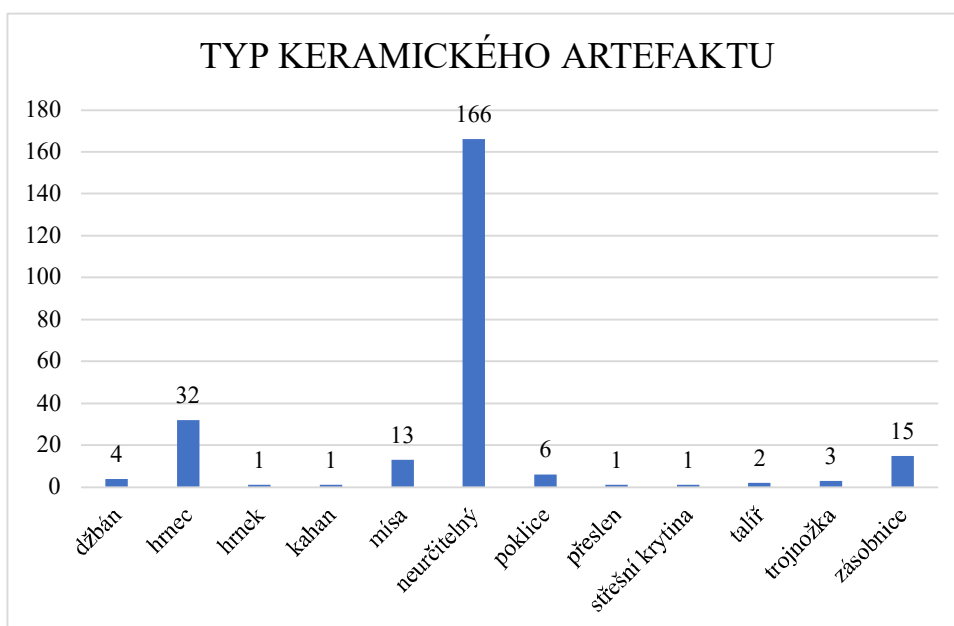
Keramický soubor čítající 244 keramických fragmentů a jeden přeslen byl také analyzován z pohledu typu keramického artefaktu. Kuchyňské a stolní nádobí lze rozlišit na ploché, poloduté a duté tvary nádob. Talíř, mísa, trojnožka, poklice a kahan spadají do kategorie plochých tvarů (Pajer 1983, 23).

Talíře, zastoupené v prostějovském souboru dvěma exempláři (Tab. 86:2, 4), spadají do novověku (Tamtéž). Oba dva exempláře jsou vnitřně glazované transparentní polevou přesahující přes okraj a jeden z talířů dosahuje průměru 32 cm. Nejvíce zastoupeným typem mís jsou mísy s talířovitým podokrajím (Tab. 75:4, Tab. 76:4, Tab. 78:1) (Pajer 1983, 27–28). Vyskytuje se i zástupce hluboké mísy s výlevkou (Tab. 81:2). Průměry mís se pohybují od 10 cm až po 23 cm, jedná se tedy o miniaturní a menší zástupce. Z pánví neboli trojnožek se zachovaly pouze 3 kusy nožek (Tab. 77:3, Tab. 80:5, Tab. 83:5). Poklice jsou zastoupeny tvarem zvonovitým (Tab. 85:4) a půlkulovitým (Tab. 89:5, Tab. 78:6).

Do dutých nádob spadají hrnce, hrnky, zásobnice a džbány. Nejzastoupenějším typem nádoby je hrnec. Průměr ústí se u hrnců pohybuje v rozmezí od 10 do 14 cm a poté se shlukuje v rozmezí 17 až 32 cm, jedná se tedy spíše o malé a větší zástupce. Pro hrncovité nádoby s průměrem ústí menším než 10 cm je užito označení hrnek (Tab. 75:3). Podstatně jsou zastoupeny hrnce s okružím (např. Tab. 76:1, Tab. 87:1, 88:1). A také několik hrnců s ovaleným okrajem, kdy u jednoho exempláře se také zachovalo páskové prožlabené ucho napojené v okraji (Tab. 78:4). Masivní zásobnice s výraznou příměsí tuhy a cihlářského jílu jsou po hrnci nejvíce zastoupeným druhem nádob (Tab. 84). Vyskytují se také dva fragmenty džbánů, a to s okružím (Tab. 75:2, Tab. 83:1), jeden ze zástupců obsahuje také vnitřní transparentní glazuru přesahující přes okraj (Tab. 83:1).

Ze stavební keramiky se objevil jeden exemplář střešní krytiny (Tab. 99:14). Vyskytuje se i zástupce textilní keramiky, a to přeslen (Tab. 87:3). Kahan spadá do technické keramiky (Tab. 86:5). Největší podíl ovšem zaujímaly keramické fragmenty, u kterých nebylo možno určit přesný druh keramického artefaktu, a to z důvodu vysoké fragmentárnosti souboru. V následujícím grafu jsou patrné přesné počty jednotlivých

rozeznáných typů keramických artefaktů. V tabulce č. 6 je uvedeno procentuální zastoupení jednotlivých keramických artefaktů.

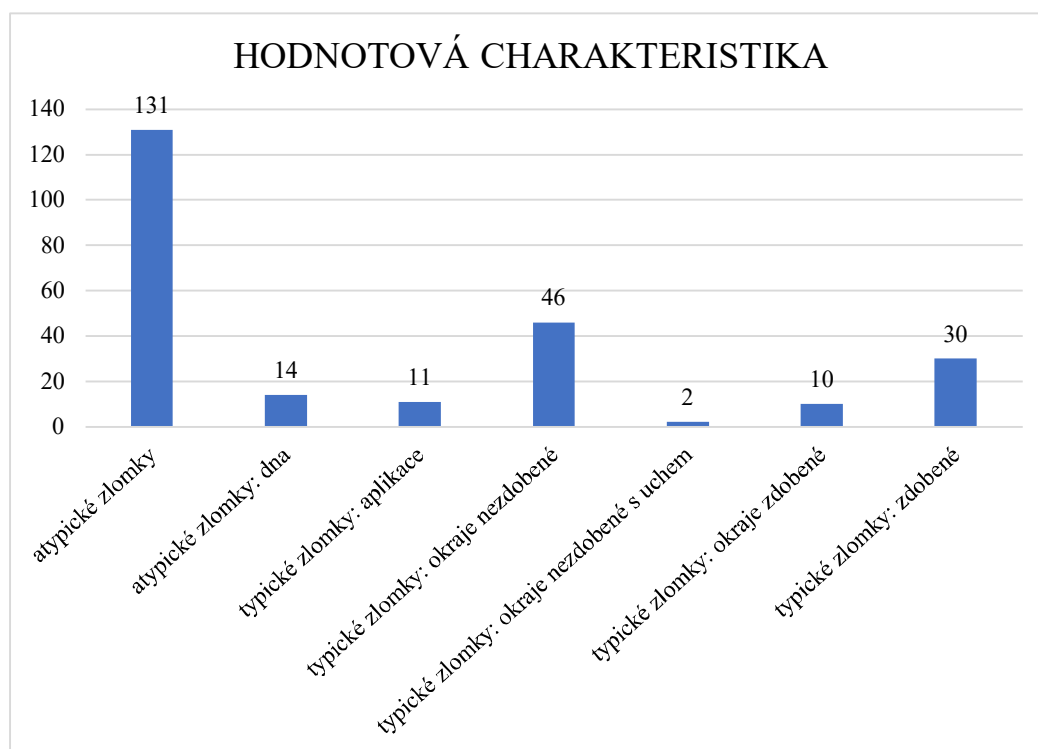
Graf 2: Graf zastoupení jednotlivých druhů keramických artefaktů (n=245).

TYP KERAMICKÉHO ARTEFAKTU	PROCENTA
džbán	1,6%
hrnec	13,1%
hrnek	0,4%
kahan	0,4%
mísa	5,3%
neurčitelný	68,0%
poklice	2,5%
přeslen	0,4%
střešní krytina	0,4%
talíř	0,8%
trojnožka	1,2%
zásobnice	6,1%
CELKEM	100,0%

Tab. 6: Procentuální zastoupení jednotlivých druhů keramických artefaktů (n=245).

Určení morfologické části

U souboru keramiky z výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice byla u každého keramického zlomku určena morfologická část. Fragmenty byly rozlišeny celkově na sedm kategorií: atypické zlomky, atypické zlomky: dna, typické zlomky: aplikace, typické zlomky: okraje nezdobené, typické zlomky: okraje nezdobené s uchem, typické zlomky: okraje zdobené a typické zlomky: zdobené. Z důvodu vysoké fragmentárnosti je soubor z většiny tvořen atypickými zlomky. Z kategorie typických zlomků jsou poté nejvíce zastoupeny okraje nezdobené a zdobené fragmenty. Nejméně zastoupeny jsou pak typické zlomky: okraje nezdobené. V následujícím grafu jsou uvedeny všechny rozpoznané kategorie s početním zastoupením. V tabulce č. 2 je uvedeno procentuální zastoupení jednotlivých kategorií.

Graf 3: Graf zastoupení jednotlivých hodnotových charakteristik (n=244).

HODNOTOVÁ CHARAKTERISTIKA	PROCENTA
atypické zlomky	53,7%
atypické zlomky: dna	5,7%
typické zlomky: aplikace	4,5%
typické zlomky: okraje nezdobené	18,9%
typické zlomky: okraje nezdobené s uchem	0,8%
typické zlomky: okraje zdobené	4,1%
typické zlomky: zdobené	12,3%
CELKEM	100,0%

Tab. 7: Procentuální zastoupení jednotlivých hodnotových charakteristik (n=244).

Typ okraje

Z celkového počtu 58 ks je nejvíce zastoupenou skupinou okrajů okružích a okraje s náběhem na okružích (Tab. 91:9–21). Následují různé druhy ovaleného okraje (91:23–33). Kyjovitý (Tab. 91:1–3) a kvadratický okraj (Tab. 91:4) je patrný u zásobnic. Kyjovitý okraj je přítomný u čtyř exemplářů, kvadratický okraj je zastoupen pouze jedním fragmentem. Objevují se také římsovité okraje (Tab. 91:5–8). Dále se v souboru vyskytují okraje přehnuté a podžlabené (Tab. 91:36–39), přehnuté a podříznuté (Tab. 91:40, 41), vně přehnuté (Tab. 91:47) až po okraj zavnutý (Tab. 91:35). Následující skupinou jsou okraje vodorovné, obloukovité (Tab. 91:43–45), vodorovný (Tab. 91:46) a šikmo vně vyhnutý, zaoblený (Tab. 91:42). U poklic jsou patrné okraje symetricky (Tab. 91:51, 53) a asymetricky rozšířené (Tab. 91:52). Jednotlivě zastoupen je pak okraj kuželovitě seříznutý a podříznutý (Tab. 91:50); oblý, zesílený (Tab. 91:22); zúžující se, zevnitř prožlabený (91:49); svisle seříznutý (Tab. 91:48) a seříznutý, členěný (Tab. 91:34). Grafické znázornění výše jmenovaných druhů okrajů je součástí přílohy jako tabulka č. 91.

Typ dna

Typ dna byl popsán dle typologie V. Nekudy a K. Reichterové (Nekuda – Reichterová 1968, 54). Čtrnácti fragmentů dna bylo rozlišeno na tři typy, a to dle typu okraje na okraj hraněný, rozšířený (Tab. 87:4); dále hraněný, svislý a hraněný, šikmý (Tab. 90:5). U některých okrajů hraněných rozšířených byla pozorována i lišta (Tab. 90:4,6). Také byly pozorovány stopy na dnech. Vykytovaly se jak stopy po podsýpce, tak rovněž lastura indikující odříznutí nádoby strunou.

Typ výzdoby

Nejpočetněji zastoupeným typem výzdoby se ukázalo být horizontální žlábkování umístěné nejčastěji na výduti či oblasti podhrdlí, ale také na okraji (např. Tab. 84:1, 2). Často se vyskytuje i rýhování. Přítomné jemné rýhování povrchu nádoby neplnilo vždy funkci pouze estetickou, ale mohlo se také jednat o funkční prvek usnadňující manipulaci s předmětem (Scheufler 1979, 208). V souboru jsou zastoupeny i fragmenty dekorované rytou vlnicí a dvojnásobnou vlnicí (Tab. 79:3, Tab. 80:4). V jednom případě se vyskytují i prstové vrypy. V případě redukční zakuřované keramiky (třídy Pr4002 a Pr4005) je patrné zdobení radélkem jednořadým i dvouřadým (Tab. 87:2).

Malovaná výzdoba se vyskytuje v podobě horizontálních pruhů vytvořených červenou hlinkou. Tento typ výzdoby se objevuje výlučně u keramické třídy Pr5010, tedy režného oxidačně vypáleného materiálu.

Výjimečný bíle glazovaný fragment s modrým dekorem v podobě horizontálního pruhu a puntíků nad ním, který můžeme označit za napodobeninu fajánse, je zařazen do samostatné keramické třídy Pr5013 (Tab. 75:4). V jednom případě se také vyskytuje keramický zlomek se zelenou olovnatou glazurou na bílém nástřepí a žlutě malovaným prstencovým motivem (keramická třída Pr5012) (Tab. 75:5). Malovaný je také zlomek mísy s talířovitým podokrajím s glazurovým malováním žlutého kolečka a tmavou vnitřní glazurou, který spadá do stejné keramické třídy jako předchozí fragment (Tab. 76:4).

Vyhodnocení

Datování u malých a velmi fragmentárních souborů je poměrně problematické. V souboru je nejvíce zastoupené režné zboží spadající do keramické třídy Pr5010, následuje zakuřované zboží z keramických tříd Pr4002 a Pr4003 a dále glazovaná keramika třídy Pr5011.

Z keramiky 14. století se vyskytují zlomky s radélkovou výzdobou spadající do zakuřovaného zboží keramické třídy 4002 a jemné redukční keramiky třídy 4005 (Čižmář – Šmíd 2000, 91). Radélková výzdoba je typická také pro pozdně středověkou keramiku s vrcholem výskytu v 2. polovině 15. století (Pajer 1983, 23). Do 14. století také můžeme zařadit zakuřovaný hrnec s římsovitým okrajem (Tab.88:2) nebo hrnce se svisle seříznutým okrajem (Tab. 88:3) (Čižmář – Šmíd 2000, 93). Zakuřování se začíná objevovat na přelomu 13. a 14. stoletím, ale jeho rozšíření je regionálně specifické (Scheufler 1972, 49). Některé hrnce oplývaly okrajem s náběhem na okružích, v jednom

případě zdobeným dokonce rytou vlnicí (Tab. 80:4) a jeden horizontálním žlábkováním (Tab. 81:3). I tyto hrnce můžeme datovat do 14. století (Čižmář – Šmíd 2000, 93). Rýhování je zdobnou technikou, která se uplatňuje po celý středověk a doznívá kolem 2. poloviny 16. století. Uplatňuje se především u dutého nádobí (Pajer 1983, 64). Zásobnice jsou typem nádob charakteristickým pro středověk, například v Lošticích a okolí mizí již v 15. století (Goš 2007, 70).

Džbány se vyskytují v rezné podobě s okružím a červeně malovaným lineárním dekorem, který můžeme přibližně datovat do 14. či 15. století (Goš 1978, 138; Nekuda – Reichterová 1968, 145). Džbán s okružím vnitřně glazovaný transparentní polevou (Tab. 83:1) může být nejspíše zařazen již do novověku, jelikož glazovaná keramika je v 15. století ještě poměrně málo zastoupená, proniká do nižších vrstev až mezi 16. a začátkem 17. století (Pajer 1983, 76).

Z pánví neboli trojnožek se zachovaly pouze dvě celé nožky (Tab. 77:3, Tab. 83:5) a jeden úlomek (Tab. 80:5). Nejdříve se pánve objevují na konci 14. století (Pajer 1983, 30).

Mísy s talířovitým podokrajím se objevují od konce 1. třetiny 16. století. Exemplář s oboustrannou bílou glazurou, modře malovanou horizontální linií a pod ní modrými tečkami nápadně připomíná habánskou produkci, ovšem svým zpracováním takové kvality rozhodně nedosahuje (Tab. 75:5, Tab. 99:13). Tento zlomek lze datovat nejpozději do 17. století³ Dalším fragmentem mísy s talířovitým podokrajím je zlomek s vnitřní tmavě hnědofialovou glazurou a žlutým puntíkem na bílém nástřepí (Tab. 76:4). Tento způsob malovaného dekoru se objevuje od druhé poloviny 16. století (Pajer 1983, 70). Do stejné skupiny malovaných výrobků patří i zlomek s prstencovým motivem původně vyvedeným světle žlutou glazurou na bílém nástřepí a se zelenou olovnatou glazurou, která je viditelně nekvalitní a poškozená (Tab. 75:5, Tab. 99:12). V tomto případě by se mohlo tedy jednat o kus poškozený při výrobě.

Talíř je typ nádoby objevující se až v novověku, a to od druhé poloviny 16. století, avšak čteně se objevují až na začátku 17. století. V souboru se nachází dva zástupci s glazurou (Tab. 86:2, 4).

³ Ústní informace Dr. Ireny Loskotové, Ústav archeologie a muzeologie – Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 27. 9. 2019.

Zvonovité poklice jsou svým tvarem typické pro středověk a postupně se v mladších fázích snižují a jejich podokrojí se rozšiřuje (Pajer 1983, 37). Středověkým zástupcem je okraj poklice (Tab. 85:4). Novověkým tvarem je pak okrajový fragment zvonovité poklice (Tab. 86:3). Dalším typickým novověkým tvarem poklice je půlkulovitý tvar se symetricky rozšířeným zaobleným okrajem (Tab. 78:6)

Osm keramických fragmentů se také našlo přímo na lebkách čtyř zemřelých jedinců (Tab. 101). Fragменты z hrobu H37 a H40 spadají do keramické třídy Pr5011, jsou tedy glazované (Tab. 101:2,3). Můžeme je tedy datovat nejdříve do 15. století, ale glazované nádoby se čteněji objevují spíše až od 16. století (Pajer 1983, 76). Zbylé rezné fragmenty spadající do keramické třídy Pr5010 (Tab. 101:1,4).

Celkově tedy můžeme v keramickém materiálu rozlišit jak keramický materiál spadající do 14. století, tak také pozdně středověké zástupce z 15. století až po novověkou keramiku 16. století a dále. Nejvíce zastoupená je keramika vrcholně středověká a novověká.

5.5.3 Sklo

V kontextu 134 se našly tři fragmenty čirého skla. Dva z nich pravděpodobně tvořily patku poháru a třetí z nich pravděpodobně náleží k tabulovému sklu (Tab. 98:1).

5.5.4 Mazanice

V rámci výzkumu na Hlaváčkově nám./Šerhovní ulici bylo nalezeno celkově 18 kusů mazanice. Na 3 kusech pocházejících z kontextu 134 byl patrný otisk prutu (Tab. 95:3, 4) a na dalších 4 kusech byla vnější strana uhlazená (Tab. 95:5), tyto kusy jsou také označeny jako zástupci s otiskem. Zbylých 11 kusů bylo bez otisku. Lze předpokládat, že mazanice ze zásypu hrobů a prostoru mezi hroby původně pochází z domu s hospodářským zázemím datovaného do 14. století či v mladší fázi do první poloviny 15. století, který byl rovněž objeven při výzkumu na Hlaváčkově náměstí/Šerhovní ulici v roce 1998 (Čižmář 1999b, 6).

MAZANICE S OTISKEM	
s otiskem	8
bez otisku	11
celkem	19

Tab. 8: Zastoupení mazanice s otiskem a bez otisku.

5.5.5 Osteologický materiál

Zvířecí kosti se našly v zásypech hrobů a také v kontextu 134 ze začištění prostoru mezi hroby. Osteologický materiál byl také přítomen u antropologického materiálu, který je momentálně uložen v ústavu Anthropos v Brně, bohužel není jisté, zda pocházel tento materiál přímo od pohřbů, či byl nalezen v zásypu hrobů. Tento osteologický materiál proto postrádá inventární číslo (Tab. 69). V zásypu H6 se vyskytovala tibia pravděpodobně náležící tura domácímu (*Bos primigenius f. taurus*). Spolu s antropologickým materiálem H6 se také nacházel metakarpus. Část obratle velkého savce, s největší pravděpodobností tura domácího či koně, se nacházel v zásypu H7. Metakarpus tura domácího se našel v zásypu H12, v rámci antropologického materiálu se vyskytoval astragalus. Mezi antropologickým materiálem H17 byla i část kloubní hlavice zvířete, nebylo možné určit druh ke kterému patřila. Spolu s antropologickým materiálem z H21 se opět vyskytovaly zlomky obratlů a stejně tak v H22 neurčitelný zlomek kosti. V obou případech se nepodařilo určit druh, ke kterému druhu fragmenty kostí náležely. Z H27 pochází fragmenty žeber patrně náležící praseti domácímu (*Sus scrofa f. domestica*). Nejasný původ má neurčitelný úlomek z H37, stejně tak část pánve tura či prasete domácího a čelist se zuby prasete domácího. V zásypu H 30 se našla část ulny nejspíše tura domácího. V zásypu H38 se vyskytovala část žebra a dolní čelist mladého jedince. Metakarpus či metatarzus z H39 nesl známky ohoření, opět není jisté, zda pocházel ze zásypu či přímo od pohřbu. Stolička ze zásypu H42 náležela nejspíše koni (Tab. 100:1). Z kontextu 134 pochází čelní kost tura domácího, stolička ovce/kozy a stehenní kost s fibulou pravděpodobně ptáka nejasného druhu (Tab. 100:2–4).

Všechny z výše uvedených kosterních pozůstatků zvířat se do zásypu hrobů, patrně stejně jako v případě mazanice, dostaly ze starších objektů nalezených pod židovskými kostrovými hroby náležícími k hospodářskému zázemí domu ze 14. a první poloviny 15. století

5.5.6 Omítka

V prostoru mezi hroby byly také nalezeny dva kusy omítky se stopami starorůžové barvy (Tab. 98:3).

6 Antropologické posouzení kosterního materiálu

Ve zpracovávaném antropologickém materiálu z Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice uloženém v Ústavu Anthropos v Brně bylo určeno celkově 43 jedinců. Ostatky z hrobů H1, H2, H4, H8, H10 a H32 se v Ústavu Anthropos v Brně nenacházely. K H7 byly přiřazeny dva jedinci. Ostatky prvního z nich nesly označení 517/H7 a druhý jedinec byl označen 529/H7. Jelikož hrobová jáma H7 je označena číslem 517 a číslo 529 je označení hrobové jámy H4, můžeme ostatky označené 529/H7 přiřadit hrobu H4, jehož ostatky se ve zkoumaném souboru nenacházely. Jedná se tedy o záměnu při postexkavační fázi. V H13 a H24 se nacházelo dle antropologického posudku více jedinců. V H13 se jednalo o příměs kostí dospělého jedince v hrobě novorozence. V H24 byly dokonce rozpoznány pozůstatky tří jedinců, dva z nich ve věku 40. týdnů iuv⁴ a jeden spadající do kategorie infans Ib. V židovském pohřebním právu měl každý jedinec právo na vlastní hrob, pouze malé děti, které s některým z příbuzných lehávaly za svého života, směly být pohřbeny po jeho boku (Šulchan Aruch, Jore Dea 362:3) (Anonym 2019a). U H13 se však jedná pouze o příměs kostí dospělého jedince a díky absenci hrobové jámy můžeme odhadovat, že se nejednalo o záměrný pohřeb dítěte a dospělého, ale o narušení hrobu. V případě H24 je opět nejasné, zda se jedná o narušení staršího hrobu, hromadný pohřeb nebo záměnu při postexkavační fázi.

U 43 kosterních pozůstatků byl při antropologické analýze určen věk, věková kategorie a pohlaví. Ne všechna kritéria byla u všech jedinců určitelná. Přibližný věk je v tabulce označen rozmezím let či měsíců. Věkové kategorie byly určeny tyto: fetus, neonatus, infans, adultus, maturus, senilis nebo jejich kombinace, pokud byl jedinec na rozhraní dvou kategorií. U kategorie infans byl určen i konkrétní typ, a to Ia, Ib, II či jejich kombinace. Pohlaví bylo určeno jako muž nebo žena, případně nebylo určeno. Antropologický posudek zpracovala Jana Šínová a výsledky jsou uvedeny v tabulce č. 72 (Šínová 2019).

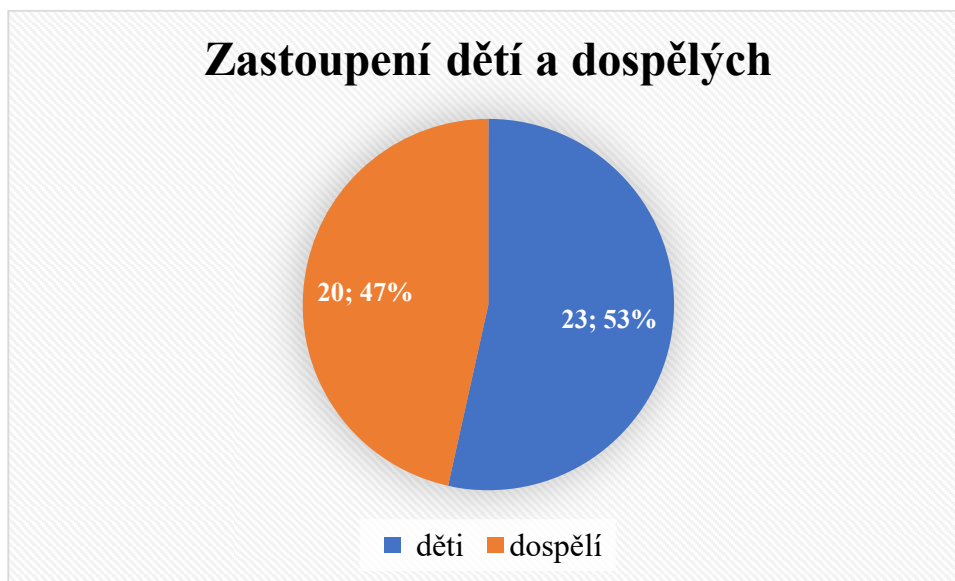
⁴ intrauterinního vývoje

dětství	infans	infans I	1–6 let
		infans II	7–14 let
dospívání	juvenis		15–19 let
mladý dospělý věk	adultus	adultus I	do 30 let
		adultus II	do 40 let
dospělý věk	maturus	maturus I	do 50 let
		maturus II	do 60 let
stařecký věk	senilis		více než 60 let

Tab. 9: Přehled věkových kategorií (Stloukal ed. 1999, 236).

6.1 Věk a věkové kategorie

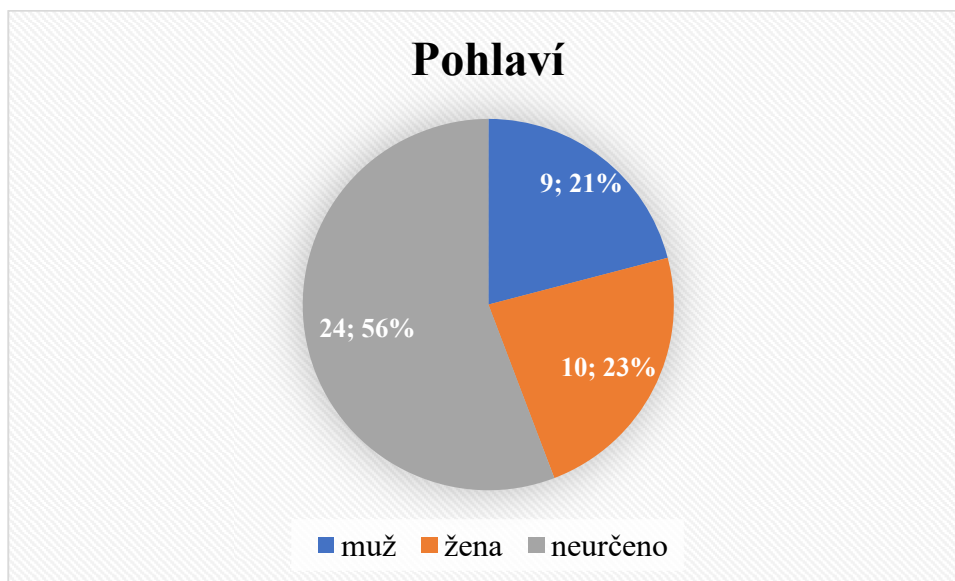
Z celkového počtu 43 antropologicky zkoumaných jedinců činilo zastoupení dětí 53 % (23 jedinců) a dospělých 47 % (20 jedinců). Pokud bychom k těmto jedincům přidaly i pozůstatky z hrobů, které se ve zkoumaném souboru nenacházely, ale v nálezové zprávě je přibližně určena jejich věková kategorie, zjistíme, že hrob H1 a H32 taktéž náležel dětem a hrob H10 dospělému jedinci. U hrobů H2 a H8 není ani v nálezové zprávě určena jejich přibližná věková kategorie. Rozmístění dětských vs. dospělých hrobů na základě určení přibližné věkové kategorie z nálezové zprávy je patrné na obrázku č. 2. Toto většinové zastoupení dětí poukazuje na možné zachycení části pohřebního okrsku zvaného *nefele* sloužícího k pohřbům novorozenců a malých dětí. V židovském pohřebním právu není náboženskou povinností pohřbívat mrtvě narozené děti, u kterých není jasné, zda prošly plným devíti měsíčním vývojem. Ovšem z důvodu rituální nečistoty, a tedy možného rituálního znečištění Kohenů bylo pohřbívání těchto dětí běžně praktikováno. Samotné určení, kdy se jedná o *nefel*, je v židovském právu poměrně komplikované (Anonym 2019c). V grafu č. 14 je možné vidět procentuální zastoupení dětí oproti dospělým.

Graf 4: Zastoupení dětí a dospělých jedinců (n=43).

6.2 Pohlaví

Pohlaví bylo určeno celkem u 19 jedinců (44 %), u zbylých 24 jedinců (56 %) nebylo možno pohlaví určit. Zastoupení obou pohlaví je přibližně vyrovnané, více zastoupeny jsou ženy s počtem 10 jedinců (23 %), zastoupení mužů činilo 9 jedinců (21 %). Obrázek číslo 3 ilustruje určení pohlaví jedinců u jednotlivých hrobů na základě antropologického posouzení. V následujícím grafu je znázorněno zastoupení mužů, žen i neurčených jedinců.

Graf 5: Graf zastoupení pohlaví (n=43).

7 Prostorový vývoj a datování

7.1 Písemné prameny

První zmínka o židovském pohřbívání byla nalezena v obecních knihách. František Světlovský ve svém článku Prostějovské rovy uvádí informace o záznamech z těchto knih například o výši poplatku, který Židé platili městu za možnost pohřbu uvnitř hradeb. Poplatky za pohřbívání jsou vedeny již k roku 1483, kdy výše činila 3 zl. a od Židovky 1/2 zl. K roku 1602 bylo vybráno 21 zl. 12 gr. a k roku 1656 14 zl. 56 kr. (Světlovský 1900, 5; Dokoupilová 2000, 75).

Dalším podobným pramenem jsou záznamy z městských účetních knih z druhé poloviny 17. století, ve kterých jsou uváděny počty pohřbených Židů, výše poplatku za pohřeb a celková vybraná suma za rok. K roku 1685 je např. uvedeno 32 zemřelých, za které se vybíral poplatek 28 kr. a za rok činila celková suma 14 rýnských 50 kr. (Dokoupilová 2000, 75).

Dalším pramenem, jedním z nejpodstatnějších, je responsum napsané již za doby fungování hřbitova na konci 18. století Mordechajem Benetem. Vrchní zemský rabín se ve svém responsu prostějovskému rabínovi Arje Löbovi přímo věnuje otázce dalšího osudu hřbitova na sklonku jeho fungování (Benet 1899).

Další responsum související s židovským hřbitovem pochází z první poloviny 19. stol. Jedná se o responsum Chatama Sofera, člena prostějovské chevry kadišy a poté významného bratislavského rabína. Ve svém responsu zmiňuje některé pohřební zvyky dodržované na prostějovském hřbitově (Gyász-Szokásról 2006).

V druhé pol. 19. stol. učitel a poté ředitel základní školy v Prostějově Bernhard Porges vytvořil opis 29 náhrobků pocházejících z nejstaršího židovského hřbitova v Prostějově. Tento seznam opisů publikoval jako přílohu ve své studii Jakob Freimann (Freimann 1923, 54–58).

Historii židovské komunity v Prostějově zpracovali již v 2. polovině 19. století Moritz Steinschneider, Moritz Duschak a David Kaufmann (Steinschneider 1868; Duschak 1863; Kaufmann 1889-90).

V roce 1923 navázal rabín Jakob Freimann na historickou práci výše uvedených pánů a vytvořil studii o historii židovské komunity v Prostějově. Jakob Freimann napsal o

hřbitově, že se nacházel vně města v blízkosti městské hradby a rozprostíral se od Plumlovské brány kolem tří citadel až po Brněnskou bránu. Stejně informace jsou potom uvedeny v článku publikovaném rovněž Freimannem a Leopoldem Goldschmiedem (Freimann 1923, Freimann – Goldschmied 1932). Rabín Leopold Goldschmied publikoval taktéž samostatný článek o historii židovské komunity (Goldschmied 1929).

Zmínku o prvním hřbitově můžeme najít v publikaci Jaroslava Mathona z roku 1924. Ve své studii zmiňuje pohřebiště nacházející se za městskou hradbou v blízkosti příkopu (Mathon 1924, 108).

Dopis Prostějovana zmiňujícího pohřbívání židovské komunity ve valech datovaný do 28. května 1748 otiskl Vilém Otáhal ve Vlastivědném sborníku pro mládež župy olomoucké. Dopis byl bohužel doplněn a upraven v neznámém rozsahu (Dokoupilová 2000, 76; Otáhal 1924).

Historik Jan Kühndel v roce 1926 ve své práci psal o poplatcích, které Židé museli zaplatit za pohřbení svých zemřelých (Kühndel 1926, 6).

Další vícesvazková publikace uvádějící historii židovského hřbitova byla napsána doktorem, politikem a básníkem pocházejícím z Prostějova Ondřejem Příkrylem v roce 1929–1930. Podle něj byl židovský hřbitov v Prostějově nazýván „Zwinger“ a takto přezdívané místo se nacházelo poblíž dnešní Fügnerovy a Kravařovy ulice (Příkryl 1929, 133).

Rabín L. Schap ve svém článku uvádí nález pohřbu a náhrobního kamene přiřazený Židům, a také druhotně použitý náhrobní kámen rabína Kaleva Feivela (Schap 1936). Několik zmínek pochází také od Vojtěcha Janouška, který lokalizoval hřbitov do hlubokého příkopu mezi městskou hradbou a valy (Janoušek 1938, 82). Základní přehled písemných pramenů a zmínek jsem čerpala především z článku Marie Dokoupilové (Dokoupilová 2000).

Písemné prameny uvádějí polohu hřbitova v různých místech za městským hradbami mezi hradbou a příkopem. Jakob Freimann uvádí oblast od Plumlovské brány kolem 3 bašt až po Brněnskou bránu, to stejné předkládá i Mathon (Freiman 1923, 29; Mathon 1924, 108). Janoušek lokalizuje pohřební místo Židů do prostoru mezi městem a předměstím v blízkosti lidských příbytků, nejspíše v parku v blízkosti zámku, a také mezi Plumlovskou a Brněnskou bránu (Janoušek 1938; 82, 98). Kühndel doplnil, že se hřbitov

nenacházel pouze v této oblasti, ale rozprostíral se v úzkém pásu téměř podél celých hradeb, protože byly náhrobní kameny nacházeny i v prostoru parku a při stavbě reálky (Kühndel 1939, 124). Stejně tak O. Příkryl vymezuje Zwinger⁵, místo pohřbívání židovské komunity, katastrálně jako plochu parcel 16/a, 17/a, 19/a a 20/a (Mapa 4) (Příkryl 1929, 40).

Jediný ikonografický pramen, který jasně vyobrazuje část nejstaršího židovského hřbitova, je plánec uložený ve Státním okresním archivu Prostějov. Nápis Wallgraben als Beerdigungsplatz von Prossnitzer Juden⁶ vymezuje místo, kde v jihozápadním okraji města pohřbívala židovská komunita (Mapa 5). Je zde vidět stará městská zeď a městská hradba, a také Zwinger, který zmiňuje Příkryl jako místo pohřbívání Židů⁷. Plánek datoval Jaroslav Klenovský do roku kolem 1870, kdy se bouralo městské opevnění (Klenovský 1997, 48).

Prostor za hradbou a hradba jsou velmi dobře patrné na vedutě Jana Willenberga z roku 1593 (Mapa 6). Na detailu veduty F. J. Velehradského z roku 1728 je již patrné i rozrůstající se předměstí a Zwinger (Mapa 7). Jelikož je plocha hřbitova vymezena průběhem hradeb a městského příkopu, je možné považovat za počáteční milník v pohřbívání v tomto prostoru výstavbu zděné městské hradby a vybudování prvního městského příkopu. V letech 1438–1439 došlo po husitském období k výstavbě dřevěného opevnění a Olomoucké, Plumlovské a Kostecké brány. Následovalo vybudování doplňujících parkánů a valů. Od roku 1495 se budovala zděná městská hradba spolu s 10–12 m širokým a 5 m hlubokým příkopem. Tyto úpravy byly dokončeny roku 1510 a započalo se s výstavbou nižší hradby před valem. Roku 1531 se započalo se stavbou bašty při Olomoucké bráně. Výstavba zděných hradeb byla tedy dokončena v 30. letech 16. století. Opevnění bylo značně poškozeno po dobytí města Švédy v roce 1643. K jeho obnovení došlo v letech 1684–1686, v průběhu 18. století však ztratilo reálný význam. V druhé polovině 19. století bylo poté postupně bouráno (Kuča 2004, 62–63). Dnes je vymezen průběh hradby, která je vnitřní hranicí hřbitova, do ulic: Šerhovní, Demelova, Křížkovského, Hradební, Knihařská, Kravařova, Fügnerova a Školní.

⁵ Obecně pojem Zwinger označoval plochu mezi hradbou a valy za Plumlovskou branou (Příkryl 1929, 40).

⁶ V překladu hradební příkop jako místo pohřbívání prostějovských Židů.

⁷ Katastrálně se ovšem jednalo o větší plochu.

Z písemných pramenů je patrné, že na nejstarším židovském hřbitově v Prostějově se přestalo pohřbívat roku 1802 (Dokoupilová 2009, 228). Proč se tak událo částečně osvětluje responsum Mordechaje Beneta č. 24 napsané v hebrejštině⁸. Responsum je odpovědí na otázku vznesenou prostějovským rabínem Arjem Löbem ben Davidem. Na konci 18. století již byla vyčerpána kapacita hřbitova a staré hroby byly často odsouvány na stranu, a z tohoto důvodu se tehdejší rabín Löb, který vedl židovskou komunitu v Prostějově v letech 1791–1797, obrátil s otázkou o pohřbívání prostějovské židovské komunity na tehdejšího vrchního zemského rabína Mordechaje Beneta (Goldschmied 1929, 501). Spolu s rabínem Arje Löbem napsal vrchnímu zemskému rabínovi dopis s otázkou také muž jménem David, který je zmíněn v úvodu responsa. Vedení města Prostějova (pravděpodobně magistrát vzniklý josefínskou reformou) udělilo židovské komunitě povolení k založení nového hřbitova (starý hřbitov ve Studentské ulici) za podmínky, že stávající hřbitov bude zahlazen zeminou a rozdělen mezi obyvatele Prostějova, kteří zde budou pěstovat zeleninu. Židovská komunita si ovšem vyjednala podmínku, aby zde nemohly být pěstovány stromy, protože kořeny stromů by mohly způsobit narušení integrity hrobů. Otázkou bylo, zda má přijmout židovská komunita tuto nabídku, či pokračovat v pohřbívání na stávajícím hřbitově, případně se přiklonit k jinému řešení.

Rabín Benet nejprve předkládá několik důvodů, proč nepřijmout nabídku města. Vrchní zemský rabín poukazuje na možnost pokračování v pohřbívání, což by ovšem znamenalo posouvat starší kosti. V halachickém právu je ustanoven princip, tzv. *isur hana*, který zakazuje požívat jakoukoliv výhodu na zemřelém. V tomto případě by mělo nové tělo výhodu nad dříve pohřbeným. Dvě těla nad sebou je možné pohřbívat pouze v případě, že je mezi nimi mocnost zeminy o 6 *tefahim* (asi 1,5 metru). Benet ale zmiňuje, že pokud není možné pohřbívat dál, je povoleno posunout kosti nebo vytvořit novou vrstvu zeminy a v ní pohřbívat. Možnost přenesení hrobů z halachických důvodů zakazuje. Zbylé pozůstatky by mohly v budoucnosti ohrozit rituální čistotu *kohanim*. Aby se tomuto zabránilo, musel by být každý půlmetr zeminy prozkoumán od možných zbytků kostí a rakví. Prodej pozemku a jeho využití pohany je dle něj v přímém rozporu s principem *isur hana*, kdy by došlo k získání peněžité kompenzace a vznikla by výhoda z pohřbených. Toto řešení s sebou nese také velké riziko zneuctění pohřebního místa

⁸ Prozatím není dostupný český překlad.

pohany vykopáním pozůstatků a zapomněním. Jako řešení rabín Mordechaj Benet navrhuje pohřbívání na jiném místě, například na hřbitově vzdálenější komunity.

V další části responsa se rabín Benet předkládá další halachické argumenty, proč není možné hřbitov prodat. V posledním odstavci navrhuje navržit novou vrstvu zeminy o mocnosti 6 tef. a nové pohřby přikrýt další vrstvou zeminy, aby úroveň hřbitova doslovně vzrostla jako tel (Benet 1899, 46–47).

Prostějovská židovská komunita zpočátku doporučení vrchního zemského rabína následovala. Rabín Arje Löb však roku 1799 zemřel a po něm na krátký čas nastoupil do rabinátu Aron Spitz. Až v roce 1811 získal pozici prostějovského rabína Josua Charif Horowitz (Goldschmied 1929, 501; Skolnik (ed.) 2007b, 545). V tomto období židovská obec pravděpodobně přistoupila na návrh vedení města, či došlo k jiné dohodě, a v roce 1801 vznikl druhý židovský hřbitov na Studentské/Lidické ulici. K tlaku na opuštění starého hřbitova mohly v nemalé míře přispět i josefínské reformy v oblasti pohřbívání, konkrétně pohřbívání mimo město (Dokoupilová 2000, 76). Prostějov se již od druhé poloviny 15. století, především v pernštejnském období, rozrůstá o předměstí (Kuča 2004, 79–80).

Nejstarší židovský hřbitov v Prostějově byl tedy definitivně opuštěn. V severní části hradebního okruhu vznikla již v roce 1801 první promenáda a později v roce 1872 městský park Jungmanovy sady. Z důvodu rozvíjející se předměstské zástavby se od konce 60. a začátku 70. let 19. století započalo v bourání hradebního systému (Tamtéž, 82). Například hradby v Knihařské ulici byly strženy roku 1869 a Plumlovská brána roku 1877 (Kraus 1940, 13).

Nabízí se tedy otázka, co se stalo s židovskými náhrobky. Bývalý prostějovský rabín Ludvík Schap uvádí, že náhrobky náležící nejstaršímu hřbitovu byly dle jeho informací po zrušení hřbitova rozdány židovskou obcí a následně mohly být znovu druhotně použity (viz. nález náhrobku v základech Winterovy sladovny). Toto překvapivě neuctivé nakládání se starými náhrobky židovskou obcí v Prostějově rabi Schap vysvětluje jako vliv šabatiánského hnutí, které působilo v Prostějově a mělo značnou popularitu v první čtvrtině 18. století (Schap 1936, 3). Mohlo jít o ovlivnění učením Jakoba Franka a jeho hnutí frankistů navazující na šabatiánství, který na Moravě působil od roku 1773 a právě v Prostějově sídlilo několik jeho příbuzných z rodiny Dobrušků (Čtvrtníčková 2006; 27, 39; Skolnik (ed.) 2007d, 474). Část náhrobků byla nejspíše přenesena na druhý židovský

hřbitov, což je patrné i na dochovaných fotografiích z 2. světové války (Dokoupilová 2000, 77). Taktéž se dá předpokládat přenesení žešovského náhrobku z prvního na druhý hřbitov a v období 2. světové války jeho odprodání a přesun do Žešova spolu s dalšími prostějovskými náhrobky z druhého hřbitova (Vysloužil 2019). Některé náhrobky mohly být taktéž vezděny do ohradní zdi druhého hřbitova (Dokoupilová 2009, 228).

7.2 Archeologické prameny

Archeologicky zkoumanými částmi hřbitova je pouze část dnešního Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice, která se nachází při horní části východního okraje jádra města, a část Hradební ulice, která se nachází při jižním okraji (Mapa 2:1,2; Mapa 3) (Čižmář 1999a; Procházková 1997, Prudká 1996).

Hroby objevené při výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice respektují průběh hradby, jak je patrné na plánu zkoumané plochy (Obr. 1). Stejně tak kostra nalezená při záchranném archeologickém výzkumu u Kartografického úřadu byla odkryta u základu jihozápadní části hradební bašty. Pohřeb byl situován na vnitřní hranu hradebního příkopu a z nálezové situace lze odvodit, že byl uložen ještě před zasypáním příkopu. Průběh hradby byl tedy v obou případech respektován (Prudká 1996, 63–64). V případě výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice část hrobů zasahovala již do částečně zasypaného hradebního příkopu. Jedná se o H6, H7, H11, H26, H27, H35 a H36 (Obr. 2) (Čižmář – Šmíd 2000, 94).

Dle prostorového rozmístění můžeme hroby rozlišit na dvě hlavní skupiny. V severní polovině zkoumané plochy se nacházely hroby H29, H25, H22, H23, H24, H43, H41, H40, H20, H19, H21, H17, H18, H39, H42, H37, H28, H16, H15, H38, H14, H13, H12, H11 a H10. V jižní polovině se vyskytovaly zbylé hroby, tedy H9, H8, H5, H27, H4, H26, H3, H35, H6, H7, H36, H2, H1, H32, H30, H34, H33 a H31 (Obr. 1). Patrné je, že hroby tvořily řady, jedná se tedy o řadové pohřebiště. Hřbitovy s pravidelným řadovým rozložením hrobů nejsou pro židovské pohřbívání nijak výjimečné, vyskytuje se například v Židovské zahradě a také v případě polských židovských hřbitovů (Cymbalak – Staňková 2014, 96; Fijalkowski 1989, 27–28). V případě židovského hřbitova v Lutomiersku byla však nejvýchodnější část hřbitova značně chaotická s nepravidelným rozložením a překrýváním hrobů (Fijalkowski 1989, 29).

Hřbitov byl etážovitý, protože hroby byly nacházeny až ve třech horizontech přímo nad sebou. Konkrétně hroby H23 a H24 se nacházely nad H43. Stejně tak H17 a H18 se vyskytovaly nad H39 a ten byl uložen nad H42. Dalším hrobem, který se nacházel ve vrchním horizontu, je H15, pod nímž se ukrýval H38. Vymezení těchto horizontů zachycuje schématický plánec, na němž jsou tyto hroby umístěné nad sebou ohraničeny červenou barvou (Obr. 4). Etážovitost je typická i pro další židovské hřbitovy, například u Židovské zahrady v Praze byly v rámci výzkumu Purkyňovy ulice zachyceny horizonty

dva. Také v případě židovského hřbitova ve Slavkově u Brna je zachyceno ukládání zemřelých v patrech nad sebou (Cymbalak – Staňková 2014, 88; Mikulková 2011, 32).

Hranice jednotlivých vrstev hrobů nejsou jasně rozeznatelné, ale i přesto mohou být hroby rozděleny do několika skupin dle podobných hodnot nivelet. Hodnota označující zahloubení hrobů byla vždy vybrána v oblasti pánve kosterních pozůstatků, či na jedné z kostí ve střední části těla, aby bylo co nejméně zamezeno odchýlkám. Bohužel ne u všech hrobů byly k dispozici nivelační hodnoty, konkrétně u hrobů H2, H8 a H10. Tyto hroby tedy nejsou v schématickém plánu zobrazeny.

První skupinou nacházející se v největší hloubce jsou H43, H41, H9, H35, H36 a H31. Hodnota nivelet se pohybuje od 221,13 až po 221,24. Další skupinou jsou hroby s hodnotou nivelet 221,33 až po 221,37. V této skupině se nacházel H42, H38, H27, H3, H6 a H7. Skupina hrobů H37, H14, H12, H11, H5, H4, H26, H34, H1, H33 a H30+32 byla zahloubena v rozmezí nivelet 221,43 a 221,53. Hroby H29, H22, H40, H39 a H28 opět tvoří skupinu, jejíž nivelety se pohybovaly v rozmezí 221,61 až 221,78. Poslední a nejsvrchnější skupinu hrobů tvoří H25, H24, H23, H20, H19, H21, H17, H18, H16, H15 a H13. Nivelety se pohybovaly v rozmezí 221,83 až 222,10. Z principu stratigrafie a relativní chronologie mohou být samozřejmě hroby v nejspodnější vrstvě považovány za nejstarší a ty ve svrchní vrstvě za nejmladší.

Jak z horizontálního, tak z vertikálního rozmístění hrobů mohou být vyvozeny zajímavé poznatky. Dětské hroby se povětšinou shlukují v severní polovině zkoumané plochy hřbitova vyjma hrobů H1, H3 a H32, které se nacházely v jižní polovině (Obr. 2). Dětské pohřby zároveň výlučně tvořily nejsvrchnější vrstvu hrobů a u hrobů, které se vyskytovaly přímo nad sebou, se vždy hroby dospělých jedinců vyskytovaly vespod a nad nimi se nacházely vždy výlučně dětské hroby. V severní části zkoumané plochy bylo tedy zachyceno, tzv. *nefele*. Jedná se o okrsek hřbitovů vyhrazený pro dětské pohřby. Podobně jako v Prostějově bylo *nefele* taktéž pravděpodobně zachyceno na plzeňském středověkém židovském hřbitově a na židovském hřbitově ve Slavkově u Brna (Mikulková 2011, 32; Orna 2009, 374).

Pro absolutní datování hrobů jsou stěžejní dva aspekty. Prvním z nich je, jak už bylo výše řečeno, že hroby respektovaly průběh hradby. Z písemných pramenů může být odvozeno, že hlavní městská hradba byla dokončena v roce 1510, zbytek opevnění potom nejpozději v 30. letech 16. století (Kuča 2004, 62–63). Z toho vyplývá, že objevené hroby nebudou

datovány dříve než do počátku 16. století. Druhým aspektem je, že některé z hrobů zasahovaly svou jižní polovinou do již částečně zasypaného příkopu. Samotný příkop, který byl neckovitého tvaru s šířkou 10 až 12 m a hloubkou 5 m, byl keramickým materiálem nalezeným na dně datován do první poloviny 16. století (Čižmář – Šmíd 2000, 83). Výplň tohoto příkopu je datována do 16. až 18. století (Čižmář 1999e, 19). Například hrob H36, který spadl svou jižní polovinou do již částečně zasypaného příkopu, se nacházel nad stratigrafickou vrstvou 128, která tvořila výplň příkopu. Bohužel kontextová karta dané vrstvy v nálezové zprávě chybí, ale ze stratigrafických vztahů lze odvodit, že se nacházela nad vrstvou 129, která je keramickým materiálem datována do průběhu 17. až 18. století. Proto tedy můžeme tento hrob datovat do průběhu 17. až 18. století. Tento hrob spadl dle nivelet do nejspodnější vrstvy hrobů, lze tedy odvozovat, že hroby vyskytující se nad ním byly mladší.

Ze stratigrafického hlediska byly hroby zahlubovány do kontextu 134. Tato vrstva je navážkovou vrstvou, která překryla hospodářské objekty středověkého domu a je datována do 17.–18. století (Čižmář 1999e, 46). Z materiálu, který přispěl k datování tohoto kontextu je například zlomek mísy s talířovitým podokrajím z H5, který je napodobeninou novokřtěnské fajánse a lze jej datovat nejdříve do 17. století. Stejně tak zlomek mísy s talířovitým podokrajím z H7 s malovanou výzdobou na bílém nástřepí, tento typ malování se začal používat až v druhé polovině 16. století a samotné mísy s talířovitým podokrajím se objevují až od konce první třetiny 16. století. Také glazované talíře z kontextu 134 (začišťování mezi hroby) se objevují hojně spíše až na začátku 17. století (Pajer 1983). Všichni výše uvedení zástupci se dají považovat za nejmladší keramické exempláře, které v souboru ze zásypů hrobů, pohřbů a začišťování mezi hroby máme. V zásypech hrobů se také poměrně čteně vyskytovala keramika 14. století, to je zapříčiněno výskytem hospodářských objektů náležících středověkému domu ve vrstvách pod židovskými hroby, které je často porušovaly.

Dalším podstatným ukazatelem datování je porušení hrobů zdmi, které se vyskytovaly nad nimi, či obecně jejich stratigrafický výskyt nad vrstvou 134. Například zeď č. 906 se vyskytovala nad hroby H37 a H17. Tato zeď je interpretována jako jedna z vnitřních příček zástavby domu v Šerhovní ulici a je datována do průběhu 18. a 19. století (Čižmář 1999f, 201). Hrob H9 byl porušen zdí č. 904, která byla součástí obvodového zdíva zástavby na Šerhovní ulici a jedná se nejspíše o zeď bývalé pekárny ke které náleží i zeď 903 a 905 (Tamtéž, 199–200). Datována je do 18.–20. století. Stejně tak zeď 905 porušila

hrob H14, rovněž se pod touto zdí vyskytovaly hroby H11 a H22. Součástí zástavby 19. století jsou pak zdi 907 a 908. Pod zdí 907 se nacházel hrob H5. Kamenná zeď 908 byla pravděpodobně ohraničením velké jámy nebo části kamenného sklípku (Tamtéž, 202–203). Průběh všech zdí je patrný na plánu zkoumané plochy (Obr. 1).

8 Interpretace

Na základě písemných pramenů i výsledků archeologických výzkumů můžeme lokalizovat nejstarší židovský hřbitov v Prostějově do prostoru mezi městskou hradbu a první hradební příkop. Pro pohřbívání byl využit téměř celý pás tohoto prostoru, jak dosvědčuje nález části pohřebiště v severovýchodní části jádra města při výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice v roce 1998 a také hrob odkrytý při rozšiřování Kartografického úřadu v roce 1997. Dále hmotné nálezy náhrobků druhotně použitých ve stavbách v prostoru předměstí, taktéž poukazují na blízkost hřbitova. I nejrůznější písemné prameny nám zmiňují nálezy náhrobků v místech dnešní Kravařovy, Fügnerovy, Školní, Knihařské a Hradební ulice (Dokoupilová 2000, 74; Kühndel 1939, 124; Příkryl 1929, 40; Příkryl 1930a, 40; Příkryl 1930b, 31, 65).

Z analýzy pohřebního ritu vyplývá, že zemřelí byli pohřbíváni v dřevěných rakvích v natažené poloze na zádech s hlavou orientovanou k západu. Rovněž byly rozpoznány typické židovské pohřební zvyky jako je pokládání keramických fragmentů na oči a ústa, které pravděpodobně symbolicky připomínalo sklon lidí k hříšnému pohledu za života. Vkládání železných visacích zámků mělo symbolicky oddělit mrtvého od světa živých a zamezit mu v interakci se živými nebo o nich mluvit ve světě mrtvých. Také mohlo jít o symbolické zajištění hrobu, aby nedošlo k jeho porušení, které by mohlo narušit jeho posmrtnou existenci. Bohužel symbolický význam lomových kamenů u dolních končetin nemá prozatím jednoznačné vysvětlení, mohlo se teoreticky jednat o praktickou funkci zatížení rakví. Výskyt trojhrobu ženy a dvou novorozenců není typicky židovským prvkem pohřbívání, děti ovšem měly v judaismu právo být uloženy k posmrtnému odpočinku se svými blízkými příbuznými. Zajímavým prvkem je nález železného nože ve výše zmíněném trojhrobu, který mohl mít symbolickou funkci vztahující se k obřízce, jak je zřejmé z evropských analogií, další možností je že nůž zastupoval funkci nůžek, které v hrobech rodiček symbolizovaly odstříhnutí pupeční šňůry. Nerozpoznaným prvkem pohřebního ritu, avšak dle písemných pramenů praktikovaný na tomto hřbitově, je vkládání tyčinek zvaných *gepelich* zemřelým do rukou, které měly pomoci zesnulým při zmrtvýchvstání. Větší výskyt kovových pozůstatků oděvů ve formě spinek, nášivek v podobě kroužků, a přezky i zbytků kůže a textilie v hrobech může indikovat, že pohřbený zemřel smrtí, při které došlo k velké ztrátě krve, jak je patrné u hrobu H38, kdy tato žena zemřela pravděpodobně při nebo těsně po porodu. Malé nebo žádné zastoupení spinek pak souvisí s oblékáním zemřelých do jednoduchých pohřebních rubášů.

Nejstarší židovský hřbitov v Prostějově byl řadovým a etážovitým pohřebištem, kdy se hroby vyskytovaly až ve třech horizontech přímo nad sebou. Bylo rozeznáno také pět vrstev hrobů s rozdílem okolo 10 centimetrů v hloubce, ne vždy byla ale hranice mezi těmito vrstvami jasně rozeznatelná. Velká koncentrace dětských hrobů v severní části archeologicky zkoumané plochy hřbitova a v nejsvrchnějším horizontu jednoznačně znamená, že v poslední fázi pohřbívání zde byl vyčleněn okrsek pro děti označovaný na židovských hřbitovech jako *nefele*.

Datace archeologicky zkoumané severovýchodní části hřbitova byla založena na prostorovém rozložení, kdy hroby respektují průběh městské hradby, dále stratigrafické situaci a také analýze keramického souboru pocházejícího ze zásypu hrobů, od pohřbů i z prostoru mezi hroby. Výsledná datace spadá do průběhu 17. a 18. století.

Pro celkovou dataci celého prostoru hřbitova můžeme využít především písemné prameny a náhrobky, či jejich přepisy. I pro celý prostor hřbitova platí, že pokud se dle písemných pramenů i zbytek hřbitova rozkládal za městskou hradbou, můžeme jako mezník započítání pohřbívání použít rok 1510, kdy došlo k dokončení výstavby hlavní městské zděné hradby. Z překladu nápisů či přepisů nápisů náhrobků víme, že většina z nich spadá do průběhu 18. století a zbylé do průběhu 17. století (kromě jednoho nedatovaného zástupce). Nejstarší náhrobek je datován do roku 1654. Analyzovaný soubor náhrobků a přepisů nápisů náhrobků poukazuje, že pocházely z části pohřebiště, které bylo vyhrazené významným osobnostem židovské obce. Patřily prostějovským rabínům (např. Kaleb Feivel), sekulárním zástupcům židovské autonomie, členům rodu Kohenů, nábožensky významným členům obce a rodinným příslušníkům rabínů (např. dcera vrchního zemského rabína Menachema Mendela Krochmana) či jinak významných osobností. Datování hřbitova může také souviset s rozvojem židovského osídlení uvnitř města. Židovská čtvrť začala vznikat v jihovýchodní části města od 2. poloviny 15. století. Jako hlavní milník se považuje vypovězení Židů z královských moravských měst v roce 1454. Větší rozvoj byl však zaznamenán spíše v 16. století. Nejpozději v 17. století začala vznikat židovská čtvrť také v severní části města v prostoru dnešní Školní ulice (Kuča 2004, 69, 79). Nabízí se otázka, zda se pohřbívání nesoustředilo původně do jihovýchodní části a až postupně byl využíván i další prostor za hradbami. V 17. století se vznikem severního ghetta se mohlo pohřbívání také koncentrovat do prostoru za hradbami v bezprostřední blízkosti a hroby zde odkryté mohou být tedy mladší než v jihovýchodní části. Bohužel v tuto chvíli není k dispozici dostatek důkazů, které by tuto domněnku

potvrdily. Nelze ji ale prozatím ani s jistotou vyvrátit. Předpokládaný rozsah hřbitova zahrnuje poměrně velkou plochu a pokud se muselo přistoupit k navyšování kapacity pomocí navážky, jak naznačuje responsum Mordechaje Beneta, či výskyt několika horizontů v rámci zkoumané části hřbitova během výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice, nabízí se spíše delší horizont pohřbívání. Proti však stojí fakt, že prozatím nebyl nalezen žádný náhrobek z 16. století. Je nutné také zmínit, že v písemných pramenech je zmínka o pohřbívání Židů uvnitř hradeb již k roku 1483, kdy ještě neexistovalo zděné městské opevnění. Pravděpodobně se jedná o ojedinělé pohřby, protože v tomto období ještě neexistovalo v Prostějově silné židovské osídlení (Mathon 1924, 108).

Ukončení pohřbívání pak spadá do začátku 19. století. Z responsa Mordechaje Beneta víme, že kapacita hřbitova již byla na konci 18. století naplněna a na základě jednání s městem bylo zvažováno zrušení hřbitova a založení nového, k čemuž nakonec také došlo. Druhý židovských hřbitov byl založen roku 1801 a definitivně se přestalo na nejstarším židovském hřbitově v Prostějově pohřbívat v roce 1802 (Dokoupilová 2009, 1; Janoušek 1938, 82). Ze zkoumání archeologických situací výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice vyplývá, že po skončení pohřbívání začala na ploše hřbitova vznikat nová zástavba, což dokládají četné nálezy zdí (Čižmář 1999f, 198–203). Nejvýznamnější náhrobky byly nejspíše přeneseny na druhý hřbitov a zbylé zasypány, či rozdány ke stavebním účelům (Dokoupilová 2009, 1; Kühndel 1939, 124; Mathon 1924, 131; Příkryl 1929, 40; Příkryl 1930a, 133).

9 Závěr

Hlavním cílem práce bylo poskytnout ucelené informace o historii a fungování nejstaršího židovského hřbitova v Prostějově na základě analýzy archeologického materiálu i písemných pramenů, které se k němu vztahují.

Hroby odkryté při výzkumu Hlaváčkova náměstí/Šerhovní ulice v roce 1998 můžeme přiřadit židovské komunitě díky přítomnosti židovských pohřebních zvyků v podobě pokládání keramických zlomků na oči a ústa, vkládání železných visacích zámků do hrobů a vkládání lomových kamenů k dolním končetinám. Tyto úkony měly v židovském pohřbívání zvláštní symbolický význam a funkci. Také orientace pohřbených jedinců ve směru Z–V, pohřbívání v dřevěných rakvích a natažené poloze na zádech s pažemi podél těla koresponduje s židovským pohřebním ritem. V hrobech se také téměř nevyskytovaly milodary vyjma artefaktů symbolického významu, což taktéž odpovídá uniformitě židovských pohřbů.

Na základě písemných pramenů i archeologických zjištění lze hřbitov lokalizovat do prostoru mezi mětskou hradbou a první příkop. Archeologický výzkum také dokázal, že se jednalo o řadové a etážovité pohřebiště s několika horizonty hrobů nad sebou. Vysoká koncentrace dětských pohřbů poukazuje na odkrytí *nefele*, okrsku pro pohřby dětí, které je na židovských hřbitovech často přítomno.

Překlad nápisů náhrobků z hebrejštiny odhalil, že na hřbitově bylo pohřbeno několik pro židovskou komunitu významných osobností, především rabínů a jejich rodinných příslušníků, volených zástupců židovské autonomie a nábožensky významných osob. Překlady také dokládají příchod utečenců z Polska a Vídně do Prostějova v druhé polovině 17. století.

Rozbor keramického materiálu spolu se stratigrafickými poznatky prokázal datování nalezených hrobů do průběhu 17. a 18. století. Celková datace hřbitova pak souvisí s výstavbou zděného městského opevnění, které spadá do začátku 16. století. Bohužel pro nedostatek důkazu není jasné, kdy konkrétně se od tohoto mezníku skutečně začalo pohřbívát. Konec fungování hřbitova je pak spojen s nedostatkem prostoru pro další pohřbívání. Z písemných pramenů vychází, že probíhalo jednání s vedením města o odkoupení hřbitova a založení nového, k čemuž na začátku 19. století skutečně došlo. Rozdání náhrobků ke stavebním účelům židovskou komunitou je překvapivým a raritním krokem, který mohl být zapříčiněn ovlivněním dozrívajícím působením židovských

mystických skupin šabatiánců a frankistů, které především v průběhu 18. století v Prostějově vzkvétaly.

Při stavební činnosti v prostoru za bývalými městskými hradbami lze tedy v budoucnu očekávat další nálezy hrobů a náhrobků náležících nejstaršímu židovskému hřbitovu v Prostějově, které nám mohou blíže osvětlit některé vyvstávající otázky.

10 Resumé

The main goal of the thesis was to provide coherent information about the history of the oldest Jewish cemetery in Prostějov based on an analysis of the archaeological material and written sources.

Graves excavated during the archaeological research of Hlaváčkovo square/Šerhovní street in 1998 can be linked to Jewish community owing to the presence of Jewish burial customs in the form of putting pottery sherds on eyes and mouth, putting iron padlocks into graves and putting quarry stones near the lower limbs of the deceased. These acts had special symbolic meaning and function in Jewish burial rite. Also, the orientation of the deceased in direction W-E, burying in wooden coffins and stretched position on the back with arms stretched along body corresponds with Jewish burial rite. Grave goods except for artefacts of special meaning were not present in the graves. This also corresponds with uniformity of Jewish burials. A high concentration of children's graves suggests, that section reserved for children's burials called *nefele* was discovered.

Based on written sources and archaeological discoveries Jewish cemetery can be located in the area between the city wall and the first city trench. The archaeological research also proved, that this cemetery had regular rows of graves, which also occurred in horizons above each other.

Translations of the Hebrew inscriptions of Jewish tombstones revealed, that at the cemetery were buried some notable figures of the Jewish community, primarily rabbis and their family members, voted leaders of Jewish autonomy and religiously important people. Translations also document immigration of Polish and Viennese refugees in the second half of the 17th century.

Graves are dated to the 17th and 18th century based on the analysis of ceramic material and stratigraphic data. Overall dating of the cemetery relates to the construction of the brick city wall at the beginning of the 16th century. Unfortunately, due to the absence of evidence, it is not clear, when exactly after the beginning of the 16th-century Jewish community started to bury there. The end of usage of the cemetery is linked to lack of enough space for burying. Written sources show, that between the leadership of the town and the Jewish community repurchase negotiations took place. Also, the establishment of a new cemetery was discussed, which happened at the beginning of the 19th century. Giving away the tombstones by the Jewish community is a surprising move, which might

have been caused by the slowly fading influence of sabbateans and frakism. These mystical groups flourished in Prostějov, especially during the 18th century.

Other discoveries of Jewish graves and tombstones belonging to the oldest Jewish cemetery in the area outside of the former city wall might be expected in the future during building activities. These discoveries may answer some of the arising questions.

11 Seznam literatury

Alder, C. – Matt, Ch. Ph. 2010: Der mittelalterliche Friedhof der ersten jüdischen Gemeinde in Basel. Ausgrabungen in Kollegiengebäude der Universität. Mit einem numismatischen Beitrag von Beatrice Schärli und Michael Matzke. Materialhefte zur Archäologie in Basel 21. Basel.

Belcredi, L. 1988: Užití kovu ve středověké osadě. Výsledky dosavadního archeologického výzkumu zaniklé středověké osady Bystřec, *Archaeologia historica* 13, 459–485.

Bis, W. – Wieckowski, W. 2017: Cmentarz żydowski w Węgrowie w świetlesondażowych badań archeologicznych, *Rocznik Liwski* IX, 109–129.

Blažková, G. 2013: Vývoj raně novověké kuchyňské a stolní keramiky v Čechách na základě souborů z Pražského hradu, *Památky archeologické* 104, 183–230.

Borkovský, I. 1948: Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I, *Slavia antiqua* I, 460–484.

Borowska-Strugińska, B. 2005: Uwagi na temat niektórych elementów obrządku pogrzebowego ludności żydowskiej pochowanej na cmentarzysku w Brześciu Kujawskim. In: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (ed.), *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja. Funeralia Lednickie* 7, Poznań, 233–237.

Břeň, D. – Kašpar, V. – Vařeka, P. 1995: K problematice počítačového zpracování středověké keramiky (Databáze KLASIFIK), *Archeologické fórum* 4, 36–41.

Čižmář, Z. 1999a: Hlaváčkovo nám./Šerhovní ul. Dostavba administrativně-obchodního centra. Svazek I–V. [Nálezová zpráva.] Brno, ÚAPP.

Čižmář, Z. 1999b: Hlaváčkovo nám./Šerhovní ul. Dostavba administrativně-obchodního centra. Svazek I - text. [Nálezová zpráva.] Brno, ÚAPP.

Čižmář, Z. 1999c: Hlaváčkovo nám./Šerhovní ul. Dostavba administrativně-obchodního centra. Svazek II - obrazové přílohy. [Nálezová zpráva.] Brno, ÚAPP.

Čižmář, Z. 1999d: Hlaváčkovo nám./Šerhovní ul. Dostavba administrativně-obchodního centra. Svazek III - fotografické přílohy. [Nálezová zpráva.] Brno, ÚAPP.

Čižmář, Z. 1999e: Hlaváčkovo nám./Šerhovní ul. Dostavba administrativně-obchodního centra. Svazek IV - kontextuální karty (uloženiny). [Nálezová zpráva.] Brno, ÚAPP.

Čižmář, Z. 1999f: Hlaváčkovo nám./Šerhovní ul. Dostavba administrativně-obchodního centra. Svazek V - kontextuální karty (jámy, zdi). [Nálezová zpráva.] Brno, ÚAPP.

Čižmář, Z. – Šmíd, M. 2000: Vývoj Prostějova v archeologických a historických pramenech v období 10.–16. století. In: V. Nekuda (ed.), *Archaeologia historica: sborník příspěvků přednesených na 31. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na středověké město a jeho zázemí*. Banská Bystrica 27.–30. září 1999. 25, Brno, 77–102

Čtvrtníčková, P. 2006: Frankismus na Moravě. [Bakalářská práce.] Brno – Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

Cymbalak, T. – Staňková, V. 2014: Židovská zahrada na Novém Městě pražském, *Staletá Praha* 30/2, 86–110.

Demek, J. – Novák, V. 1992: *Neživá příroda*. Brno.

Demek, J. a kol. 2006: *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny*. Praha

Dokoupilová, M. 2000: Místa pohřbívání Židů v Prostějově na počátku 19. století. In: *Židé a Morava. Konference Židé a Morava Muzea Kroměřížska 1999*. 6, Kroměříž, 74–78.

Dragoun, Z. 2002: K otázce tzv. pohřebiště cizích kupců v Bartolomějské ulici na Starém Městě pražském. In: *Civitas et villa, Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*. Wrocław – Praha 2002, 235–240.

Duschak, M. 1863: *Geschichte der israelitischen Gemeinde zu Prossnitz, Ben Chananja* 6, č. 30, 520–522.

Ehl, P. – Pařík, A. – Fiedler, J. 1991: *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha.

Fijalkowski, P. 1989: Obrządek pogrzebowy Żydów polskich w świetle badań archeologicznych. O potrzebie badań archeologicznych nad historią i kulturą Żydów w Polsce, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego* 3 (151), 25–42.

Freimann, J. 1923: *Geschichte der Juden in Prossnitz, Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft* 15, 26–58.

Freimann, J. – Goldschmied, L. 1932. Zur Geschichte der Juden in Prostějov, Jüdische Volksstimme, 28. 1. 1932, 1–2.

Goldschmied, L. 1929: Geschichte der Juden in Prossnitz. In: H. Gold (ed.), Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart, Brünn, 491–504.

Goš, V. 1978: Havelkovo muzeum v Lošticích, Katalog archeologické sbírky, Zprávy Čs. společnosti archeologické při Čs. akademii věd, XX, 5, Praha – Nitra – Brno.

Goš, V. 2007: Loštice, město středověkých hrnčírů. Opava.

Heřman, J. 1968: Židovské hřbitovy na Moravě, Památková péče: orgán Československé památkové péče 1968 (3), 81–87.

Hońdo, L. 2011: Dom przedpogrzebowy przy żydowskim nowym cmentarzu w Krakowie. Kraków.

Janoušek, V. 1938: Vlastivěda moravská. Místopis. Dějiny Prostějova. Prostějovský okres. Brno.

Kaufmann, D. 1889-90: Divrej ha-jamim, Mekorot le-korot bnej Jisra'el, Ocar ha-sifrut 3, 5649-50, 1–24.

Kestřánek, J. – Vlček, V. (ed.) 1984: Vodní toky a nádrže: Zeměpisný lexikon ČSR. Praha.

Klenovský, J. 1997: Židovské město v Prostějově. Prostějov.

Kolatch, A. J. 1993: The Jewish Mourner's Book of Why. New York.

Komski, A. – Kurasiński, T.–Skóra, K. 2014: Kłódki ze zniszczonego cmentarza sanockiego. Przyczynek do badań nad żydowską obrzędowością pogrzebową w przeszłości, Rocznik Sanocki, vol. XI, 49–62.

Krajíc, R. 2003: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa, díl I. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.

Králíková, M. – Malina, J. (ed.). 2007: Panoráma antropologie biologické - sociální - kulturní: modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných oborů". Pohřební ritus 16.-18. století na území střední Evropy. Brno.

Kraus, B. 1940. Prostějovské hradby, znak městství a symbol síly před nepřítelem. Prostějov

Křištofová, E. 2008: Pražská Chevra kadiša. [Bakalářská práce.] Brno – Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

Kuča, K. 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. díl, Pro-Sto. Praha.

Kühndel, J. 1926: Finanční stav města Prostějova v době předbělohorské, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, roč. XXXVII., č. 1–4., 80–94

Kühndel, J. (rec.) 1939: Janoušek, V., Prostějovský okres. Brno 1938. In: Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané, roč. XVI., 1939, 121–127.

Malina, J. (ed.) – Unger, J. 2002: Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných oborů". Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století. Brno.

Mathon, J. 1924: Prostějov a okolí ve světle svých historických a uměleckých památek. Prostějov.

Modlitby a rituální zvyklosti židovského Pohřebního Bratrstva v Praze. Vlastním nákladem, Praha, 1936.

Nekuda, V. – Reichterová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.

Orna, J. 2009: Několik poznámek k otázce polohy středověkého židovského hřbitova v Plzni. In: Minulostí Západočeského kraje XLIV, Plzeň, 373–379.

Pajer, J. 1983: Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Strážnice.

Pajer, J. 1989: Nález keramiky z 19. století ve Strážnici, Slovácko: společenskovední sborník pro moravsko-slovenské pomezí 31, 27-60

Pajer, J. 2018: Nové studie o Novokřtěncích. Strážnice.

Pakentreger A. 1987: Od kolebki do zgonu, Kalendarz Żydowski, 1987–1988, 34–43.

- Petrusová, L. B. – Polakovič, D. – Putík, A. 2018: Židovský hřbitov v Brandýse nad Labem [E-kniha.] Židovské muzeum v Praze, Praha.
- Priotrowski, M. 1974. Cmentarzysko żydowskie w Wyszogrodzie w XV-XIX w. [Diplomová práce.] Varšava – Varšavská univerzita, Historická fakulta.
- Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), *Mediaevalia archaeologica* 2, Brno a jeho region, 7–158.
- Procházka, R. – Peška, M. 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století, *Přehled výzkumů* 48, 143–232.
- Procházka, R. – Peška, M. 2007: Deskripční systém brněnské keramiky, *Přehled výzkumů* 48, 233–270.
- Procházková, P. 1997: Hl. parkoviště-ulice Kostelní, Uprkova, Koželuhova, Hradební, prostor u KaS centra. [Nálezová zpráva.] Prostějov, Muzeum Prostějovska v Prostějově.
- Prudká, A. 1995: Příspěvek k podobě prostějovského městského opevnění, *Štafeta: kulturně politický časopis Prostějovska* XXVI, 63–64.
- Pümpin, C. – Rentzel, Ph. 2010: Untersuchungen der sogenannten „Palästina-Erde“. In: C.Alder, Ch. Ph. Matt, *Der mittelalterliche Friedhof der ersten jüdischen Gemeinde in Basel. Ausgrabungen in Kollegiengebäude der Universität. Mit einem numismatischen Beitrag von Beatrice Schärli und Michael Matzke. Materialhefte zur Archäologie in Basel* 21, Basel, 36–38.
- Příkryl, O. 1929: Z těžkých dob Prostějova I. Prostějov.
- Příkryl, O. 1930a: Z těžkých dob Prostějova III. Prostějov.
- Příkryl, O. 1930b: Z těžkých dob Prostějova IV. Prostějov.
- Rozmus, D. 2015: Przestrzenne zastosowanie obyczajowego prawa religijnego na przykładzie cmentarza żydowskiego, *Roczniki Administracji i Prawa*, XV (1), 100–111.
- Schap, L. 1936: Kdyby kameny uměly mluvití, *Zprávy obecní – úřední list zemského svazu náboženských obcí židovských na Moravě, ve Slezsku a náboženských obcí židovských k těmto příslušným*, č. 1, 3–4.

- Scheufler, V. 1979: Archeologické výkopy novověké keramiky – interpretační problémy, *Český lid* 60, 203–210.
- Skolnik, F. (ed.) 2007a: *Encyclopaedia Judaica*. Volume 7. Detroit.
- Skolnik, F. (ed.) 2007b: *Encyclopaedia Judaica*. Volume 9. Detroit.
- Skolnik, F. (ed.) 2007c: *Encyclopaedia Judaica*. Volume 12. Detroit.
- Skolnik, F. (ed.) 2007d: *Encyclopaedia Judaica*. Volume 14. Detroit.
- Skolnik, F. (ed.) 2007e: *Encyclopaedia Judaica*. Volume 19. Detroit.
- Skóra, K. 2016: A Habit of Providing the dead with padlocks against the background of Ashkenazi funeral rites, *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 29, 131–145.
- Slivka, M. 1981: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku 3, *Historica Carpatica* XII, 211–276.
- Staňková, V. 2013: Raně středověké pohřebiště v ulici Na Perštýně, *Staletá Praha* 29/2, 50–63.
- Steinschneider, M. 1868: Actenstücke zur Geschichte der Juden in Prossnitz (Mähren), *Jeschurun (Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums)* 6, 5628, 44–45.
- Stloukal, M. (ed.) 1999: *Antropologie: příručka pro studium kostry*. Praha.
- Světlovský, F. 1900: Prostějovské rovy, *Hanácký kraj* 1 (3), 7.
- Šínová, J. 2019: Prostějov židovský hřbitov. [Antropologický posudek] Olomouc – Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
- Vařeka, P. 1998: Proměny keramické produkce vrcholného a pozdního středověku v Čechách, *Archeologické rozhledy* 50, č. 1, 123–137.
- Wallisová, M. S. 2009: Židovský hřbitov ve Vladislavově ulici, *Staletá Praha* 25/2, 54–65.

Prameny

- Benet, M. 1899: Paršat Mordechaj, M. Sziget.
- Bible. Český studijní překlad (Krchňák, M. red.), Praha 2009.

Freimann, J. 1923: Geschichte der Juden in Prossnitz, Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft 15, 54–58.

Gyász-Szokásról, H. 2006: Shu"t Chatam Sofer, část 2., J. D., č. 327, MTA Judaisztikai Kutatóközpont 17, 53–54.

Anonym 2019a: Shulchan Arukh, Yoreh De'ah (J. Karo) [online]. Sefaria.org [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW:

<https://www.sefaria.org/Shulchan_Arukh,_Yoreh_De'ah?lang=bi>.

Anonym 2019b: Ketubot. The William Davidson Talmud [online]. Sefaria.org [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW: <<https://www.sefaria.org/Ketubot?lang=bi>>.

Internetové zdroje

Anonym 2019c: Burial of Stillborn Infants. Collected Responsa to Chaplains [online]. Sefaria.org [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW:

<https://www.sefaria.org/Collected_Responsa_to_Chaplains%2C_Burial_of_Stillborn_Infants?lang=bi>.

Anonym 2019d: Starý židovský hřbitov. Památkový katalog [online]. Národní památkový ústav [cit. 2019-05-11]. Dostupné na WWW:

<<https://pamatkovykatalog.cz?element=12795457&action=element&presenter=ElementsResults>>.

Mapa ČR s vyznačením Prostějova [online]. Google mapy [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW:

<<https://www.google.cz/maps/place/Prost%C4%9Bjov/@49.5002195,16.9965938,100461m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x4712574453d393c7:0xf2ad99127b41fba2!8m2!3d49.4724489!4d17.1067513?hl=cs>>.

Mapa katastru Prostějova [online]. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW:

<<https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html?lastextent=-559134.209442,-1134203.996969,-557854.04619,-1133690.931541>>.

Ikonact: Geografická mapa České republiky [online]. CzechRepublic-geographic map-en.svg [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW:

<<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=64807540>>.

Mapa katastru Prostějova [online]. Nahlížení do katastru nemovitostí [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW: <<http://sgi-nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/default.aspx?themeid=3&&MarQueryId=6D2BCEB5&MarQParam0=733491&MarQParamCount=1&MarWindowName=Marushka>>.

Mikulková, B.: Slavkov u Brna (okr. Vyškov), ul. Čs. Armády. Výroční zpráva 2010 [online]. Ústav Archeologické Památkové Péče Brno, Brno 2011 [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW: <<https://www.uapp.cz/file.php?nid=8292&oid=6364700>>.

Šverdlík, M.: Židům nic. Spor o hřbitov vyvolal v Prostějově antisemitské nálady [online]. iDNES.cz/Zpravodajství, 13. 1. 2017 [cit. 2019-05-11]. Dostupné na WWW: <https://www.idnes.cz/olomouc/zpravy/zidovsky-hrbitov-prostejov-rehabilitace-protesty-petice.A170113_2298698_olomouc-zpravy_stk>.

Vysloužil, Z.: V Žešově se našel náhrobek ze 17. století. Najdete i vy na zahradě poklad? [online]. Prostějovský deník.cz, 17. 6. 2019 [cit. 2019-12-07]. Dostupné na WWW: <https://prostejovsky.denik.cz/zpravy_region/v-zesove-se-nasel-nahrobek-ze-17-stoleti-najdete-i-vy-na-zahrade-poklad-80190613.html>.

12 Přílohy

Seznam tabulek:

Tab. 1: Tvar hrobů.

Tab. 2: Rozměry hrobů.

Tab. 3: Orientace hrobů.

Tab. 4: Zastoupení jednotlivých pohřebních zvyků.

Tab. 5: Zastoupení jednotlivých keramických tříd.

Tab. 6: Procentuální zastoupení jednotlivých druhů keramických artefaktů.

Tab. 7: Procentuální zastoupení jednotlivých hodnotových charakteristik.

Tab. 8: Zastoupení mazanice s otiskem a bez otisku.

Tab. 9: Přehled věkových kategorií.

Tab. 10: Popis H1.

Tab. 11: Popis H2.

Tab. 12: Popis H3.

Tab. 13: Popis H4.

Tab. 14: Popis H5.

Tab. 15: Popis H6

Tab. 16: Popis H7.

Tab. 17: Popis H8.

Tab. 18: Popis H9.

Tab. 19: Popis H10.

Tab. 20: Popis H11.

Tab. 21: Popis H12.

Tab. 22: Popis H13.

Tab. 23: Popis H14.

Tab. 24: Popis H15.

Tab. 25: Popis H16.

Tab. 26: Popis H17.

Tab. 27: Popis H18.

Tab. 28: Popis H19.

Tab. 29: Popis H20.

Tab. 30: Popis H21.

Tab. 31: Popis H22.

Tab. 32: Popis H23.
Tab. 33: Popis H24.
Tab. 34: Popis H25.
Tab. 35: Popis H26.
Tab. 36: Popis H27.
Tab. 37: Popis H28.
Tab. 38: Popis H29.
Tab. 39: Popis H30.
Tab. 40: Popis H31.
Tab. 41: Popis H32.
Tab. 42: Popis H33.
Tab. 43: Popis H34.
Tab. 44: Popis H35.
Tab. 45: Popis H36.
Tab. 46: Popis H37
Tab. 47: Popis H38.
Tab. 48: Popis H39.
Tab. 49: Popis H40.
Tab. 50: Popis H41.
Tab. 51: Popis H42.
Tab. 52: Popis H43.
Tab. 53: Keramická třída Pr4001.
Tab. 54: Keramická třída Pr4002.
Tab. 55: Keramická třída Pr4003.
Tab. 56: Keramická třída Pr4004.
Tab. 57: Keramická třída Pr4005.
Tab. 58: Keramická třída Pr4006.
Tab. 59: Keramická třída Pr4007.
Tab. 60: Keramická třída Pr4008.
Tab. 61: Keramická třída Pr4009.
Tab. 62: Keramická třída Pr5010.
Tab. 63: Keramická třída Pr5011.
Tab. 64: Keramická třída Pr5012.
Tab. 65: Keramická třída Pr5013.

- Tab. 66: Keramická třída Pr5014.
- Tab. 67: Keramická třída Pravěk.
- Tab. 68: Katalog kovových artefaktů.
- Tab. 69: Katalog osteologického materiálu.
- Tab. 70: Katalog ostatních artefaktů.
- Tab. 71: Katalog mazanice.
- Tab. 72: Antropologický posudek.
- Tab. 73: Kresby hrobů H12, H13, H14, H27 a H37.
- Tab. 74: Kresby hrobů H38, H40, H41 a H43.
- Tab. 75: Výběr keramiky z H5 a H6.
- Tab. 76: Výběr keramiky z H7.
- Tab. 77: Výběr keramiky z H7.
- Tab. 78: Výběr keramiky z H8 a H12.
- Tab. 79: Výběr keramiky z H14 a H15.
- Tab. 80: Výběr keramiky z H26 a H27.
- Tab. 81: Výběr keramiky z H30.
- Tab. 82: Výběr keramiky z H36, H37 a H38.
- Tab. 83: Výběr keramiky z H40 a H43.
- Tab. 84: Výběr keramiky z kontextu 134.
- Tab. 85: Výběr keramiky z kontextu 134.
- Tab. 86: Výběr keramiky z kontextu 134.
- Tab. 87: Výběr keramiky z kontextu 134.
- Tab. 88: Výběr keramiky z kontextu 134.
- Tab. 89: Výběr keramiky z kontextu 134.
- Tab. 90: Výběr keramiky z kontextu 134.
- Tab. 91: Typář okrajů
- Tab. 92: Spinky z H14, H37 a H38.
- Tab. 93: Obě strany železného nože a železná přezka z H38.
- Tab. 94: Železný visací zámek z hrobu H27 a železný visací zámek z hrobu H30.
- Tab. 95: Železný visací zámek z H37 a soubor mazaníc s otiskem z kontextu 134.
- Tab. 96: Soubor hřebíků z H5, H29, H30, H38 a kontextu 134.
- Tab. 97: Soubor neurčitelných kovových artefaktů z H14 a kontextu 134.
- Tab. 98: Fragmenty skla, úlomky dřeva z dřevěné rakve a omítka z kontextu 134.
- Tab. 99: Zástupci jednotlivých keramických tříd.

Tab. 100: Příklady osteologického materiálu z H42 a kontextu 134.

Tab. 101: Keramické fragmenty z lebek zemřelých z hrobů H29, H37, H40 a H43.

Seznam fotografií:

Foto 1: Celkový pohled na hrob H38 ve čtverci B4.

Foto 2: Detail hrobu H38/II s drobnými nálezy v oblasti hrudníku a dvěma novorozenci.

Foto 3: Celkový pohled od východu na odkryté hroby H6 a H7, H26 a H27 ve čtvercích B6/7.

Foto 4: Detailní pohled od východu na hroby H16 a H28 ve čtverci B4.

Foto 5: Detail dolních končetin s umístěným lomovým kamenem v hrobě H26.

Foto 6: Celkový pohled od východu na hrob H37 pod zdí 906 ve čtverci B4.

Foto 7: Detail obličejové části skeletu hrobu H43 s keramickými střepy v očích a na ústech.

Foto 8: RTG snímek železného visacího zámku z H30 a železného nože z H38.

Foto 9: RTG snímek železného visacího zámku z H37.

Foto 10: Náhrobek č. 13.

Foto 11: Náhrobek č. 15 levá část.

Foto 12: Náhrobek č. 15 pravá část.

Foto 13: Náhrobek rabína Jakoba Feivela.

Foto 14: Žešovský náhrobek.

Seznam obrázků:

Obr. 1: Plán zkoumané plochy výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice z r. 1998.

Obr. 2: Plánek rozložení dětských a dospělých pohřbů na zkoumané ploše výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice 1998.

Obr. 3: Plánek rozložení mužských a ženských pohřbů na zkoumané ploše výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice 1998.

Obr. 4: Zobrazení zahloubení dna jednotlivých hrobů na schématickém vertikálním řezu nejstaršího židovského hřbitova v Prostějově. Červeně jsou ohraničeny hroby, které se svojí polohou nalézaly přímo nad sebou. Pravděpodobně nám tak znázorňují jednotlivé fáze pohřbívání na zmíněném hřbitově. Jednotlivé hroby jsou seřazeny dle prostorového rozmístění ze S na J (viz Obr. 1).

Seznam map:

Mapa 1: Prostějov na mapě České republiky.

Mapa 2: Archeologicky zkoumané části hřbitova a nálezy náhrobků na katastru Prostějova.

Mapa 3: Židovské hřbitovy na katastru Prostějova.

Mapa 4: Další archeologicky zkoumané hřbitovy na mapě České republiky.

Mapa 5: Rozloha hřbitova na katastrální mapě Prostějova z roku 1833.

Mapa 6: Nejstarší židovský hřbitov na plánu jihuzápadní části jádra Prostějova.

Mapa 7: Pohled na Prostějov na vedutě Jana Willenberga z roku 1593.

Mapa 8: Pohled na Prostějov na detailu středu veduty F. J. Velehradského z roku 1728.

Přílohy na CD:

Katalog keramiky

Katalog náhrobků

Tabulky

Hrob 1			
popis: Pozůstatky dětského skeletu byly nalezeny ve čtverci B8 v neanatomické poloze. V zásypu hrobu se našel fragment spodní části výdutě keramické nádoby.			
hrobová jáma	513	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	157	orientace	-
půdorys	nepravidelný	rakev	-
rozměry	0,75x0,75x0,1 m	čtverec	B8
profil	mísovitý	nálezy	keramický fragment

Tab. 10: Popis H1.

Hrob 2			
popis: Jedná se o pozůstatky skeletu ve čtverci B8 v začištěné úrovni plochy.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	-	orientace	-
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B8
profil	-	nálezy	-

Tab. 11: Popis H2.

Hrob 3			
popis: V lichoběžníkovité jámě 511 se nacházely v neanatomické pozici části lidského skeletu.			
hrobová jáma	511	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	165	orientace	JZ-SV
půdorys	lichoběžníkový	rakev	-
rozměry	1,34x1,4x0,23 m	čtverec	B7
profil	tvaru U	nálezy	-

Tab. 12: Popis H3.

Hrob 4			
popis: Skelet dospělého jedince bez lebky v natažené poloze byl orientován Z–V. Jáma byla částečně porušena objekty 530 a 576.			
hrobová jáma	529	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	-
rozměry	1,82x0,67x0,2 m	čtverec	B7
profil	tvaru U	nálezy	-

Tab. 13: Popis H4.

Hrob 5			
popis: V jámě obdélného tvaru se zachovala část skeletu dospělého jedince v natažené poloze na zádech s rukou podél těla orientovaná Z–V. Hrobová jáma byla porušena zdí 907 a recentními zásahy. Její západní část nebyla prozkoumána.			
hrobová jáma	533	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	-
rozměry	1,82x0,78x0,22 m	čtverec	B6
profil	tvaru U	nálezy	keramický fragment fe hřebík mazanice

Tab. 14: Popis H5.

Hrob 6			
popis: Skelet dospělého jedince uložený v natažené poloze na zádech s rukama podél těla měl hlavu mírně vychýlenou k pravému rameni. Chybí levé chodidlo.			
hrobová jáma	518	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	156	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	-
rozměry	1,85x0,58x0,32 m	čtverec	B/C7
profil	tvaru U	nálezy	keramické fragmenty osteologický materiál

Tab. 15: Popis H6

Hrob 7			
popis: V hrobové jámě se zbytky deskové rakve se částečně dochoval skelet dospělého jedince v natažené poloze na zádech a rukama podél těla s hlavou mírně vychýlenou k pravému rameni.			
hrobová jáma	517	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	155	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	ano
rozměry	1,95x0,67x0,3 m	čtverec	B/C8
profil	tvaru U	nálezy	keramické fragmenty

Tab. 16: Popis H7.

Hrob 8			
popis: Jedná se o zbytky skeletu v neanatomické poloze s nejasnou orientací pocházející ze čtverce B6.			
hrobová jáma	556	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	-
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B6
profil	-	nálezy	keramický fragment

Tab. 17: Popis H8.

Hrob 9			
popis: Mělká jáma s lebkou dospělého jedince je porušena zdí 904 a porušuje jámy 563 a 564.			
hrobová jáma	565	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	-
rozměry	0,54x0,41x0,3 m	čtverec	B6
profil	tvaru U	nálezy	-

Tab. 18: Popis H9.

Hrob 10			
popis: V úrovni podloží se nacházela střední část skeletu dospělého jedince v natažené poloze na zádech a s orientací Z–V.			
hrobová jáma	569	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	-
rozměry	0,6x0,55x0,1 m	čtverec	B5
profil	tvaru U	nálezy	-

Tab. 19: Popis H10.

Hrob 11			
popis: Z hrobu se dochovala pouze část pánve, zbytky rukou a femury. Jedinec byl uložen v natažené poloze na zádech a orientován Z–V. Hrob byl porušen zdí 905.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	-	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B/C4/5
profil	-	nálezy	keramický fragment

Tab. 20: Popis H11.

Hrob 12			
popis: Skeletu dospělého jedince v natažené poloze na zádech s rukama podél těla a hlavou mírně vychýlenou k pravému rameni chybí levé chodidlo a některé další kosti. Obdélná jáma ve čtverci B4 byla orientována Z–V. V zásypu hrobu byly nalezeny fragmenty glazované keramiky a osteologický materiál.			
hrobová jáma	574	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	-
rozměry	2,0x0,65x0,2 m	čtverec	B4
profil	tvaru U	nálezy	keramický fragment osteologický materiál

Tab. 21: Popis H12.

Hrob 13			
popis: U skeletu novorozence ve čtverci B4 orientovaném Z–V se nedochovaly některé drobné kůstky.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	keramické fragmenty

Tab. 22: Popis H13.

Hrob 14			
popis: V hrobové jámě obdélného tvaru se nacházela horní část skeletu malého dítěte v natažené poloze na zádech se třemi spinkami v oblasti okraje pravé části pánve. V hrobovém zásypu se také nacházela keramika, jeden kus mazanice a zlomky železného předmětu. Hrob orientovaný Z–V byl porušen zdí 905.			
hrobová jáma	573	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	-
rozměry	0,63x0,3 m	čtverec	B4
profil	tvaru U	nálezy	3 mosazné spinky keramické fragmenty mazanice fe předmět

Tab. 23: Popis H14.

Hrob 15			
popis: Pozůstatky skeletu novorozence ze čtverce B4 se nacházely v kontextu 134. V zásypu hrobu bylo přítomno množství keramických fragmentů.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	-
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	keramické fragmenty mazanice

Tab. 24: Popis H15.

Hrob 16			
popis: Jedná se o neúplný skelet novorozence orientovaný Z–V v natažené poloze na zádech ve nalezený čtverci B4.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	-

Tab. 25: Popis H16.

Hrob 17			
popis: Pohřeb novorozence pravděpodobně v natažené poloze na zádech orientovaného Z–V a nalezeného ve čtverci B4.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	keramický fragment

Tab. 26: Popis H17.

Hrob 18			
popis: Pohřeb novorozence uloženého v natažené poloze na zádech orientovaného Z–V a nalezeného ve čtverci B4.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	keramické fragmenty

Tab. 27: Popis H18.

Hrob 19			
popis: Neúplný skelet novorozence uloženého v natažené poloze a orientovaného Z–V byl nalezen na pomezí čtverců B3 a 4.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B3/4
profil	-	nálezy	keramický fragment

Tab. 28: Popis H19.

Hrob 20			
popis: Pohřbený novorozenec byl uložen v natažené poloze na zádech a orientován Z–V. Nález byl učiněn ve čtverci B3.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B3
profil	-	nálezy	-

Tab. 29: Popis H20.

Hrob 21			
popis: Neúplný skelet novorozence ve čtverci B4 byl nalezen v natažené poloze na zádech a orientován Z–V.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	-

Tab. 30: Popis H21.

Hrob 22			
popis: Pohřbený novorozenec byl uložen v natažené poloze na zádech a orientován Z–V. Nález byl učiněn ve čtverci B3. V zásypu hrobu byl nalezen keramický fragment výdutě.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B3
profil	-	nálezy	fragment výdutě

Tab. 31: Popis H22.

Hrob 23			
popis: Neúplný skelet novorozence ve čtverci B4 byl nalezen v natažené poloze na zádech a orientován Z–V. V zásypu hrobu se nacházela část páskového ucha.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B3
profil	-	nálezy	keramický fragment

Tab. 32: Popis H23.

Hrob 24			
popis: Pohřbený novorozenec byl uložen v natažené poloze na zádech a orientován Z–V. U jeho nohou se nacházel lomový kámen.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B3
profil	-	nálezy	lomový kámen

Tab. 33: Popis H24.

Hrob 25			
popis: Neúplný skelet novorozence ve čtverci B3 se nacházel v natažené poloze na zádech a byl orientován Z–V.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B3
profil	-	nálezy	-

Tab. 34: Popis H25.

Hrob 26			
popis: V obdélné hrobové jámě 521 byl uložen skelet dospělého jedince v natažené poloze na zádech s rukama podél těla, mírně ohnutýma v loktech, orientovaného Z–V. Lebka a některé menší kůstky chybí. V zásypu hrobu se našly 4 zlomky keramiky a u dolních končetin byly umístěny dva lomové kameny. Hrobová jáma se z poloviny již nachází v příkopu.			
hrobová jáma	521	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	159	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	-
rozměry	1,78x0,6x0,2 m	čtverec	B/C7
profil	tvaru U	nálezy	2 lomové kameny keramické fragmenty

Tab. 35: Popis H26.

Hrob 27			
popis: Skelet dospělého jedince v natažené poloze na zádech s rukama podél těla byl uložen v nepravidelně obdélné hrobové jámě orientované Z–V. Některé drobné kosti chybí a u dolních končetin byl umístěn železný visací zámek. V zásypu se také našly fragmenty keramiky, osteologický materiál a mazanice. Hrobová jáma 548 narušuje jámu 544.			
hrobová jáma	548	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	158	orientace	Z–V
půdorys	nepravidelně obdélný	rakev	ano
rozměry	2,02x0,77x0,15 m	čtverec	B/C7
profil	tvary U	nálezy	železný visací zámek keramické fragmenty mazanice osteologický materiál

Tab. 36: Popis H27.

Hrob 28			
popis: Tento hrob se nachází pod H 16 a byla v něm uložena neúplná horní část skeletu novorozence orientovaného patrně Z–V. V zásypu hrobu byl nalezen zlomek výdutě. Hrob se nacházel ve čtverci B4.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	patrně Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	keramický fragment

Tab. 37: Popis H28.

Hrob 29			
popis: V mírné zahlobenině byl uložen neúplný skelet novorozence v natažené poloze na zádech orientovaný Z–V. V oblasti jeho lebky se nacházel keramický fragment a v zásypu hrobu železný hřebík.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B4
profil	-	nálezy	keramický fragment v oblasti lebky fe hřebík

Tab. 38: Popis H29.

Hrob 30			
popis: Jedná se o nález skeletu dospělého jedince, který byl pohřben v natažené poloze na zádech s rukama podél těla v orientaci Z–V. Některé drobné kůstky chybí. Hranice hrobové jámy byla nejasná. U pozůstatků se našlo několik fragmentů keramiky a železný visací zámek rakve. V zásypu hrobu se také našlo množství keramiky. Polovina výkopu se nacházela v jámě 508. Při výkopu hrobu byly také nalezeny ostatky spodní části dítěte.			
hrobová jáma	580	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	nejasný	rakev	-
rozměry	1,88x0,51x0,3 m	čtverec	A/B8
profil	tvaru U	nálezy	železný visací zámek keramické fragmenty fe hřebík

Tab. 39: Popis H30.

Hrob 31			
popis: Dochoval se neúplný skelet dospělého jedince uloženého v natažené poloze na zádech v mělké obdélné jámě orientované Z–V. Některé menší kosti chybí. Hrob byl zapuštěn do horní úrovně jámy 508.			
hrobová jáma	581	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	-
rozměry	1,65x0,59x0,18 m	čtverec	A/B8
profil	tvaru U	nálezy	-

Tab. 40: Popis H31.

Hrob 32			
popis: Při průzkumu hrobu H30 byly nalezeny pozůstatky spodní části skeletu dítěte v natažené poloze na zádech s orientací Z–V.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	-	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B8
profil	-	nálezy	-

Tab. 41: Popis H32.

Hrob 33			
popis: Spodní část skeletu dospělého jedince, který byl pohřben v natažené poloze na zádech, se nacházel na pomezí čtverců A a B8. Prsty jeho rukou byly uloženy v mělké jámě. Hrob byl porušen recentními zásahy.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	-	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	A/B8
profil	-	nálezy	-

Tab. 42: Popis H33.

Hrob 34			
popis: V hrobě byla uložena spodní část dolních končetin mladého jedince, který byl uložen v natažené poloze na zádech a orientován Z–V. Hrob ve čtverci B8 byl porušen a téměř zničen recentním zásahem.			
hrobová jáma	-	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	-	orientace	Z–V
půdorys	-	rakev	-
rozměry	-	čtverec	B8
profil	-	nálezy	-

Tab. 43: Popis H34.

Hrob 35			
popis: Dospělý jedinec byl uložen v hluboké obdélné jámě s orientací Z–V v natažené poloze na zádech s rukama podél těla v dřevěné deskové rakvi, byla patrná absence některých kostí. Polovina hrobu zasahuje do příkopu.			
hrobová jáma	519	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélníkový	rakev	ano
rozměry	1,7x0,56x0,32 m	čtverec	B/C7
profil	tvaru U	nálezy	-

Tab. 44: Popis H35.

Hrob 36			
popis: Dospělý jedinec byl uložen v hluboké obdélné jámě s orientací Z–V v natažené poloze na zádech s rukama podél těla v dřevěné deskové rakvi. Byla patrná absence některých kostí. V zásypu se našlo několik keramických fragmentů. Východní polovina hrobu zasahuje do prostoru příkopu.			
hrobová jáma	585	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	ano
rozměry	1,87x0,64x0,38 m	čtverec	B/C8
profil	tvaru U	nálezy	keramické fragmenty

Tab. 45: Popis H36.

Hrob 37			
popis: Pozůstatky dítěte byly uloženy v natažené poloze s rukama podél těla a orientovány Z–V. V očích důlcích byly umístěny keramické zlomky. Některé drobné kůstky chyběly. V zásypu hrobu byl učiněn nález železného visacího zámku s trojúhelníkovým tělem a vodičem pro klíč, bronzové spinky a několika keramických fragmentů.			
hrobová jáma	586	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	-
rozměry	1,3x0,4x0,16 m	čtverec	A/B4
profil	tvaru U	nálezy	visací fe zámek 2 keramické zlomky v očích důlcích keramické fragmenty

Tab. 46: Popis H37

Hrob 38			
popis: VV obdélné mělké jámě s orientací Z–V byly uloženy pozůstatky dospělé ženy v natažené poloze na zádech s rukama podél těla a v loktech značně pokrčenýma, u kterých se nacházely části skeletu dvou novorozenců. U skeletu ženy se našly pozůstatky oděvu a v zásypu železné hřebíky z rakve a keramické fragmenty. Hrob porušuje objekty 589 a 590.			
hrobová jáma	587	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	ano
rozměry	2,2x0,92x0,18 m	čtverec	B4
profil	tvaru U	nálezy	fe hřebíky fe přezka mosazné spinky kožené řemínky s očky keramické fragmenty

Tab. 47: Popis H38.

Hrob 39			
popis: Nad hrobem 42 byl uložen skelet dítěte v natažené poloze na zádech s rukama podél těla s orientací Z–V. Zachovaly se pozůstatky dřevěné rakve.			
hrobová jáma	607	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	ano
rozměry	0,9x0,25x0,1 m	čtverec	B3
profil	tvaru U	nálezy	keramické fragmenty

Tab. 48: Popis H39.

Hrob 40			
popis: V obdélné hrobové jámě orientované Z–V byly umístěny pozůstatky dítěte v natažené poloze na zádech s rukama podél těla v deskové rakvi. V oblasti jeho očních důlků se nacházely keramické fragmenty. V zásypu hrobu se nacházely další keramické fragmenty.			
hrobová jáma	608	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	ano
rozměry	1,0x0,32x0,2 m	čtverec	B3-4
profil	tvaru U	nálezy	keramické fragmenty

Tab. 49: Popis H40.

Hrob 41			
popis: Skelet dospělého jedince byl uložen v hluboké obdélné hrobové jámě v natažené poloze na zádech s rukama podél těla v orientaci Z–V. Některé drobné kůstky chyběly.			
hrobová jáma	611	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	-
rozměry	1,99x0,58x0,31 m	čtverec	B3
profil	tvaru U	nálezy	-

Tab. 50: Popis H41.

Hrob 42			
popis: Dospělý jedinec byl uložen v obdélné mělké jámě v natažené poloze na zádech s rukama podél těla s orientací Z–V. V hrobovém zásypu se našlo několik keramických zlomků.			
hrobová jáma	612	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	-
rozměry	1,89x0,59x0,12 m	čtverec	B4
profil	tvaru U	nálezy	keramické fragmenty

Tab. 51: Popis H42.

Hrob 43			
popis: Skelet dospělého jedince v natažené poloze na zádech s rukama podél těla byl uložen do deskové rakve umístěné v hluboké obdélné jámě orientované Z–V. V oblasti lebky a úst se našly 4 fragmenty keramických nádob.			
hrobová jáma	616	typ pohřbu	plochý
hrobový zásyp	134	orientace	Z–V
půdorys	obdélný	rakev	ano
rozměry	2,0x1,61x0,4 m	čtverec	B3
profil	tvaru U	nálezy	4 fragmenty keramiky z lebky

Tab. 52: Popis H43.

Kód keramické třídy	Pr4001
Název keramické třídy	„hrubé tuhové zásobnice“
Hlína	grafit do 5 mm často, často příměs cihlářského jílu, stopově muskovit
Povrch	hrubý, často přepálený s prasklinami
Výpal	oxidační, středně tvrdý
Barva	šedá, hnědá
Afinita	-

Tab. 53: Keramická třída Pr4001.

Kód keramické třídy	Pr4002
Název keramické třídy	„šedá redukčně pálená“
Hlína	příměs písku kolem 2 mm až po kaménky do 3 mm, stopově muskovit
Povrch	drsňý/hrubý, zakouřený
Výpal	redukční, tvrdý
Barva	šedá až po tmavě šedou
Afinita	Pr4003

Tab. 54: Keramická třída Pr4002.

Kód keramické třídy	Pr4003
Název keramické třídy	„šedá redukční s příměsí grafitu“
Hlína	výrazná příměs grafitu do 3 mm hustě, stopově muskovit
Povrch	drsňý/hrubý, zakouřený
Výpal	redukční, tvrdý
Barva	odstíny šedé až po šedohnědou/hnědou
Afinita	Pr4002

Tab. 55: Keramická třída Pr4003.

Kód keramické třídy	Pr4004
Název keramické třídy	„jemně plavená“
Hlína	jemně plavená kaolinická hlína, stopově muskovit
Povrch	hladký
Výpal	redukční, tvrdý
Barva	šedá
Afinita	Pr4005

Tab. 56: Keramická třída Pr4004.

Kód keramické třídy	Pr4005
Název keramické třídy	„redukční jemná“
Hlína	příměs písku do 2 mm sporadicky, občas prachový muskovit
Povrch	hladký, zakuřování
Výpal	redukční, tvrdý
Barva	odstíny šedé
Afinita	Pr4004

Tab. 57: Keramická třída Pr4005.

Kód keramické třídy	Pr4006
Název keramické třídy	„krupičkovitá“
Hlína	příměs písku do 3 mm hustě
Povrch	krupičkovitý
Výpal	oxidační
Barva	od béžové po okrovou
Afinita	-

Tab. 58: Keramická třída Pr4006.

Kód keramické třídy	Pr4007
Název keramické třídy	„žlutošedá“
Hlína	příměs písku do 2 mm, stopově muskovit
Povrch	drsny
Výpal	redukčně oxidační, tvrdý
Barva	žlutošedá
Afinita	-

Tab. 59: Keramická třída Pr4007.

Kód keramické třídy	Pr4008
Název keramické třídy	„loštická keramika“
Hlína	grafit, spongylit
Povrch	drsny, puchýřkovitý
Výpal	velmi tvrdý-slinutí
Barva	fialovohnědá
Afinita	-

Tab. 60: Keramická třída Pr4008.

Kód keramické třídy	Pr4009
Název keramické třídy	„slídovitá“
Hlína	výrazný podíl muskovitu do 1 mm
Povrch	jemně drsný
Výpal	redukční, tvrdý
Barva	tmavá šedá
Afinita	-

Tab. 61: Keramická třída Pr4009.

Kód keramické třídy	Pr5010
Název keramické třídy	„neglazovaná“
Hlína	příměs písku do 1 mm hustě, červené železité příměsi, občas muskovit
Povrch	hladký/jemně drsný
Výpal	oxidační, tvrdý až velmi tvrdý
Barva	krémová až po světlou červenou
Afinita	-

Tab. 62: Keramická třída Pr5010.

Kód keramické třídy	Pr5011
Název keramické třídy	„glazovaná“
Hlína	příměs písku do 2 mm čteně
Povrch	hladký/lesklý až jemně drsný, transparentní vnitřní i oboustranná olovnatá glazura
Výpal	oxidační, tvrdý až velmi tvrdý
Barva	od světlé krémové až po světlou červenou
Afinita	-

Tab. 63: Keramická třída Pr5011.

Kód keramické třídy	Pr5012
Název keramické třídy	„glazovaná s nástřepím“
Hlína	příměs písku do 2 mm čteně
Povrch	lesklý/hladký, s nástřepím, olovnatá glazura
Výpal	oxidační, tvrdý
Barva	světle červená, zelená glazura
Afinita	-

Tab. 64: Keramická třída Pr5012.

Kód keramické třídy	Pr5013
Název keramické třídy	„napodobenina fajánse“
Hlína	jemně plavená kaolinitická
Povrch	lesklý, opakní bílá oboustranná glazura
Výpal	oxidační, tvrdý až velmi tvrdý
Barva	bílá
Afinita	-

Tab. 65: Keramická třída Pr5013.

Kód keramické třídy	Pr5014
Název keramické třídy	„střešní krytina“
Hlína	příměs písku do 4 mm
Povrch	hrubý
Výpal	oxidační, středně tvrdý
Barva	červená
Afinita	-

Tab. 66: Keramická třída Pr5014.

Kód keramické třídy	Pravěk
Název keramické třídy	„pravěká“
Hlína	výrazná organická příměs
Povrch	středně hrubý
Výpal	oxidační
Barva	hnědá
Afinita	-

Tab. 67: Keramická třída Pravěk.

KOVOVÉ ARTEFAKTY							
přírustkové č./inv.č		předmět	typ	poznámka	počet ks/fragmentů	hmotnost/g	rozměry/mm
H5/5	165588	hřebík	-	-	1	7	73,7 x 6,5 x 4,4
H29/2	166187	hřebík	IIIb křídlový	-	2	8	80,7 x 5,3 x 5,8
H30/9	166196	hřebík	IIIb křídlový	-	1	18	95 x 5,6 x 9,4
H38/12	165836	hřebík	IIIb křídlový	zbytky dřeva z rakve	1	11	72,9 x 7,4 x 11,1
H38/14	165838	hřebík	IIIb křídlový/ IV	zbytky dřeva z rakve	1	9	54,1 x 6,9 x 9,9
H38/15	165839	hřebík	IIIb křídlový	zbytky dřeva z rakve	3	21	82,8 x 7,1 x 13,1
							34,8 x 9,2 x 11,6
134/25	166136	hřebík	IIIb křídlový	-	1	8	69,3 x 4,4
134/25	166136	hřebík	Va nálevkovitý	upevňovací funkce	1	18	66,2 x 8,9
134/25	166136	hřebík	Vc berličkovitý	šindelák	1	7	55,7 x 6,6
H38/8	165832	nůž	s trnem	symbolický význam	1	24	102,4 x 24,7 x 5,9
H27/5	165612	zámek	typ 12 s prvky typu 5	velmi zkorodovaný	1	89	76 x 59,5 x 36
H30/14	166201	zámek	typ 13	zbytky textilie	1	115	76,9 x 53,7
H37/4	166209	zámek	typ 13 s prvky typu 5		1	94	67,2 x 53 x 46,8
H38/9	165833	přezka	tvar D	v oblasti pásu	1	1,9	27 x 17
H14/6	165758	spinky	háček	pocínovaná měď	1	méně než 1 g	10,3 x 7,9
H14/7	165759	spinky	háček	pocínovaná měď	2	méně než 1 g	10,2 x 9,5
H14/8	165760	spinky	očko	pocínovaná měď	1	méně než 1 g	10,3 x 7,7
H37/5	166210	spinky	háček a očko	pocínovaná měď	1	méně než 1 g	háček: 11,7 x 6,8 očko: 10,6 x 8,3
H38/5	165829	spinky	očko pravé zápěstí	pocínovaná měď	6	méně než 1 g	-
H38/6	165830	spinky	očko	pocínovaná měď levé zápěstí	1	méně než 1 g	11,3 x 7,6
H38/7	165831	spinky	3x háček + očko	pocínovaná měď	6	méně než 1 g	háček: 9,4 x 6,4
							očko: 9,1 x 7,5
H38/10	165834	spinky	3 kroužky, háček, očko	pocínovaná měď pravá polovina zbytky kůže	6 (+6 ks kůže)	méně než 1 g	kroužek: 5,1 prům.
H38/11	165835	spinky	7 kroužků, očko, fragmenty háčků (3)	pocínovaná měď levá polovina	15	méně než 1 g	očko: 14,7 x 10,6
							kroužek: 5,1
H38/13	165837	spinky	2 kroužky, 3x zlomky oček 2x ozdobné zapínání?	pocínovaná měď zbytky kůže	7 (+3 ks kůže)	méně než 1 g	kroužek: 4,5
							očko: 13 x 10
							zap: 16,7 x 8 x 6
H14/5	165757	neurčitelné úlomky	-	-	4	5	16,6 x 15,8
134/25	166136	neurčitelný předmět	-	možné rohové kování rakve	2	18	95 x 23,9
							37,6 x 22,8
134/33	166144	neurčitelný předmět	-	ploché oválný předm.	1	11	50,1 x 47,8
134/54	166165	neurčitelný předmět	-	asi úlomek hřebíku	1	7	44,8 x 8,3 x 5,4

Tab. 68: Katalog kovových artefaktů.

OSTEOLOGICKÝ MATERIÁL				
přírustkové č./inv.č		typ kosti	druh	počet zlomků
H6/7	165546	tibie	Bos primigenius f. taurus	6
H6	-	metacarpus	Bos primigenius f. taurus	1
H7/11	165540	obratel	Bos primigenius f. taurus/Equus	1
H12	-	astragalus	Bos primigenius f. taurus	1
H12/7	165767	metacarpus	Bos primigenius f. taurus	4
H17	-	kloubní hlavice	neurčen	1
H21	-	zlomky obratlů	neurčen	1
H22	-	úlolek	neurčen	1
H27/6	165613	fragmenty žeber/dlouhých kostí	Sus scrofa f. domestica	7
H29	-	úlolek	neurčen	1
H30/10	166197	ulna	Bos primigenius f. taurus	1
H30	-	čelist se zuby	Sus scrofa f. domestica	1
H30	-	pánev	Bos primigenius f. taurus/Sus scrofa f. domestica	1
H37	-	úlolek	neurčen	1
H38/4	165828	část žebra	mladý jedinec, druh neurčen	3
H38/4	165828	dolní čelist	mladý jedinec, druh neurčen	1
H39	-	metacarpus/metatarsus	neurčen	1
H42/4	166217	stolička	Equus	1
134/55	166166	kost čelní	Bos primigenius f. taurus	1
134/55	166166	úlolek žebra	Bos primigenius f. taurus	1
134/26	166137	úlolek žebra	neurčen	1
134/26	166137	stolička	Ovis/Capra	2
134/26	166137	dolní čelist	Ovis/Capra	5
134/26	166137	stehenní kost, fibula	ptačí kosti, druh neurčen	2

Tab. 69: Katalog osteologického materiálu.

OSTATNÍ ARTEFAKTY			
přírustkové č./inv.č		druh	počet
134/4	166135	patka skleněného poháru	2
134/4	166135	tabulové sklo	1
134/29	166140	dřevo z rakví	-
134/57	166168	omítka s malbou	2

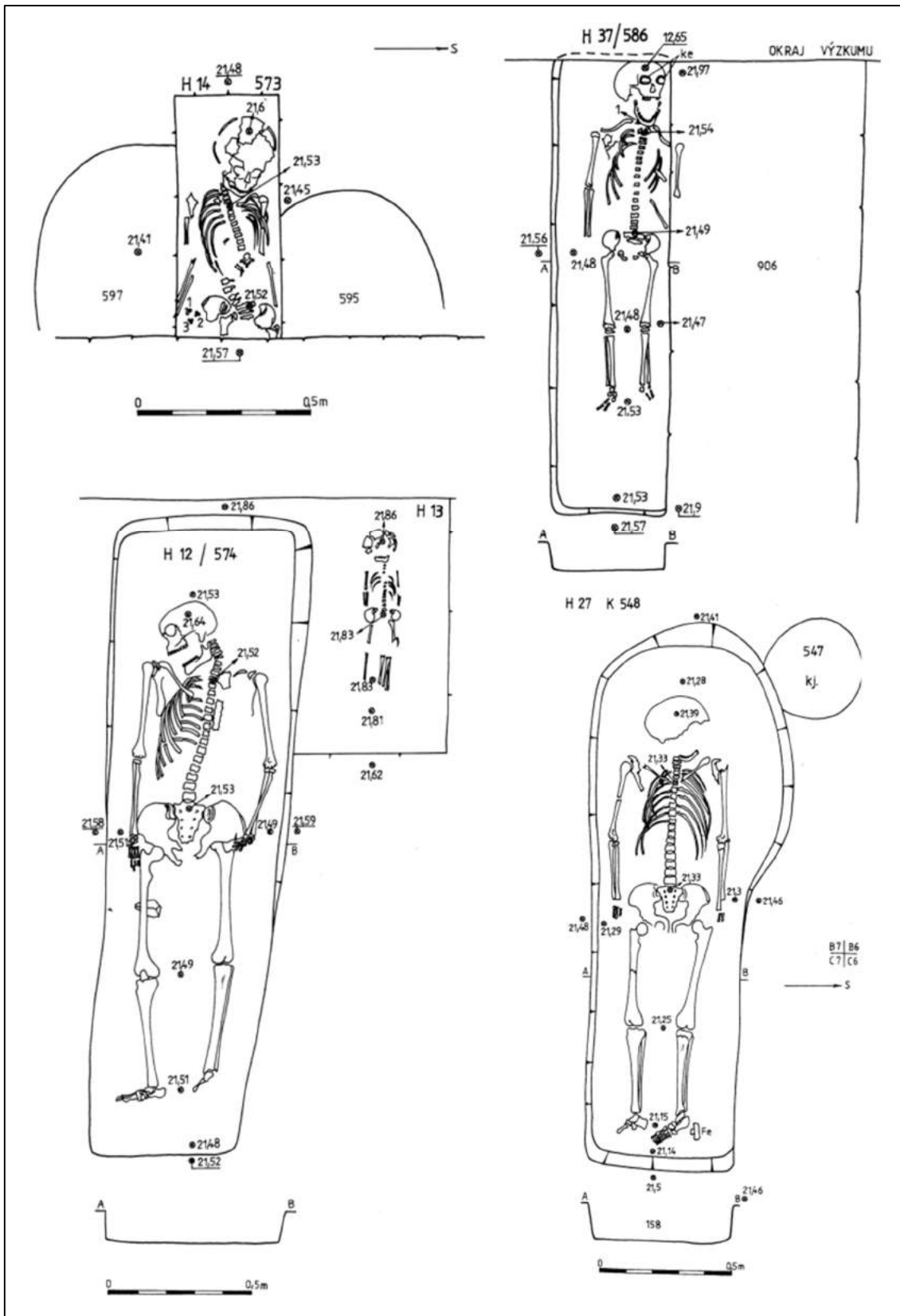
Tab. 70: Katalog ostatních artefaktů.

MAZANICE			
přírustkové č./inv.č		počet	poznámka
H5/4	165587	1	bez otisku
H14/4	165756	1	bez otisku
H15/6	166175	1	bez otisku
H15/9	166178	1	bez otisku
H27/7	165614	1	bez otisku
134/27	166138	3	bez otisku
134/27	166138	4	vnější částečně uhlazená strana
134/34	166145	1	bez otisku
134/56	166167	3	otisk
134/56	166167	3	bez otisku

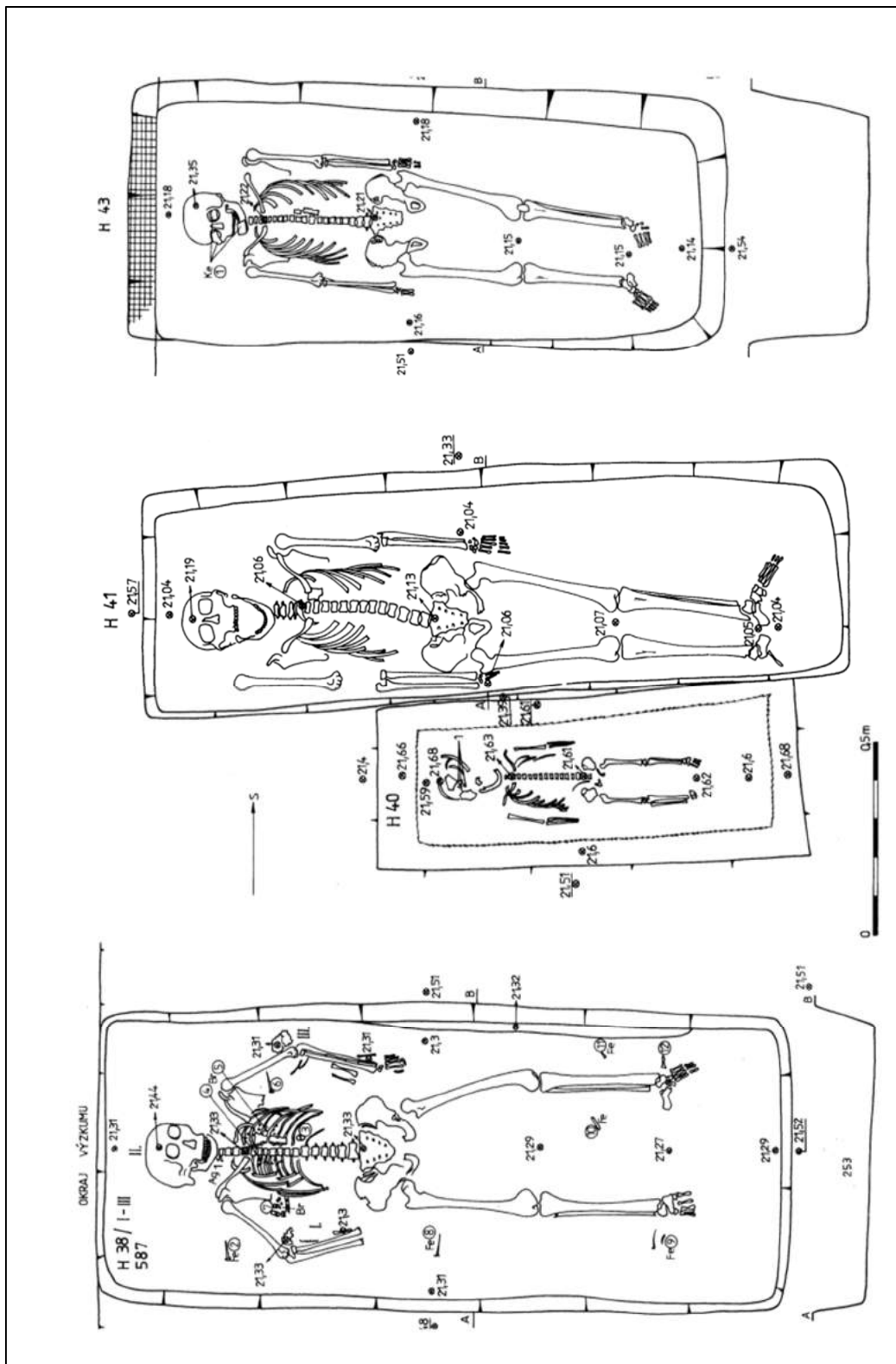
Tab. 71: Katalog mazanice.

ANTROPOLOGICKÝ POSUDEK				
Hrob č.	Věk	Kategorie	Pohlaví	Poznámka
H1				
H2				
H3	4 - 8 let	infans I-II		
529/H7	30 - 59 let	adultus - matusus	muž	
H5	40 a více let	matusus - senilis	žena	
H6	30 - 59 let	adultus - matusus	muž	
517/H7	20 - 34 let	adultus	muž	
H8				
H9	21 a více let	dospělý	muž	
H10				
H11	30 - 59 let	adultus - matusus	žena	
H12	20 - 49 let	adultus - matusus	žena	
H13	0 - 6 měsíců	novorozenec - infans Ia		příměs kostí dospělého jedince
H14	7 - 11 let	infans II		
H15	cca 1 rok	infans Ia		
H16	8 - 16 měsíců	infans Ia		
H17	40. týden <i>iuu</i> - 0	fetus - neonatus		
H18	40. týden <i>iuu</i> - 0	fetus - neonatus		ker. střep
H19	36. týden <i>iuu</i> - 0	fetus - neonatus		ker. střep
H20	36. - 38. týden <i>iuu</i>	fetus		
H21	0 - 1,5 měsíce	novorozenec - infans Ia		
H22	0 - 1,5 měsíce	novorozenec - infans Ia		
H23	40. týden <i>iuu</i> - 1,5 měsíce	fetus - infans Ia		
H24	40. týden <i>iuu</i> - 0	fetus - novorozenec		kosterní pozůstatky 3 jedinců
	40. týden <i>iuu</i> - 0	fetus - novorozenec		
	12 - 18 měsíců	infans Ib		
H25	40. týden <i>iuu</i> - 0,5 roku	fetus - infans Ia		
H26	30 - 59 let	adultus - matusus	žena	
H27	21 a více let	dospělý	muž	
H28	0 - 0,5 roku	novorozenec - infans Ia		
H29	3 - 6 měsíců	infans Ia		
H30	20 - 49 let	adultus - matusus	žena	
H31	20 - 49 let	adultus - matusus	žena	
H32				
H33	21 a více let	dospělý	muž	
H34	21 a více let	dospělý	žena	
H35	30 - 59 let	adultus - matusus	muž	
H36	40 a více let	matusus - senilis	muž	
H37	4 - 8 let	infans Ib - infans II		střep a kost
H38/I	38. týden <i>iuu</i> - 0	fetus - novorozenec		
H38/II	30 - 59 let	adultus - matusus	žena	
H38/III	38. týden <i>iuu</i> - 0	fetus - novorozenec		
H39	16 - 32 měsíců	infans Ib		
H40	16 - 32 měsíců	infans Ib		
H41	30 - 59 let	adultus - matusus	muž	
H42	31 - 59 let	adultus - matusus	žena	
H43	20 - 29 let	adultus	žena	keramické střepy (2x oči, 1x ústa)

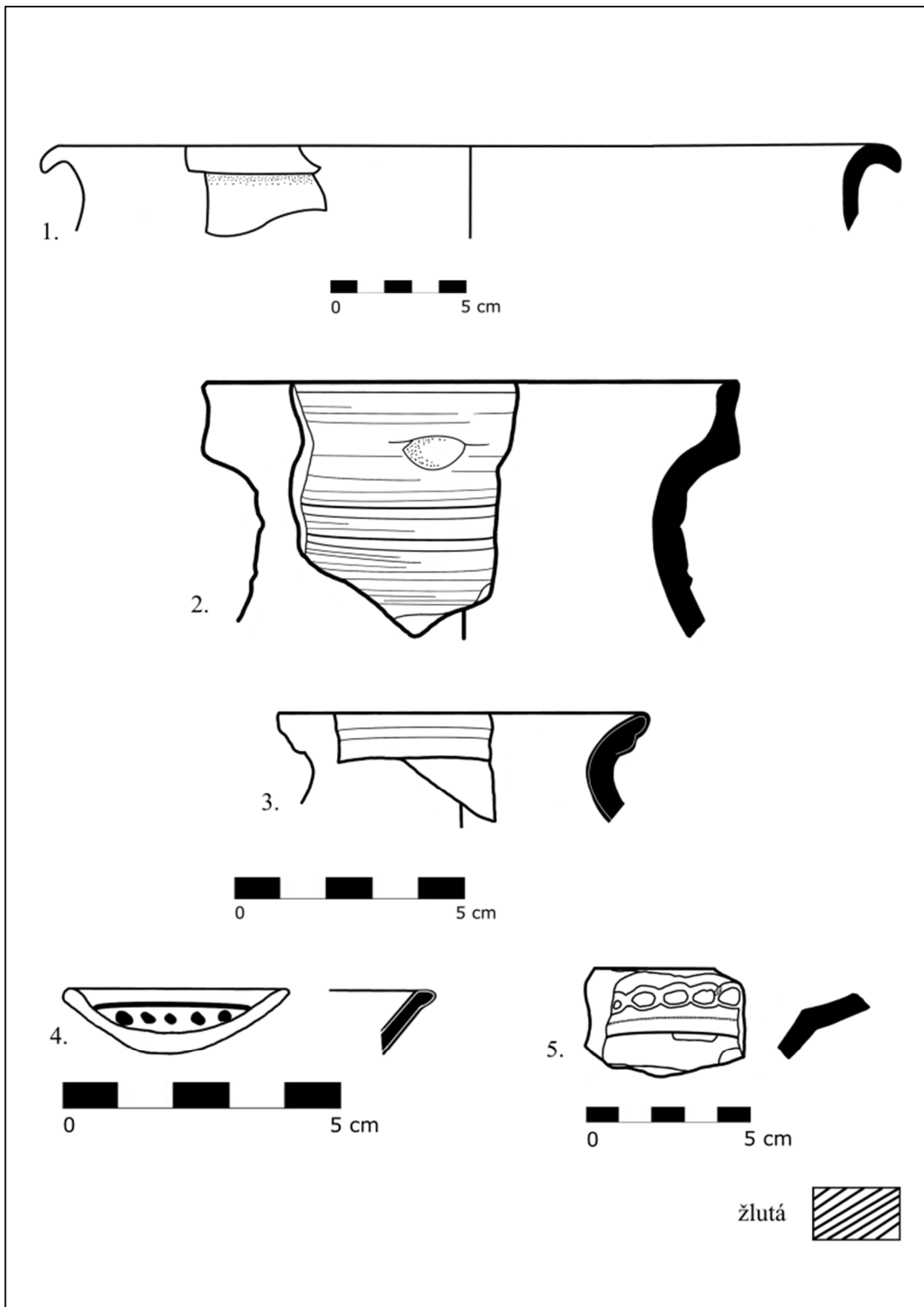
Tab. 72: Antropologický posudek (Šínová 2019).

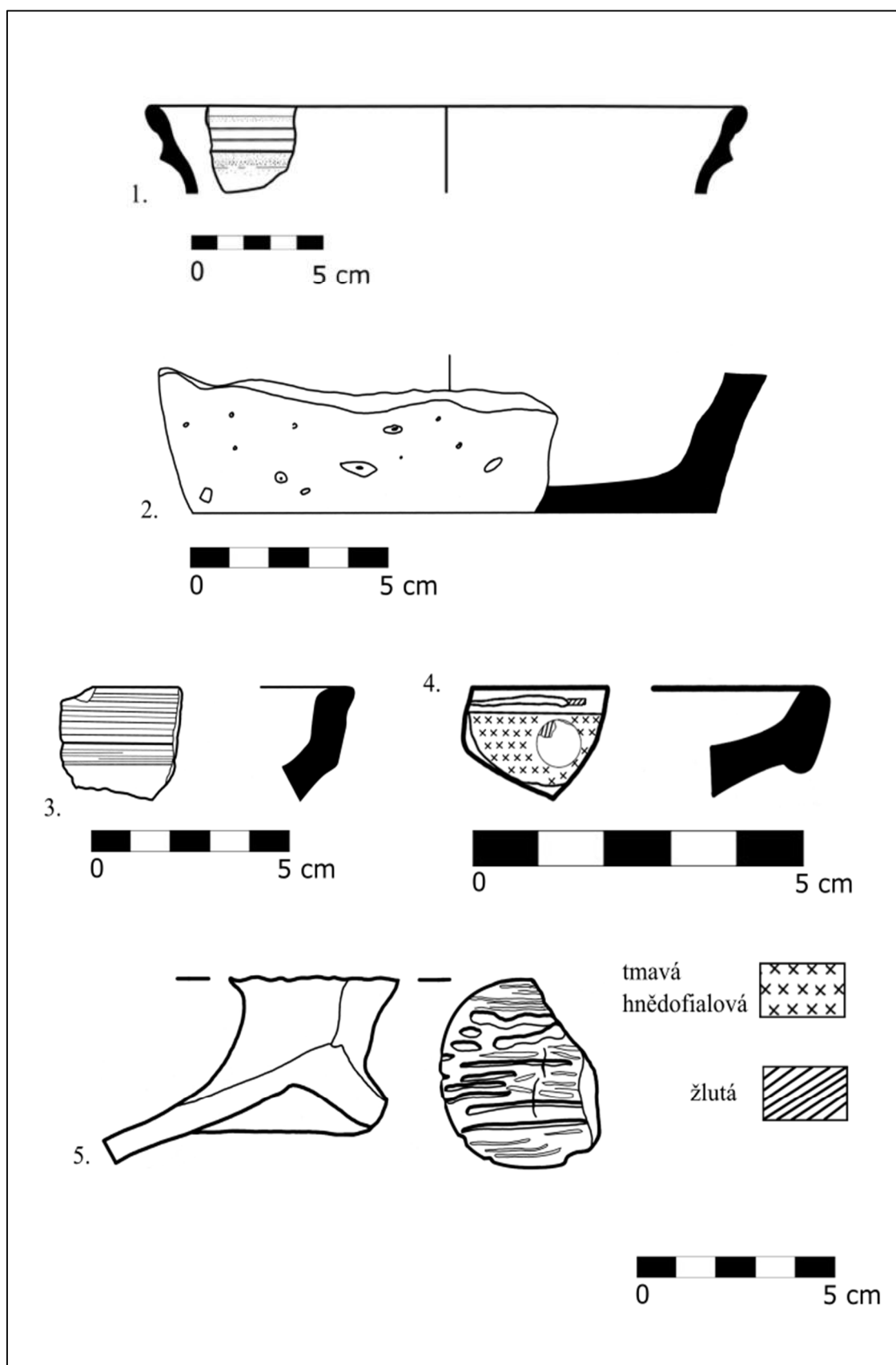
Tab. 73: Kresby hrobů H12, H13, H14, H27 a H37 (Čížmář 1999c; 105, 108, 109, 114).

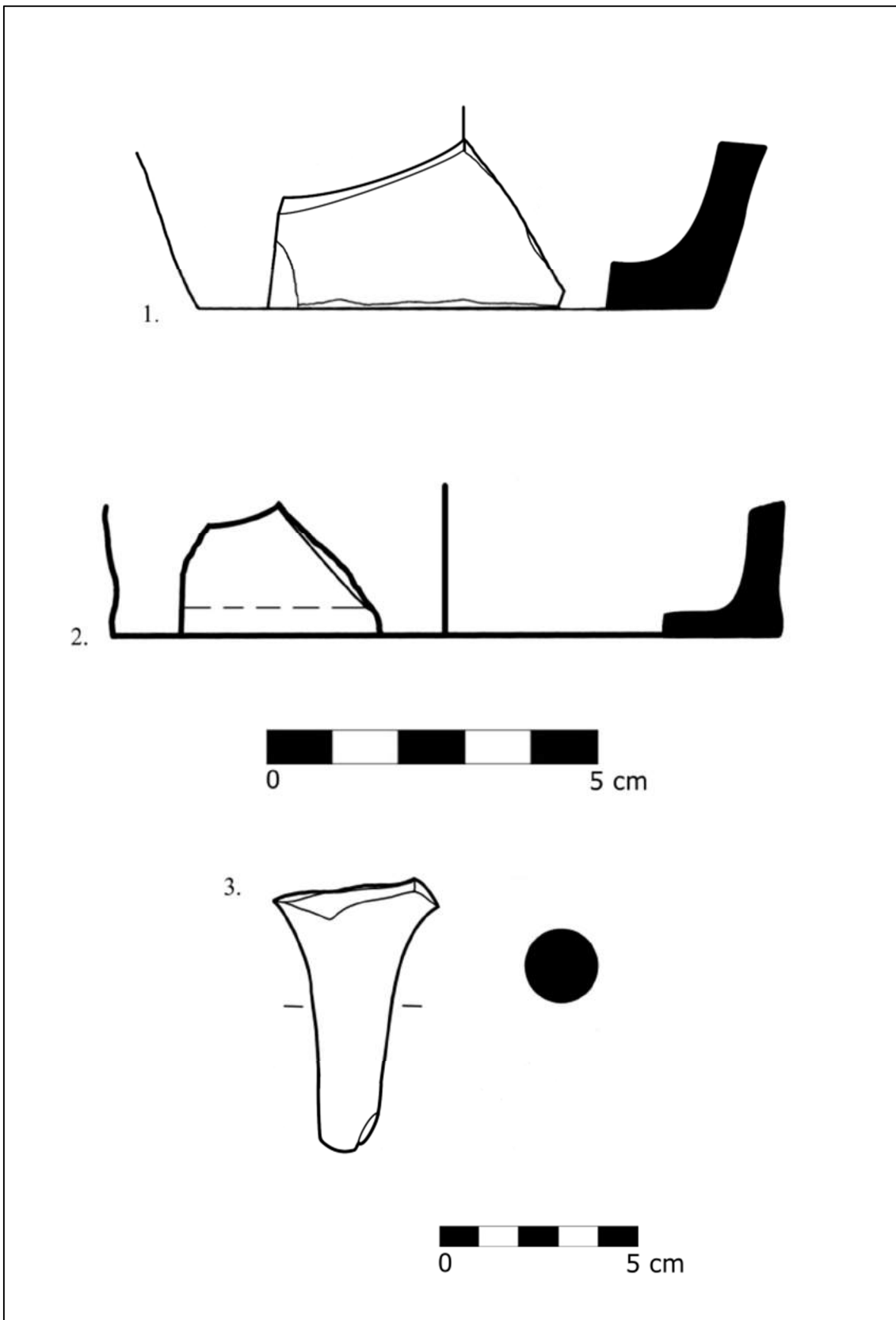
Tab. 74: Kresby hrobů H38, H40, H41 a H43 (Čizmář 1999c, 119–120).

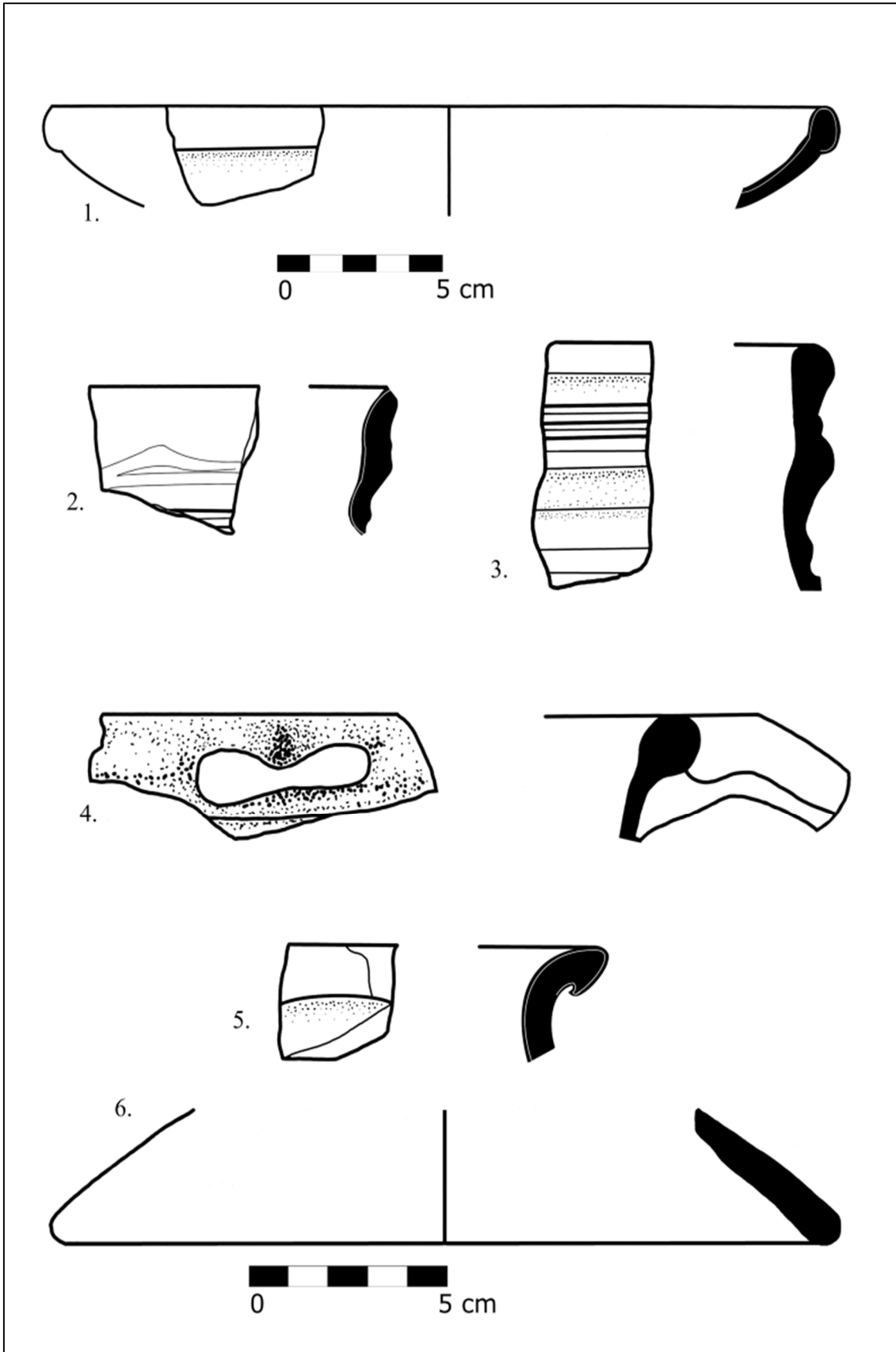
Tab. 75: Výběr keramiky z H5 a H6 (inv. č.: 1. bez inv. č./z H6, 2. 165540, 3. 165541, 4. 165584, 5. 165541).

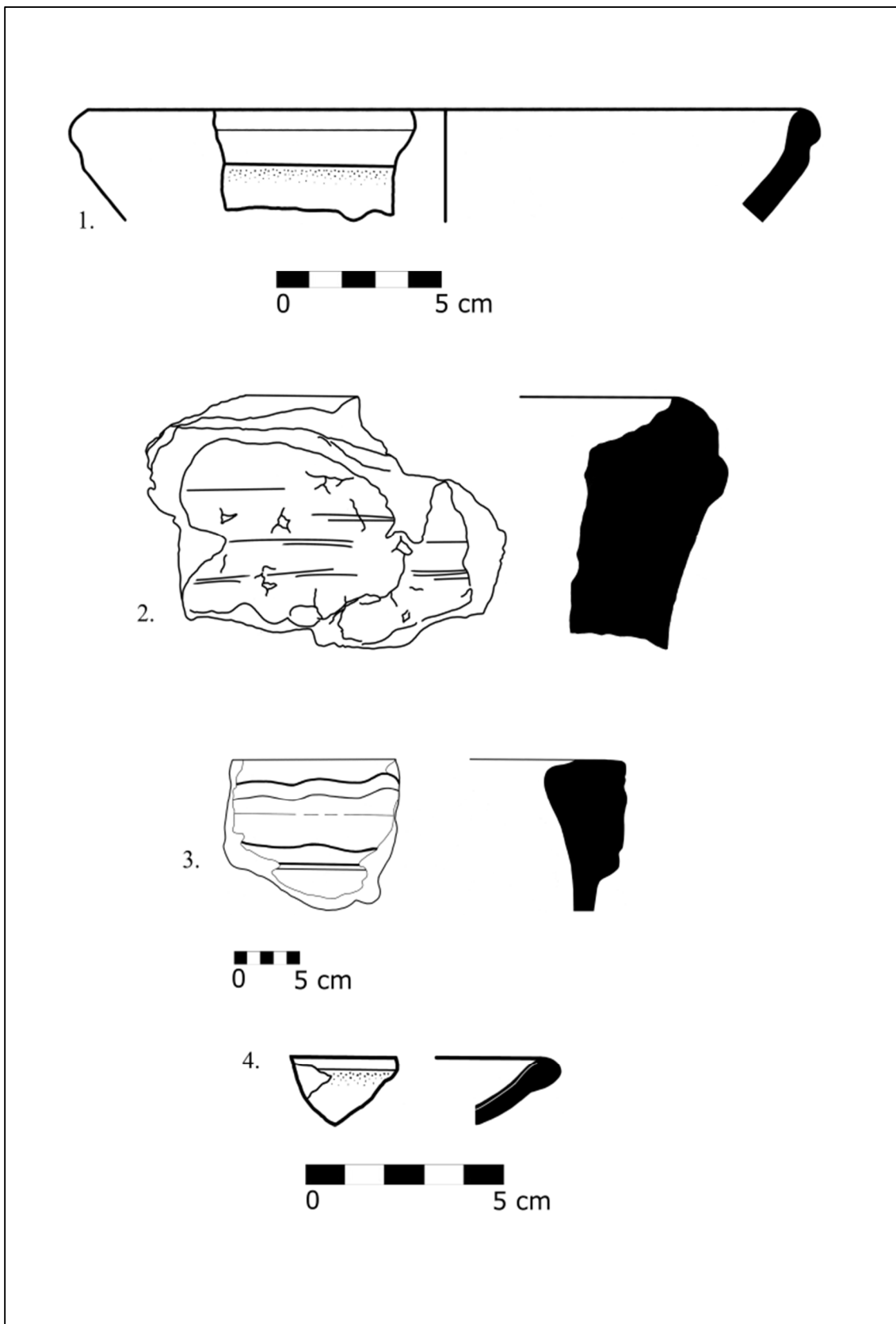
Tab. 76: Výběr keramiky z H7 (inv. č.: 1. 165533, 2. 165532, 3. 165530, 4. 165534, 5. 165535).

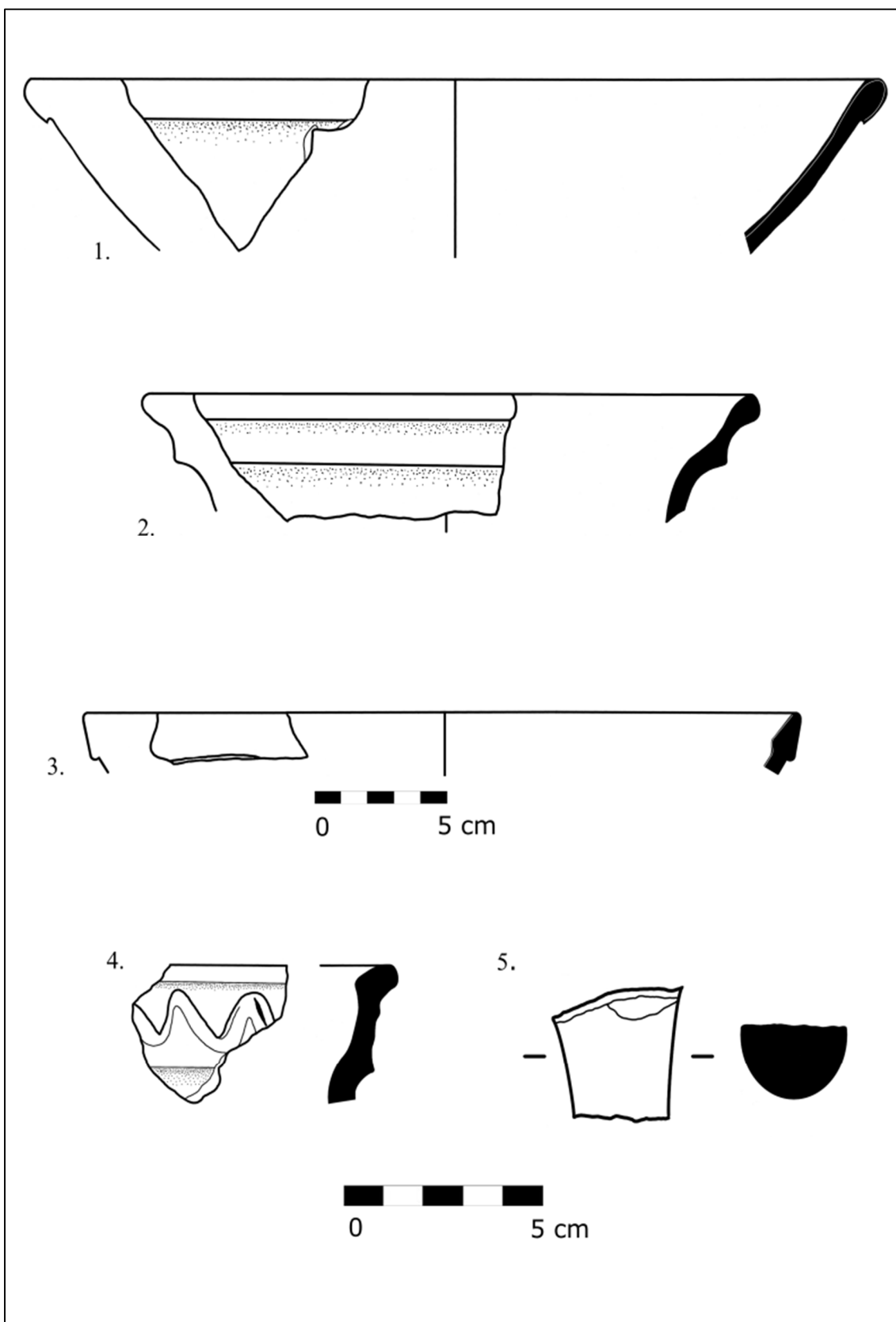
Tab. 77: Výběr keramiky z H7 (inv. č.: 1. 165537, 2. 165537, 3. 165536).

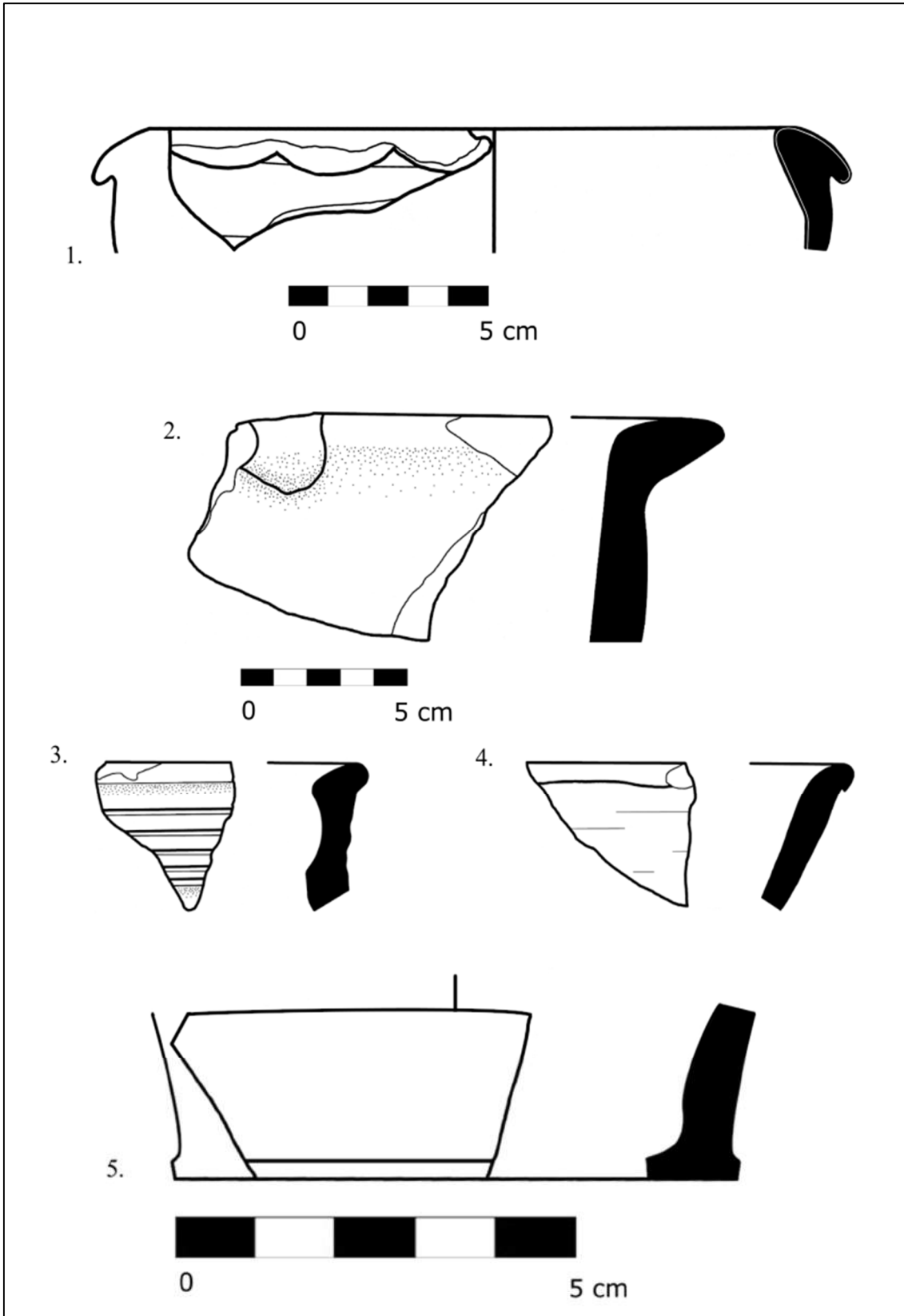
Tab. 78: Výběr keramiky z H8 a H12 (inv. č.: 1. 165763, 2. 165621, 3. 165762, 4. 165765, 5. 165764, 6. 165761).

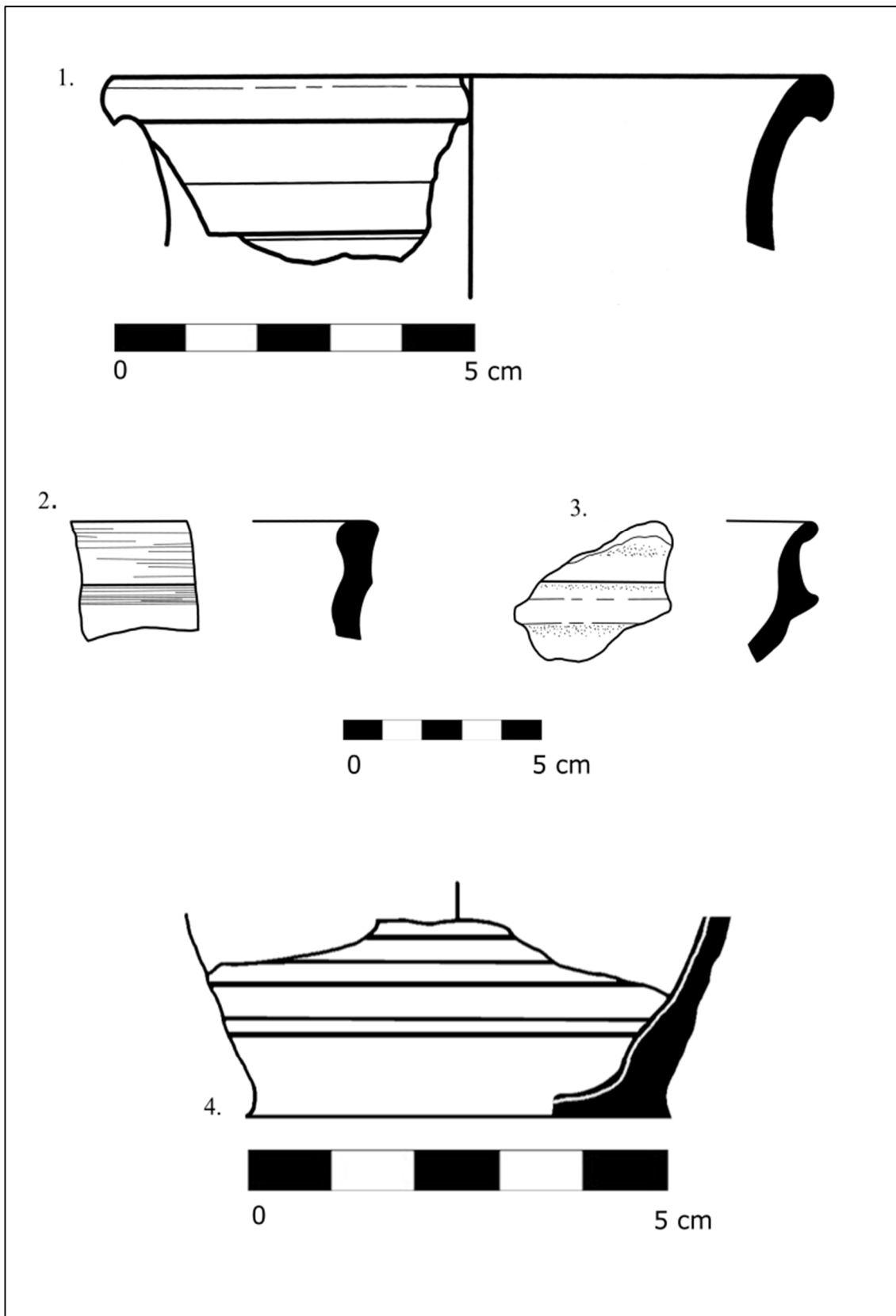
Tab. 79: Výběr keramiky z H14 a H15 (inv. č.: 1. 165753, 2. 166170, 3. 166171, 4. 166176).

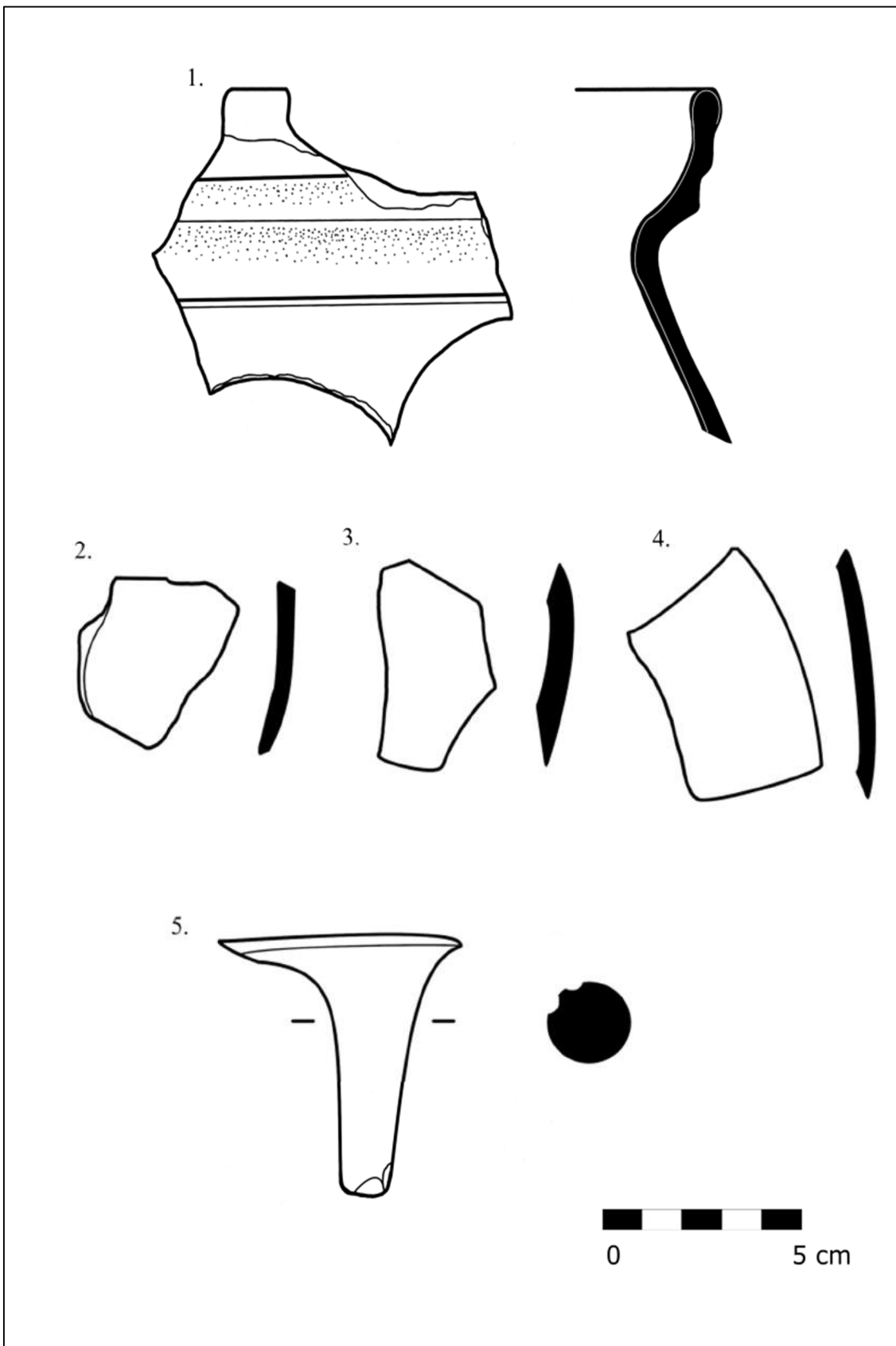
Tab. 80: Výběr keramiky z H26 a H27 (inv. č: 1. 165556, 2. 165608, 3. 165611, 4. 165609, 5. 165557).

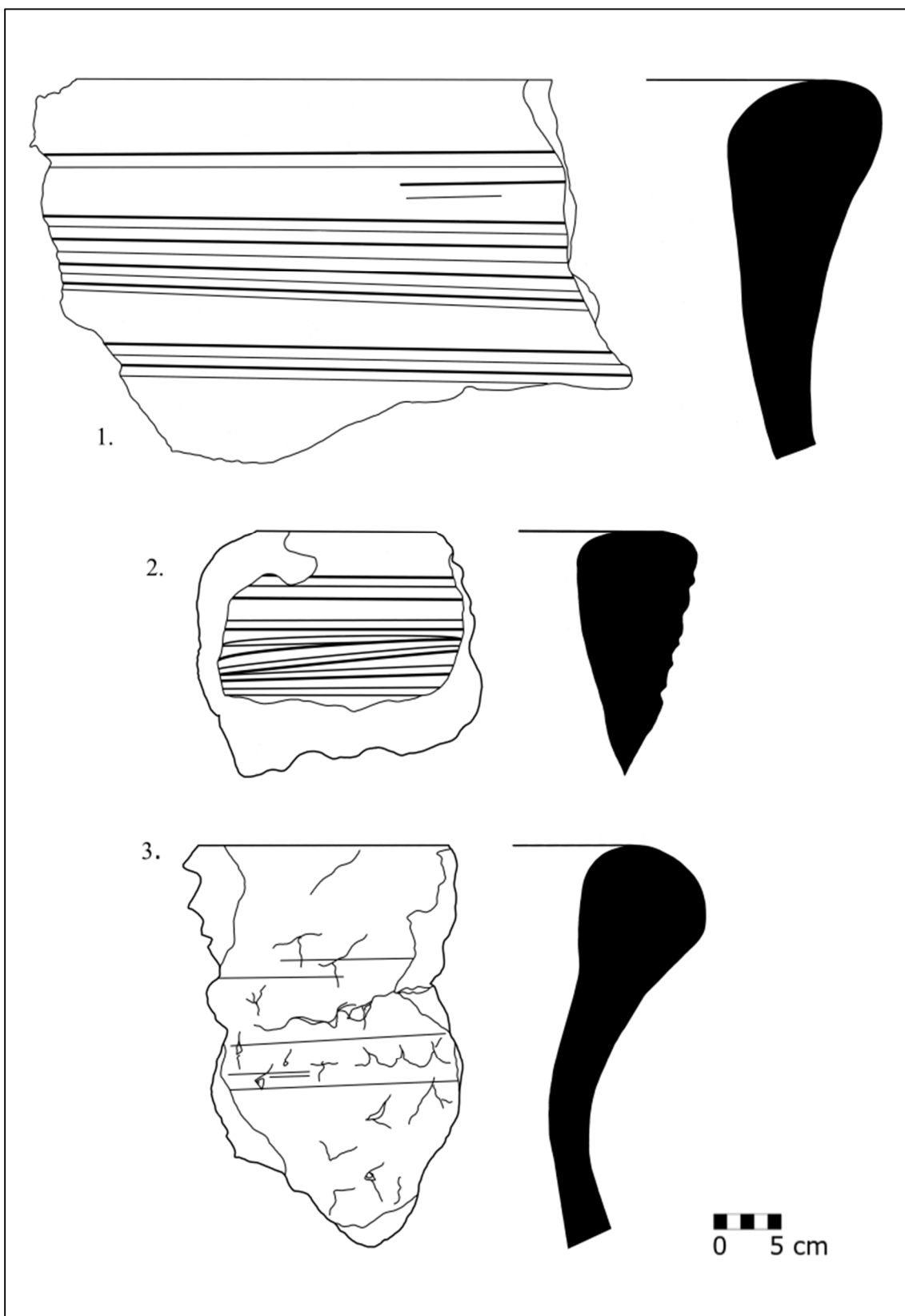
Tab. 81: Výběr keramiky z H30 (inv. č.: 1. 166191, 2. 166189, 3. 166188, 4. 166190, 5. 166192).

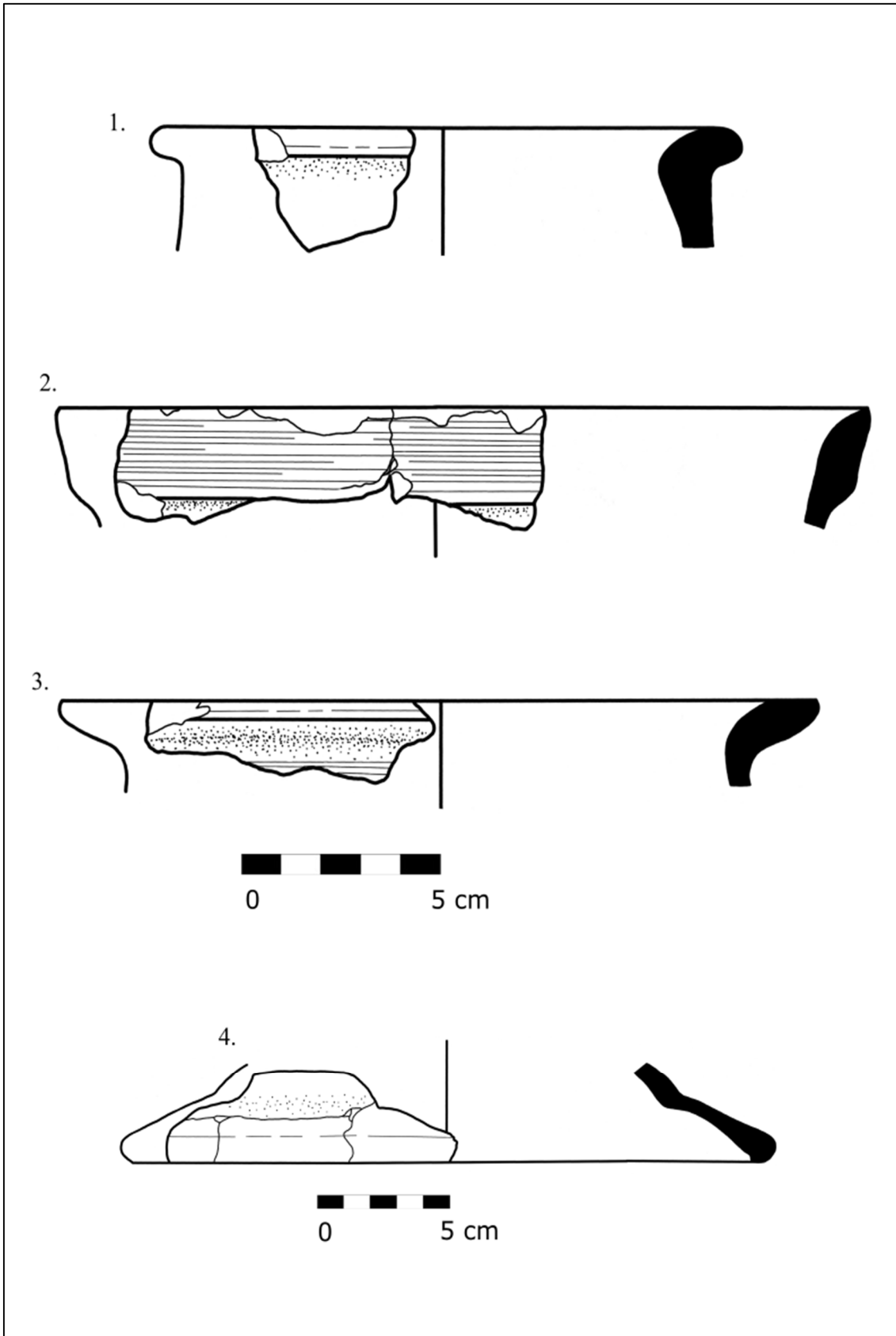
Tab. 82: Výběr keramiky z H36, H37 a H38 (inv. č.: 1. 165826, 2. 165825, 3. 166202, 4. 166206).

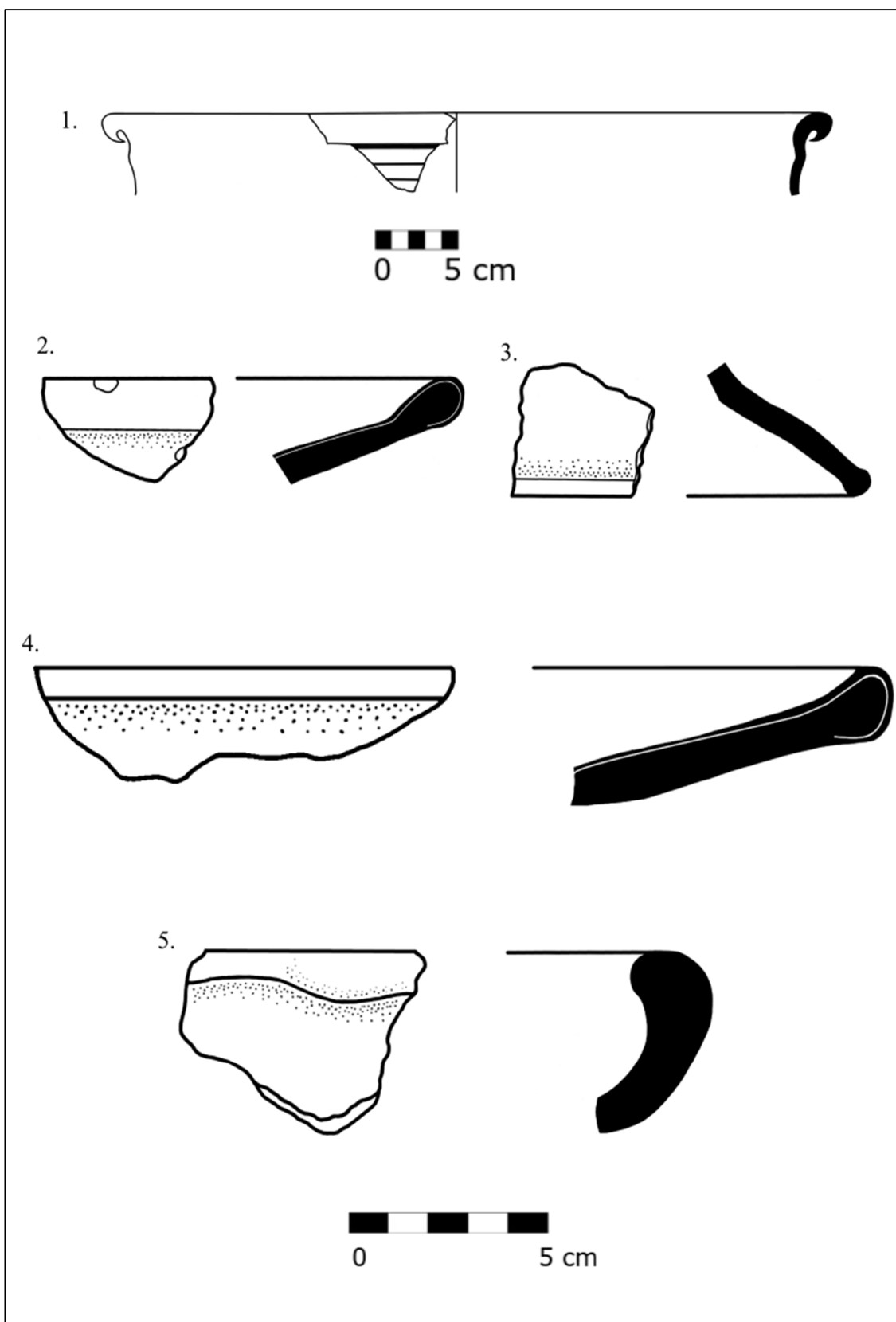
Tab. 83: Výběr keramiky z H40 a H43 (inv. č.: 1. 166218, 2.–4. bez inv. č./H40, 5. 166211)

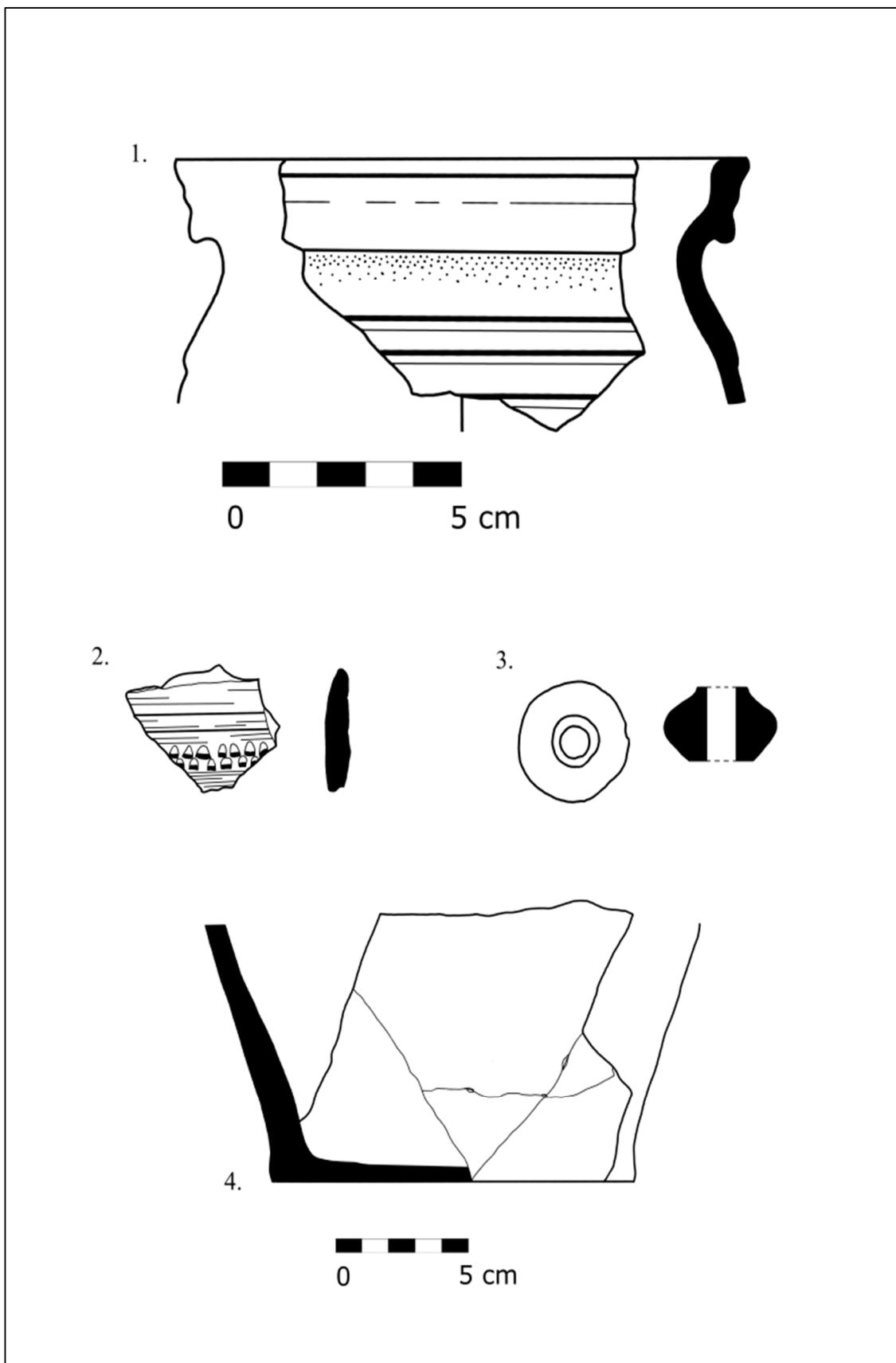
Tab. 84: Výběr keramiky z kontextu 134 (inv. č.: 1. 166112, 2. 166113, 3. 166141).

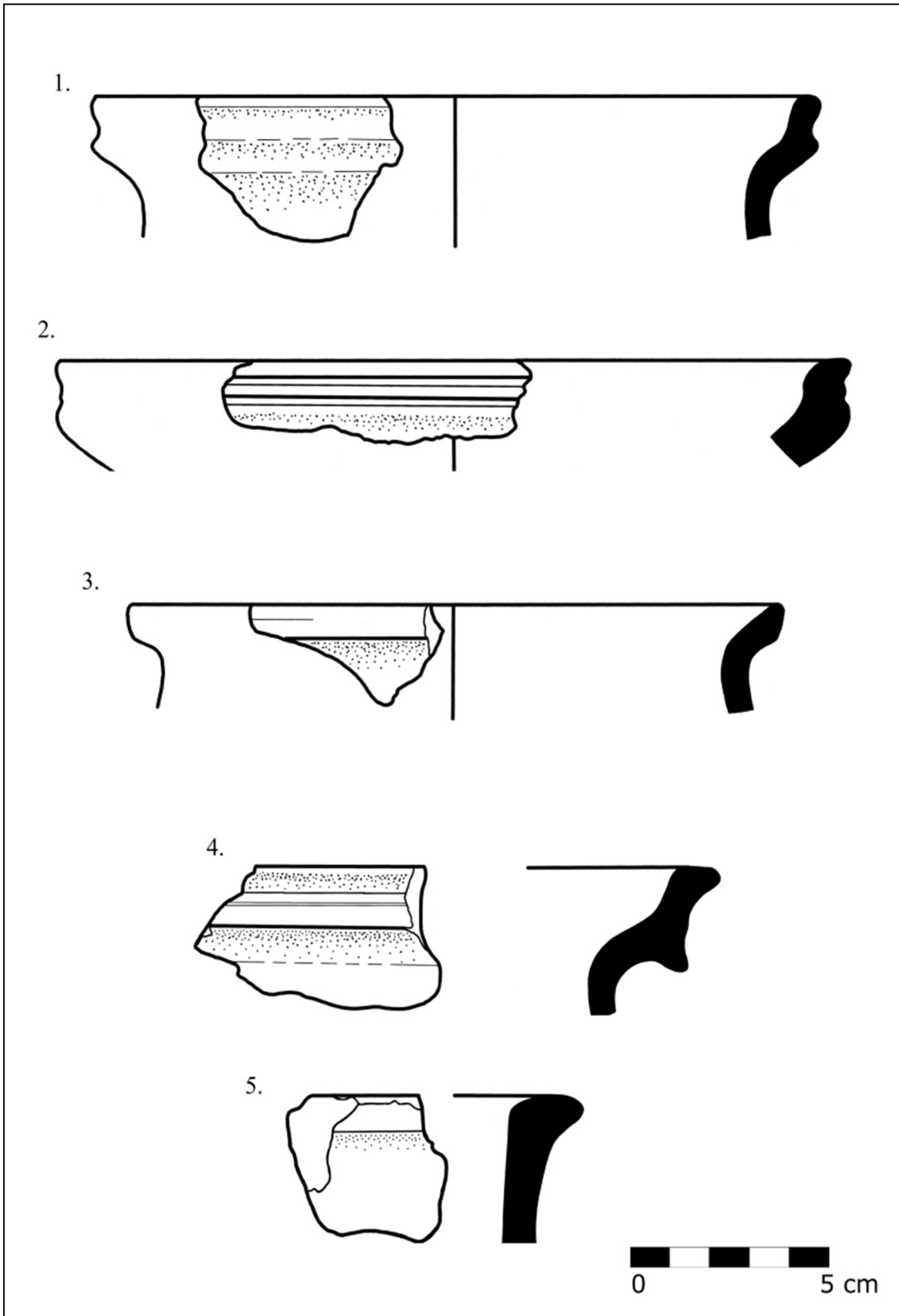
Tab. 85: Výběr keramiky z kontextu 134 (inv. č.: 1. 166115, 2. 166117 + 166119, 3. 166118, 4. 166114).

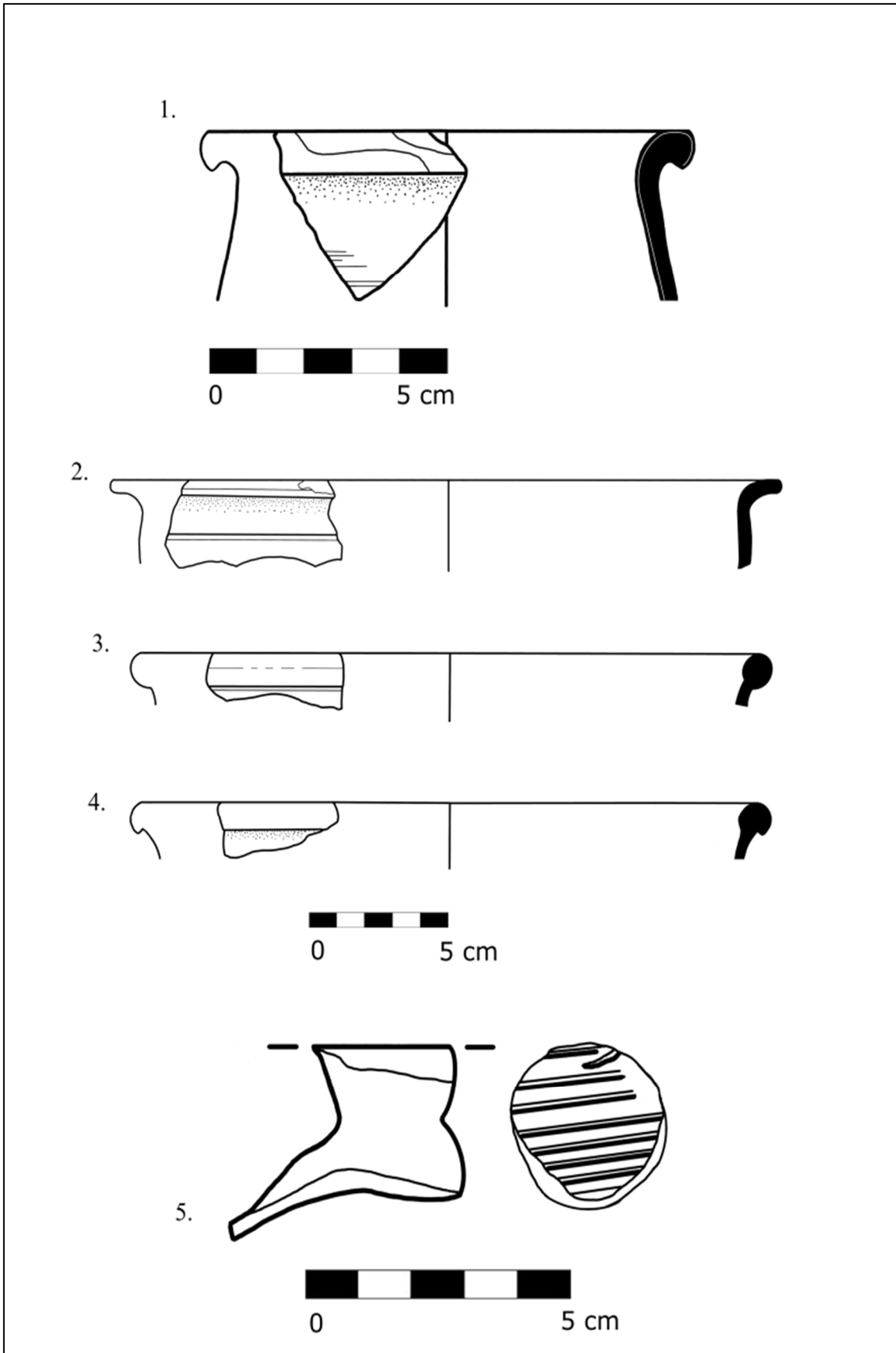
Tab. 86: Výběr keramiky z kontextu 134 (inv. č.: 1. 166123, 2. 166120, 3. 166122, 4. 166121, 5. 166124).

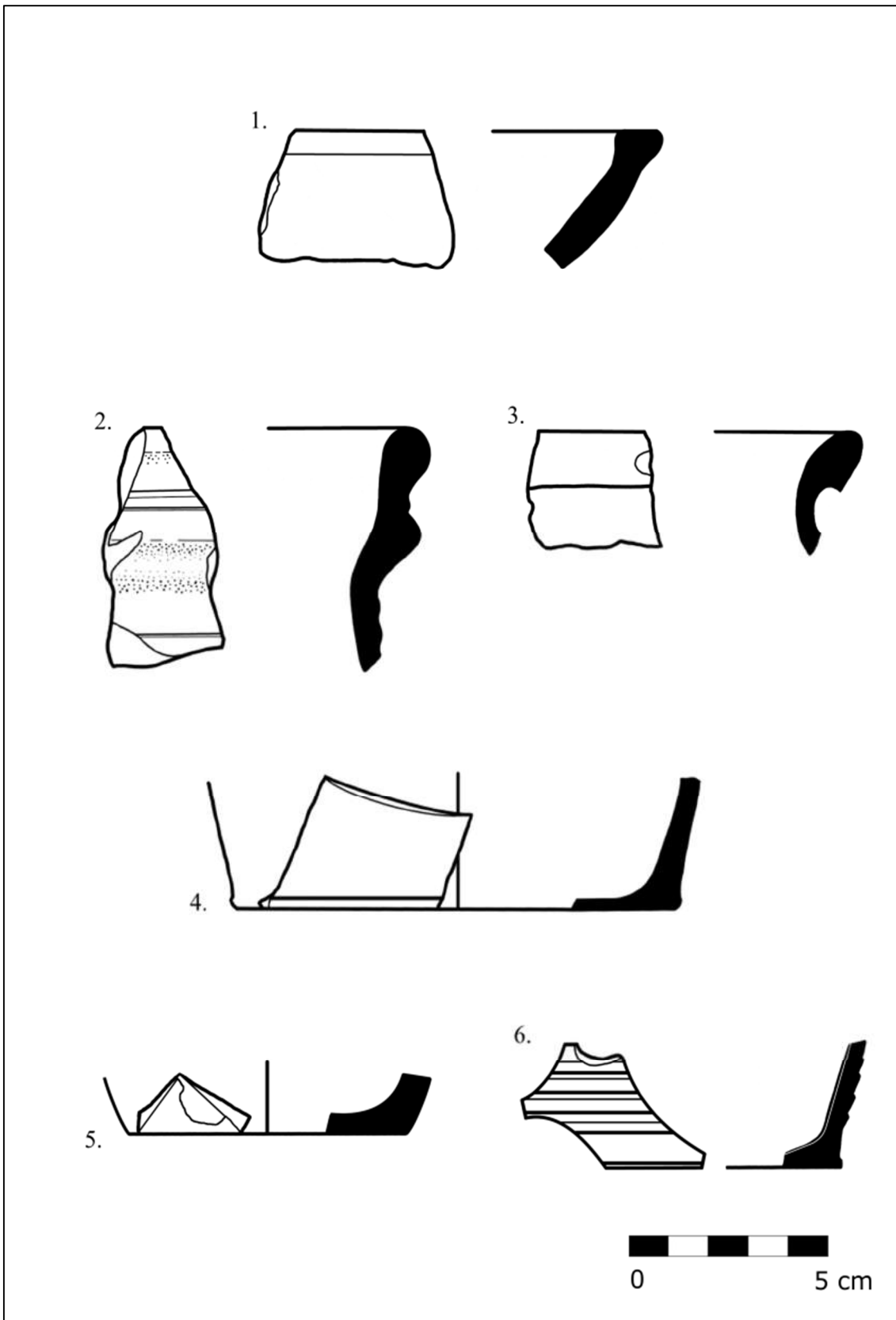
Tab. 87: Výběr keramiky z kontextu 134 (inv. č.: 1. 166146, 2. 166127, 3. 166134, 4. 166130).

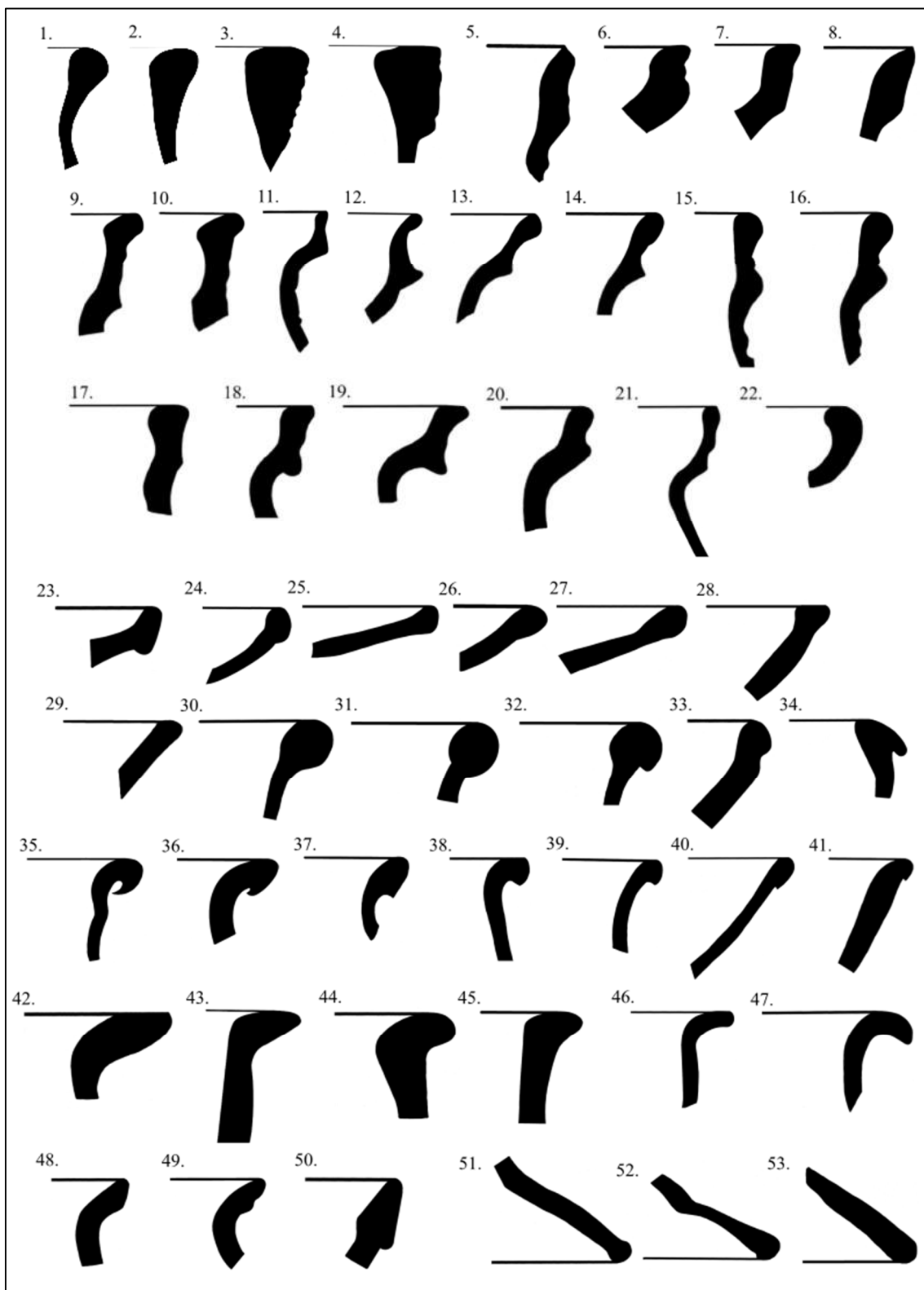
Tab. 88: Výběr keramiky z kontextu 134 (inv. č.: 1. 166148, 2. 166149, 3. 166151, 4. 166147, 5. 166150).

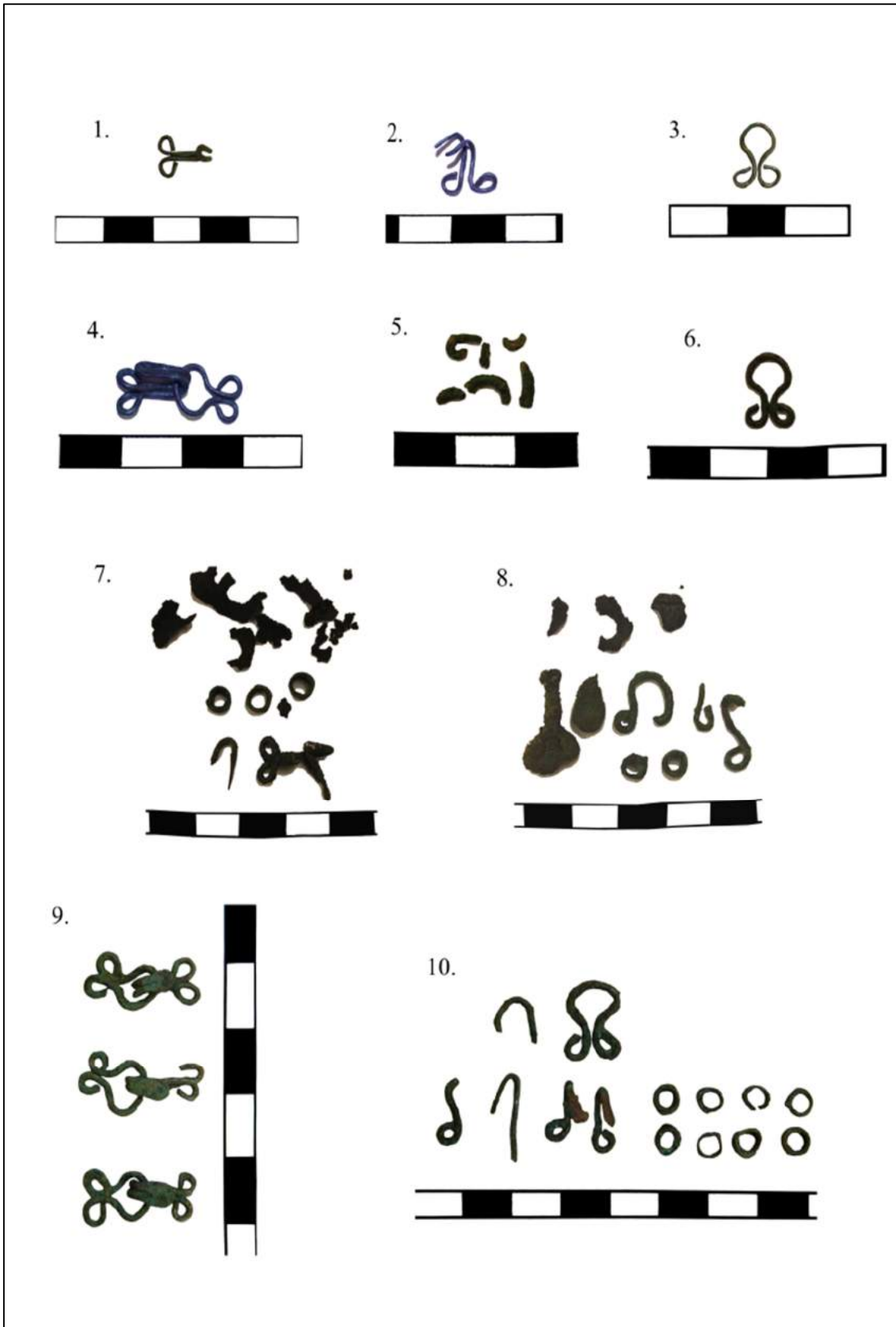
Tab. 89: Výběr keramiky z kontextu 134 (inv. č.: 1. 166155, 2. 166156, 3. 166157, 4. 166158, 5. 166159).

Tab. 90: Výběr keramiky z kontextu 134 (inv. č.: 1. 166160, 2. 166162, 3. 166161, 4. 166163, 5. 166163, 6. 166163).

Tab. 91: Typář okrajů (inv. č.: 1. 166141, 2. 166112, 3. 166113, 4. 166171, 5. 165621, 6. 166149, 7. 165530, 8. 166117 + 166119, 9. 165609, 10. 166188, 11. 165540, 12. 166202, 13. 165608, 14. 165533, 15. 165762, 16. 166162, 17. 165825, 18. 166146, 19. 166147, 20. 166148, 21. 166218, 22. 166124, 23. 165534, 24. 165763, 25. 166121, 26. 166176, 27. 166120, 28. 166160, 29. 165584, 30. 165765, 31. 166157, 32. 166158, 33. 165753, 34. 166191, 35. 166123, 36. 165764, 37. 166161, 38. 166155, 39. 165826, 40. 165556, 41. 166190, 42. 166118, 43. 166189, 44. 166115, 45. 166150, 46. 166156, 47. bez inv. č./H6, 48. 166151, 49. 165541, 50. 165611, 51. 166122, 52. 166114, 53. 165761).

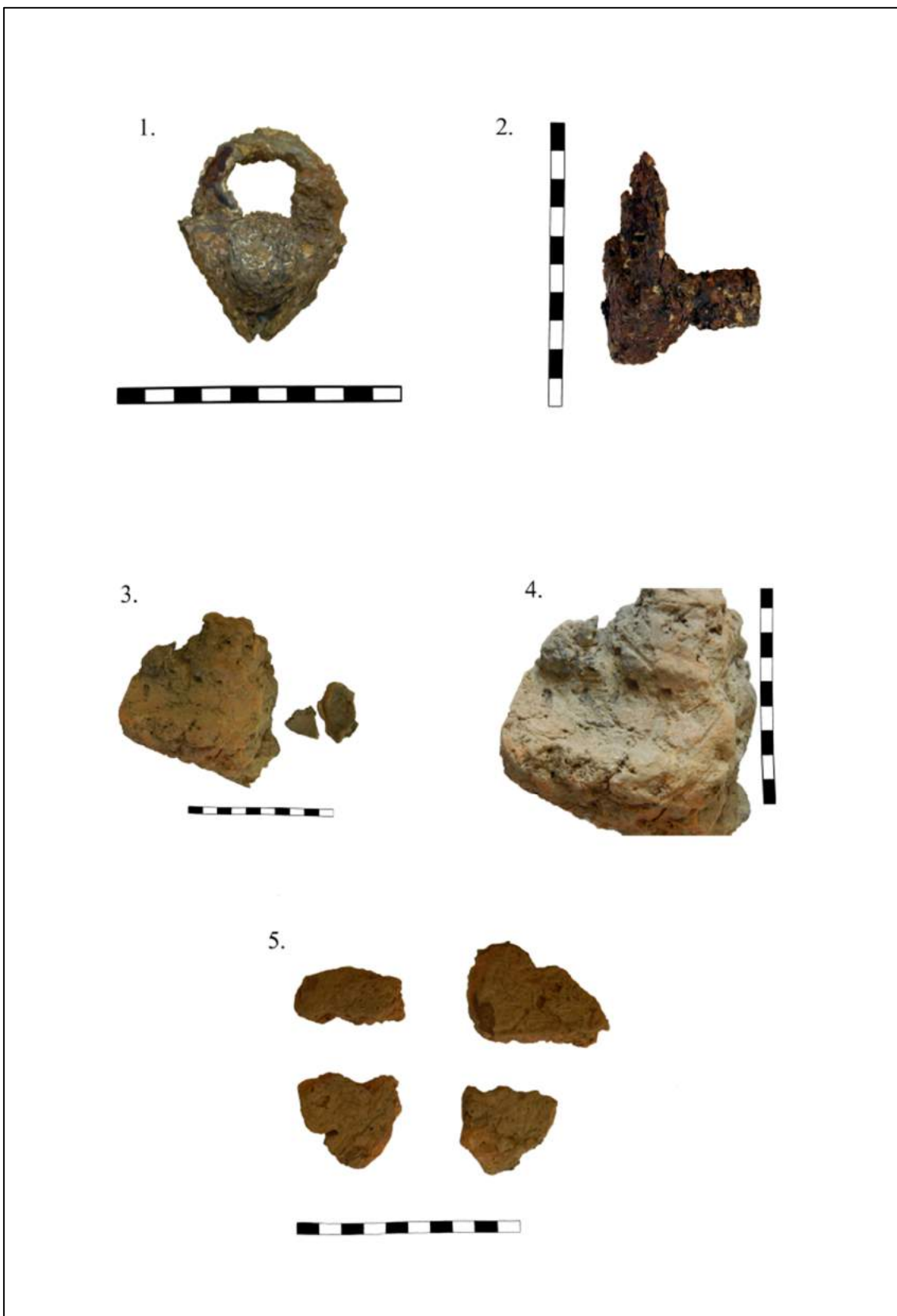
Tab. 92: Spinky z H14, H37 a H38 (inv.č.: 1. 165758, 2. 165759, 3. 165760, 4. 166210, 5. 165829, 6. 165830, 7. 165834, 8. 165837, 9. 165831, 10. 165835).

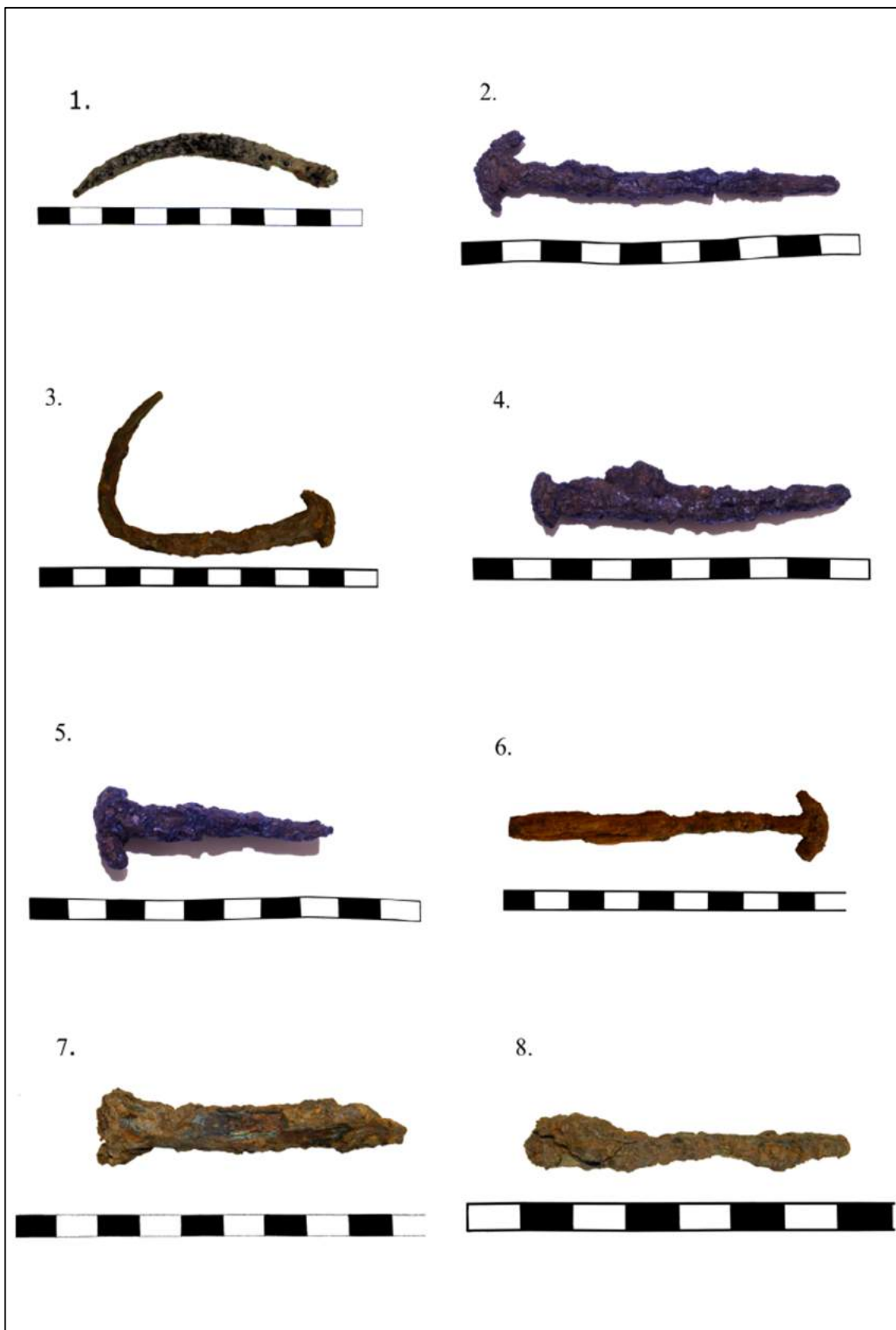
Tab. 93: Obě strany železného nože a železná přezka z H38 (inv. č.: 1.–2. 165832, 3. 165833).

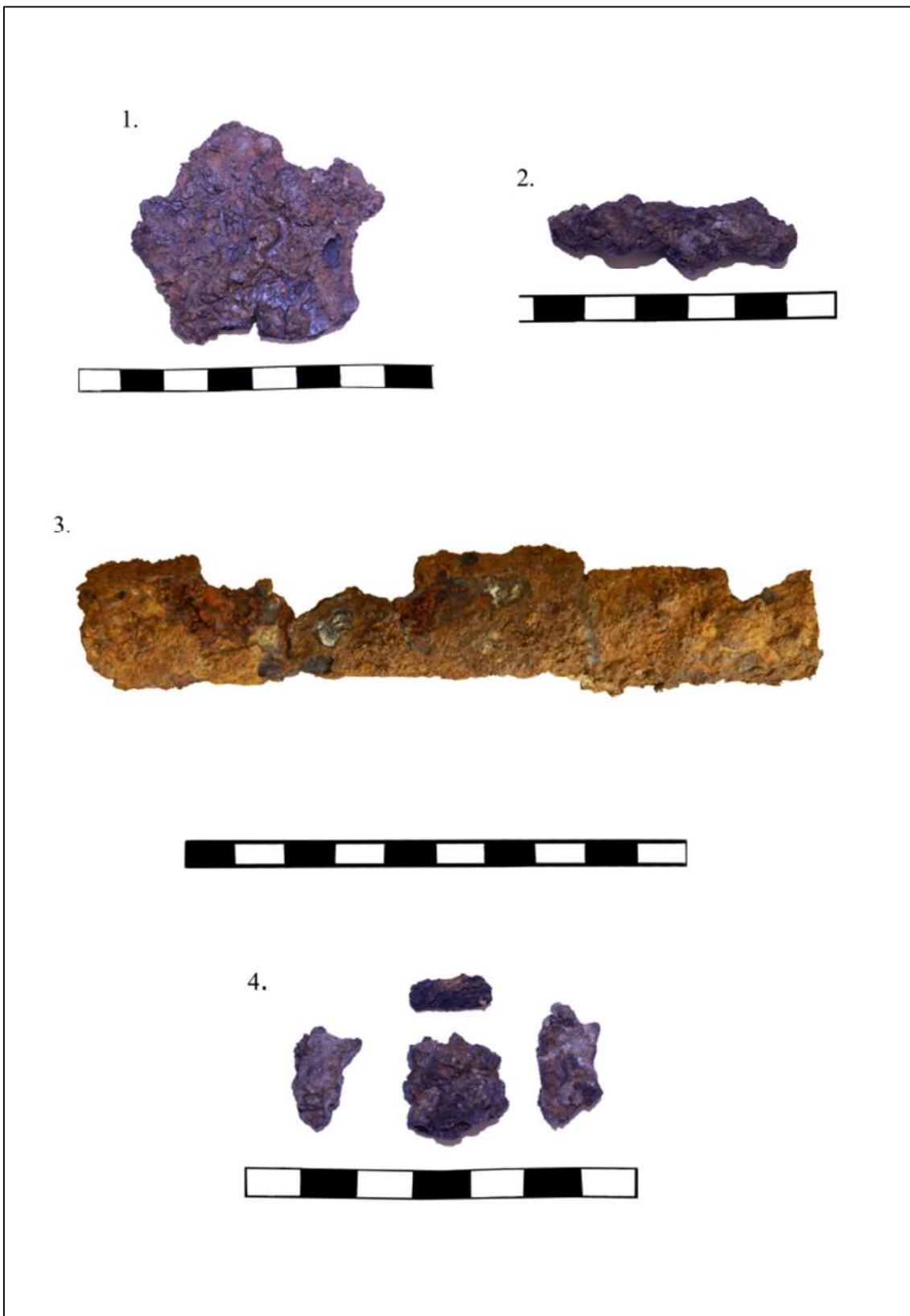
Tab. 94: Železný visací zámek z hrobu H27 a železný visací zámek z hrobu H30 (1. pohled zepředu a shora, inv. č.: 165612; 2. pohled zepředu a zezadu, inv. č. 16620; 3. detail se zbytkem textilie, inv. č. 16620).

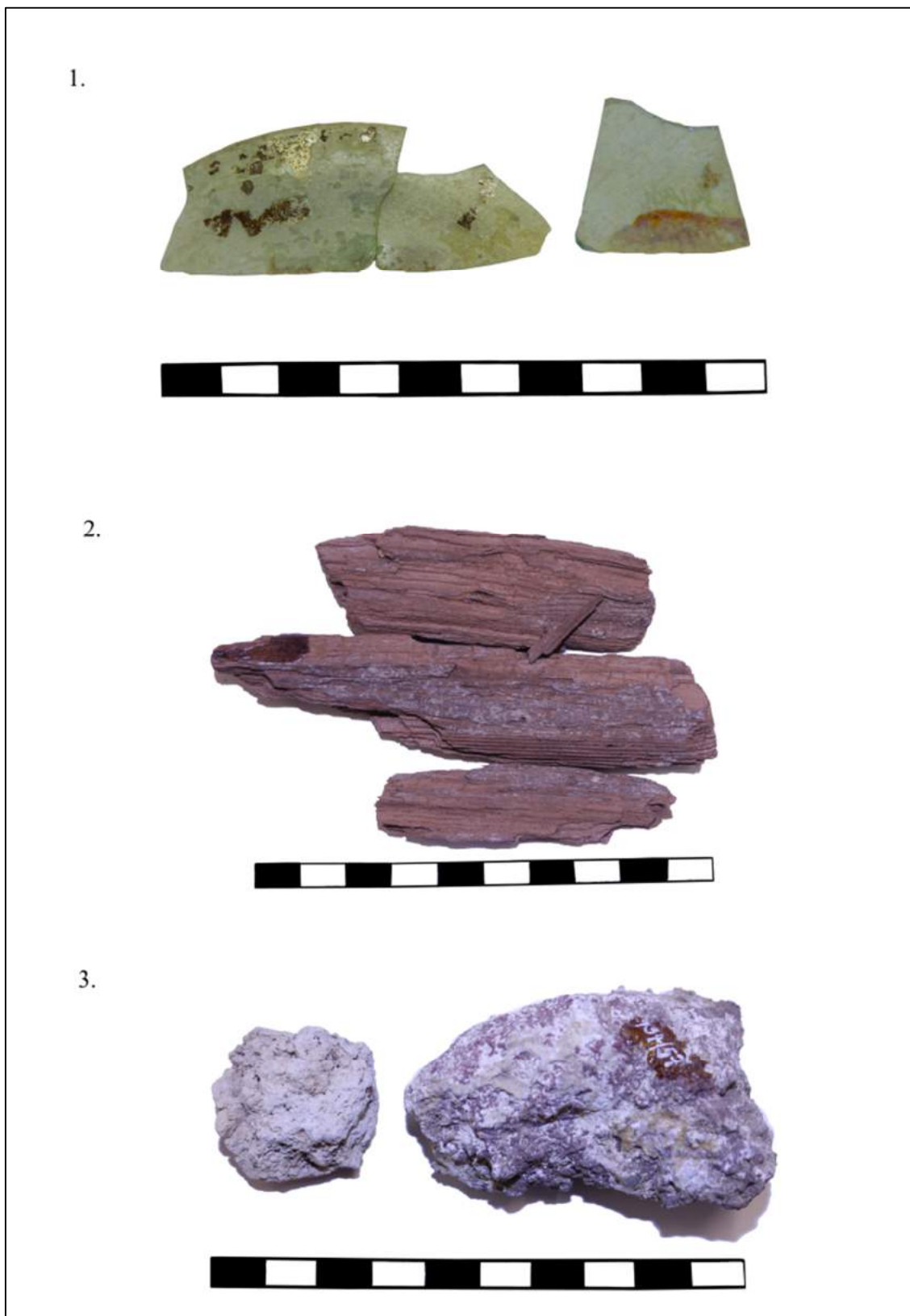
Tab. 95: Železný visací zámek z H37 a soubor mazanic s otiskem z kontextu 134 (inv. č.: 1.– 2. čelní pohled a pohled z boku, 166209; 3. 166167; 4. detail, 166167; 5. 166138).

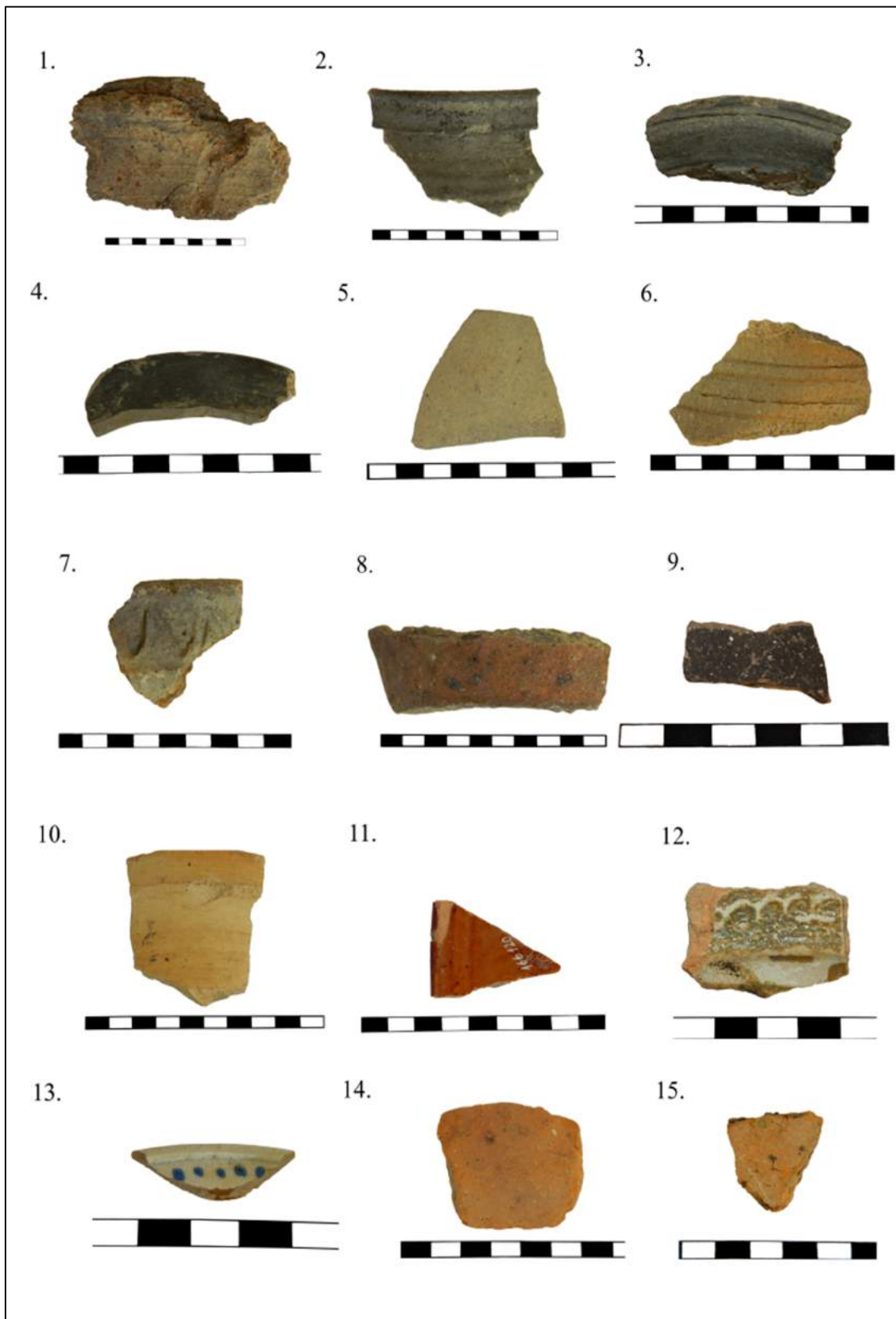
Tab. 96: Soubor hřebíků z H5, H29, H30, H38 a kontextu 134 (inv. č.: 1. 165588, 2. 166187, 3. 166196, 4. 165836, 5. 165838, 6. 165839, 7. 166136, 8. 166136).

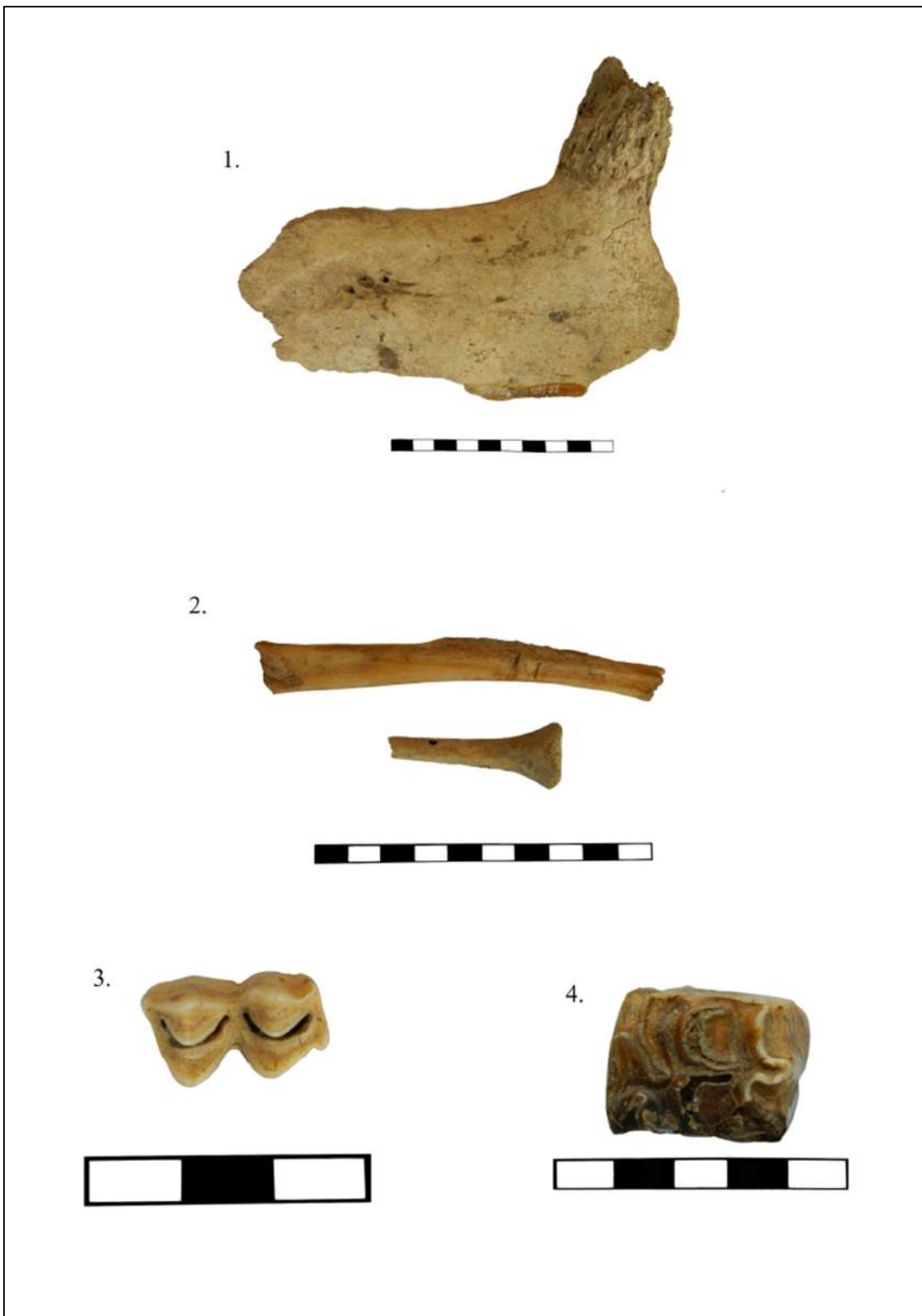
Tab. 97: Soubor neurčitelných kovových artefaktů z H14 a kontextu 134 (inv. č.: 1. 166144, 2. 166165, 3. 166136, 4. 165757).

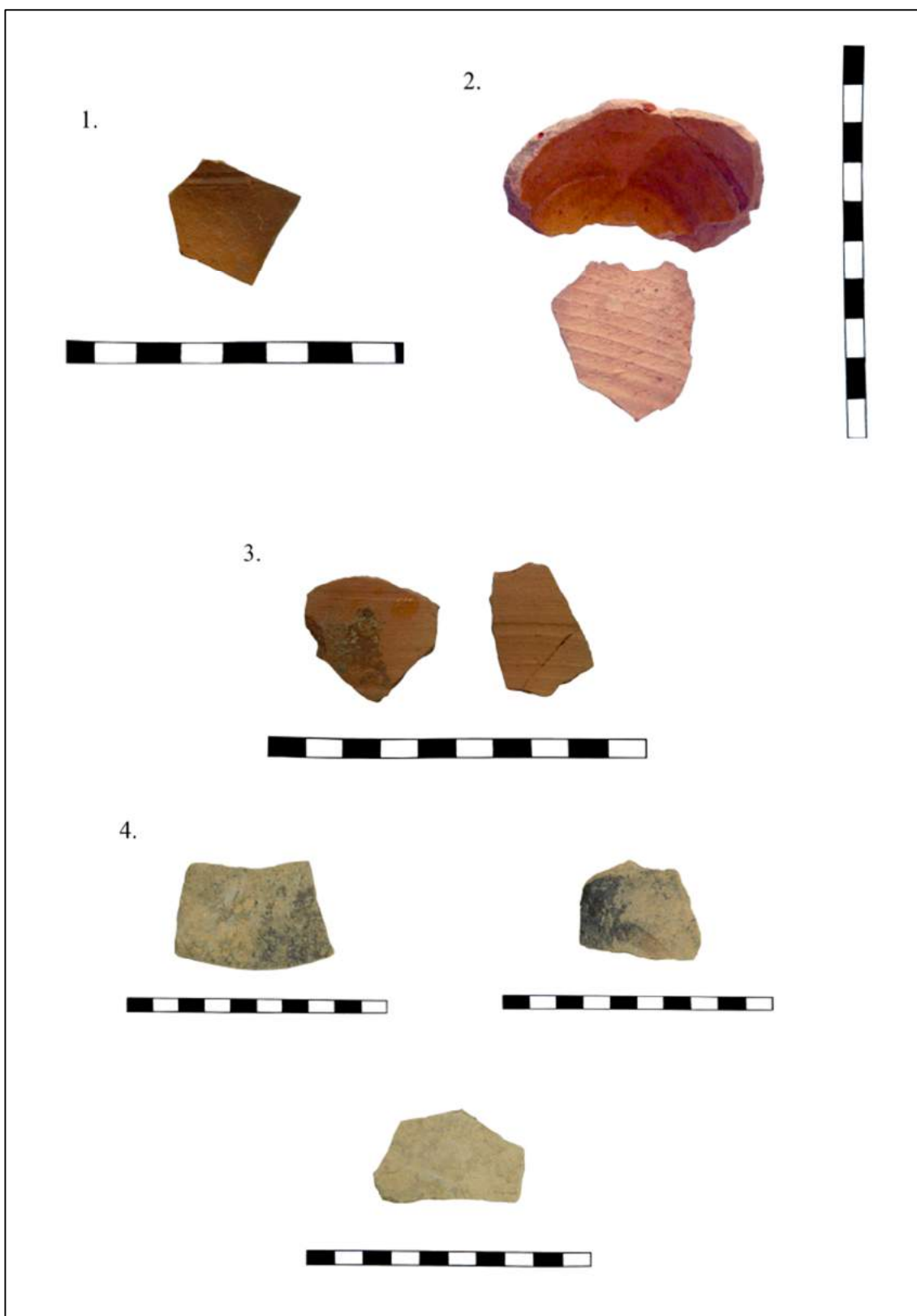
Tab. 98: Fragmentsy skla, úlomky dřeva z dřevěné rakve a omítka z kontextu 134 (inv. č.: 1. patka skleněného poháru a tabulové sklo, 166135; 2. úlomky dřeva, 166140; 3. omítka, 166168).

Tab. 99: Zástupci jednotlivých keramických tříd (inv. č.: 1. 166170, 2. 166146, 3. 166149, 4. 166118, 5. 166127, 6. 166125, 7. 165609, 8. 165532, 9. 165555, 10. 165540, 11. 166120, 12. 165542, 13. 165584, 14. 165539, 15. 166175).

Tab. 100: Příklady osteologického materiálu z H42 a kontextu 134 (inv. č.: 1. 166166, 2. bez inv. č. - 134/26, 3. bez inv. č. - 134/26, 4. 166217).

Tab. 101: Keramické fragmenty z lebek zemřelých z hrobů H29, H37, H40 a H43 (inv. č.: 1. 166186, 2. 166206, 3. 166212 a 166213, 4. bez invč./H43).

Fotografie

Foto 1: Celkový pohled na hrob H38 ve čtverci B4 (Čižmář 1999d, 38).

Foto 2: Detail hrobu H38/II s drobnými nálezy v oblasti hrudníku a dvěma novorozenci (Čižmář 1999d, 38).

Foto 3: Celkový pohled od východu na odkryté hroby H6 a H7, H26 a H27 ve čtvercích B6/7 (Čižmář 1999d, 35).

Foto 4: Detailní pohled od východu na hroby H16 a H28 ve čtverci B4 (Čižmář 1999d, 33).

Foto 5: Detail dolních končetin s umístěným lomovým kamenem v hrobě H 26 (Čižmář 1999d, 28).

Foto 6: Celkový pohled od východu na hrob H37 pod zdí 906 ve čtverci B4 (Čižmář 1999d, 40).

Foto 7: Detail obličejové části skeletu hrobu H43 s keramickými střepy v očích a na ústech (Čižmář 1999d, 41).

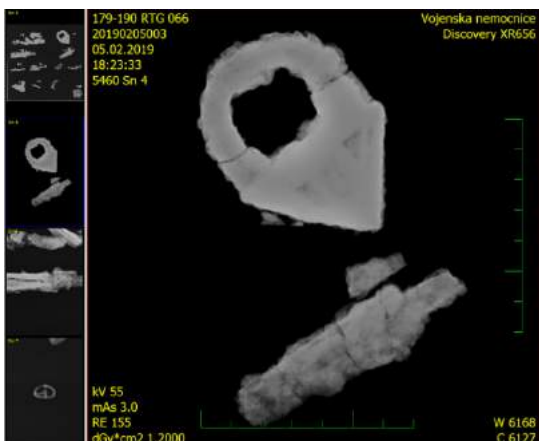

Foto 8: RTG snímek železného visacího zámku z H30 a železného nože z H38.

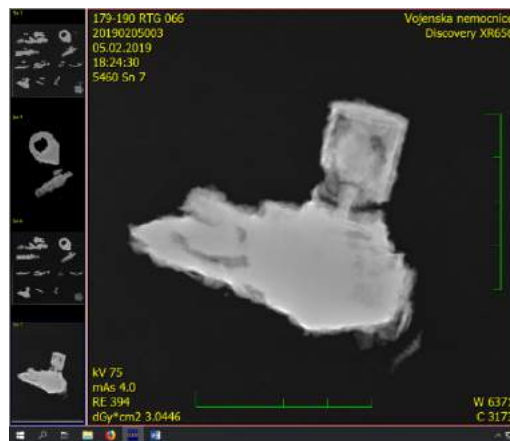

Foto 9: RTG snímek železného visacího zámku z H37.

Foto 10: Náhrobek č. 13 (autor: Mgr. Blanka Veselá).

Foto 11: Náhrobek č. 15 levá část
(autor: Mgr. Blanka Veselá).

Foto 12: Náhrobek č. 15 pravá část
(autor: Mgr. Blanka Veselá).

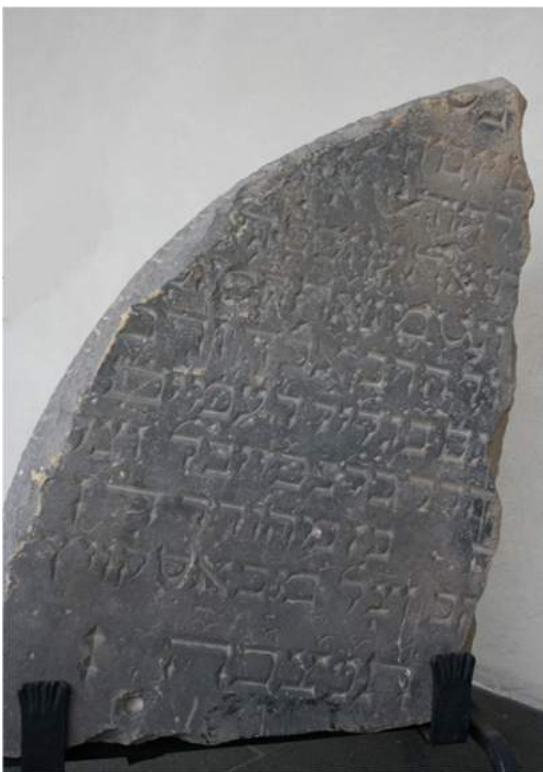
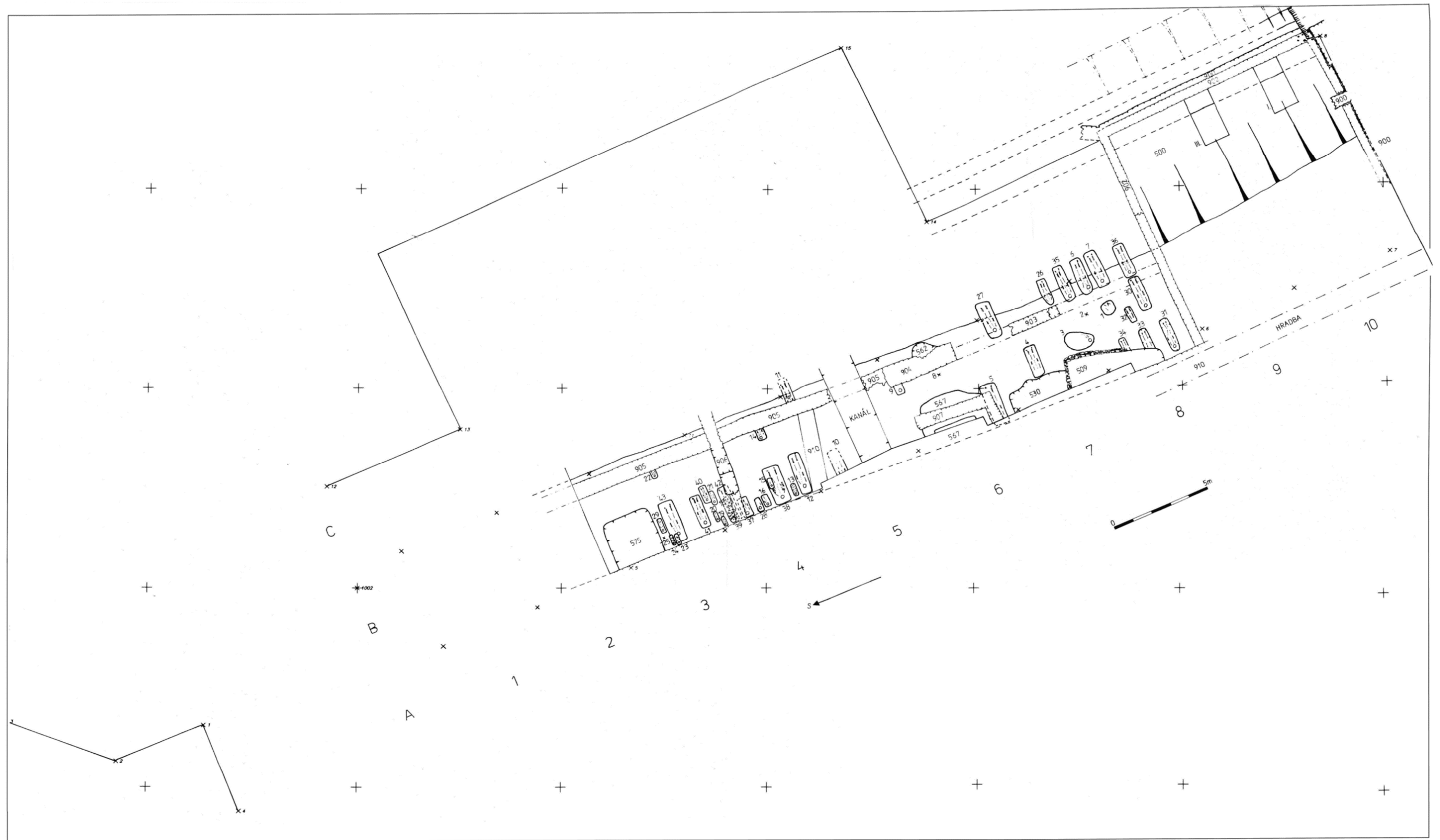

Foto 13: Náhrobek rabína Jakoba Feivela
(autor: Mgr. Blanka Veselá).

Foto 14: Žešovský náhrobek (Vysloužil
2019; autor: Zdeněk Vysloužil).

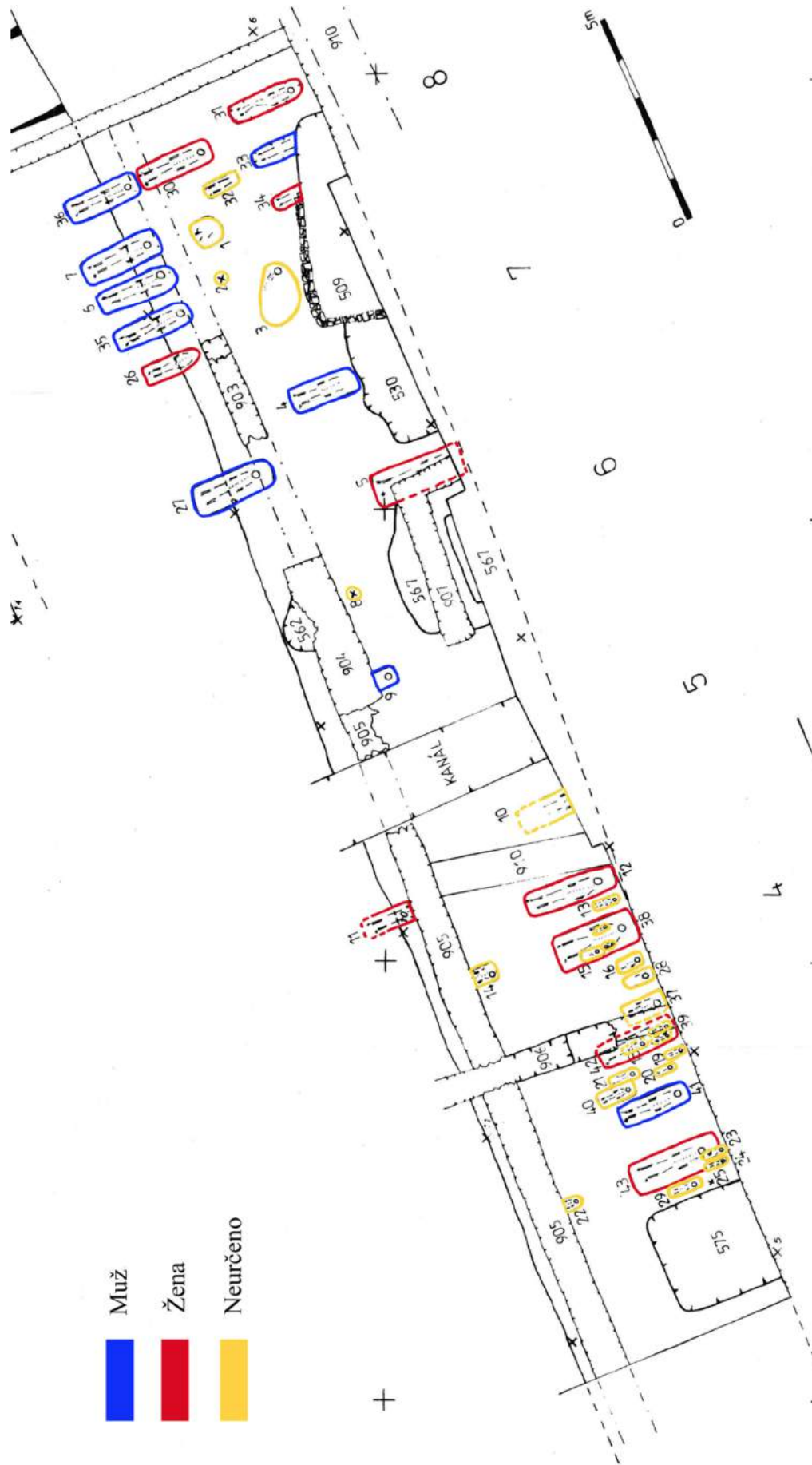
Obrázky

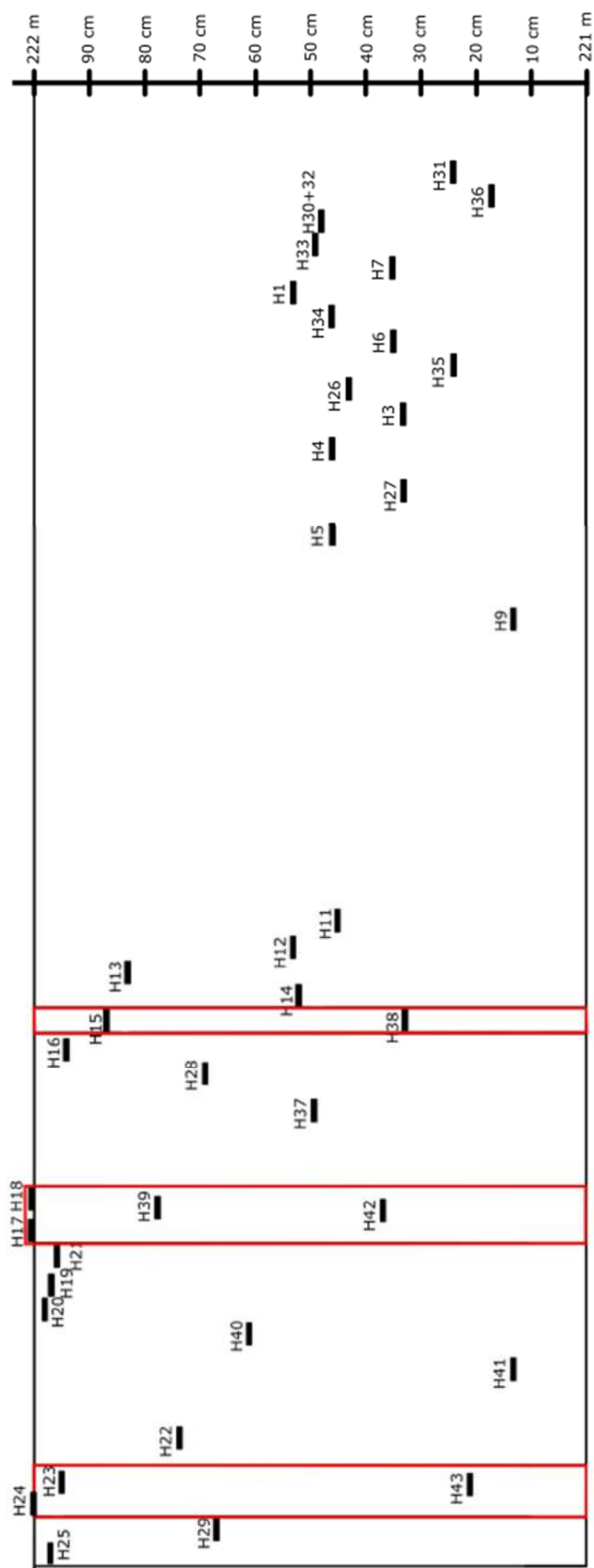
Obr. 1: Plán zkoumané plochy výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice z r. 1998 (Čižmář 1999c, 75).

Obr. 2: Plánek rozložení dětských a dospělých pohřbů na zkoumané ploše výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice 1998 (podkladový plán Čížmář 1999c, 75).

Obr. 3: Plánek rozložení mužských a ženských pohřbů na zkoumané ploše výzkumu Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice 1998 (podkladový plán Čížmář 1999c, 75).

Obr. 4: Zobrazení zahloubení dna jednotlivých hrobů na schématickém vertikálním řezu nejstaršího židovského hřbitova v Prostějově. Červeně jsou ohraničeny hroby, které se svojí polohou nalézaly přímo nad sebou. Pravděpodobně nám tak znázorňují jednotlivé fáze pohřbívání na zmíněném hřbitově. Jednotlivé hroby jsou seřazeny dle prostorového rozmístění ze S na J (viz Obr. 1).

Mapy

Mapa 2: Archeologicky zkoumané části hřbitova a nálezy náhrobků na katastru Prostějova (podkladová mapa: Ústřední archiv zeměměřictví a katastru (ÚAZK)).

1. Archeologický výzkum Hlaváčkova nám./Šerhovní ulice v roce 19982.
2. Archeologické výzkumy v Hradební ulici v roce 1995 a 1997
3. Nález náhrobku v Kravařově ulici č. 14
4. Nález náhrobku v bývalém lichtenštejnském dvoře
5. Nález náhrobku a kostry při stavbě Národního domu
6. Nález náhrobku v základech brány u kostela sv. Petra a Pavla
7. Nález náhrobku u synagogy

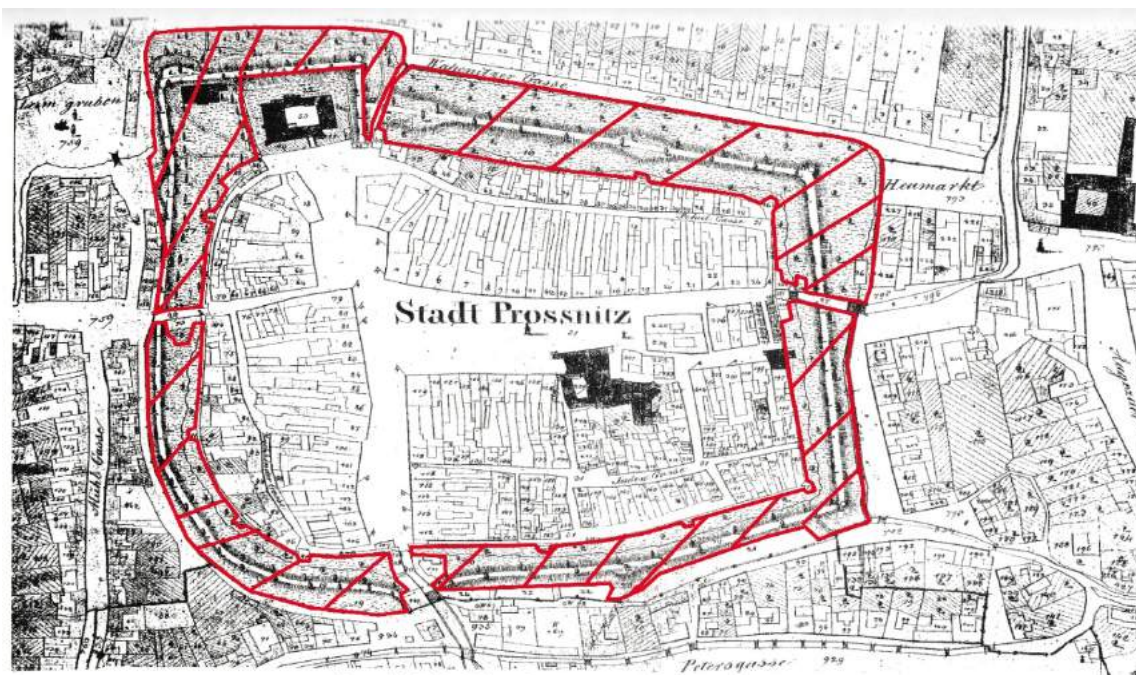

Mapa 3: Židovské hřbitovy na katastru Prostějova (podkladová mapa: Nahlížení do katastru nemovitostí).

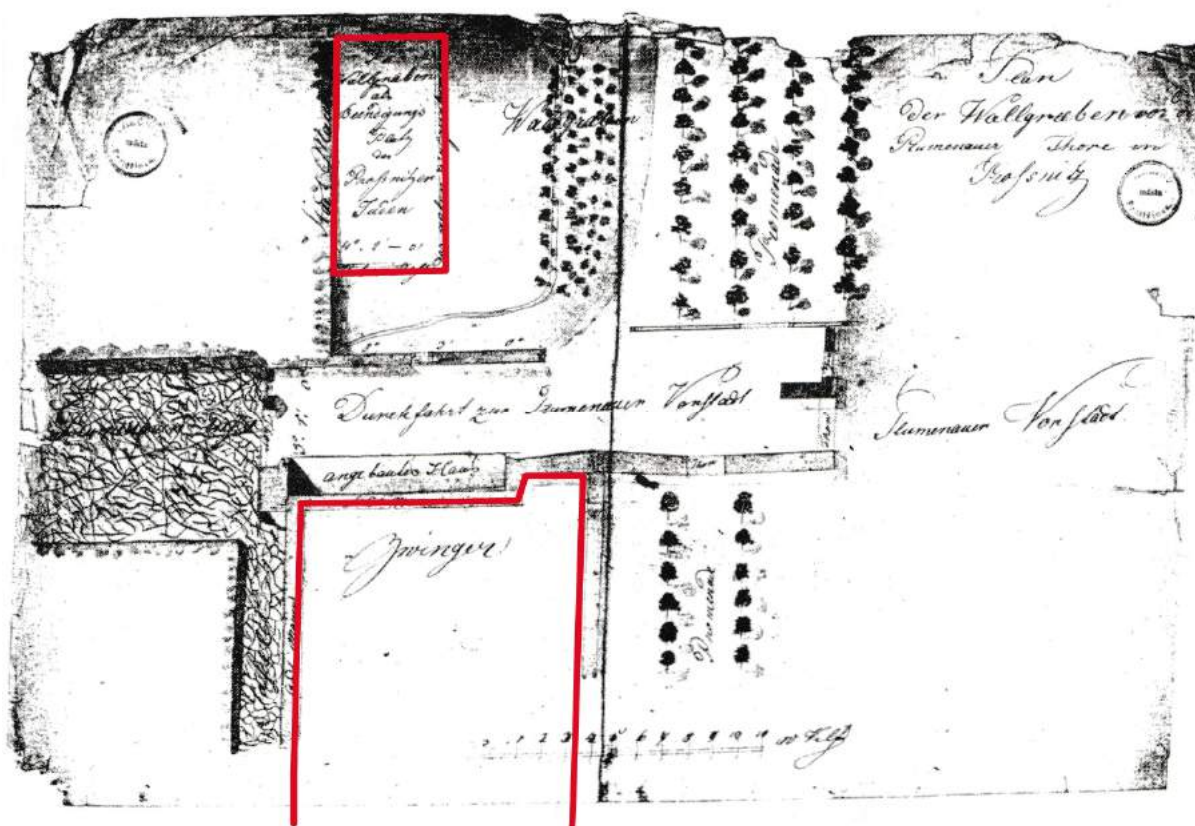

Mapa 4: Další archeologicky zkoumané hřbitovy na mapě České republiky (podkladová mapa: CzechRepublic-geographic map-en.svg).

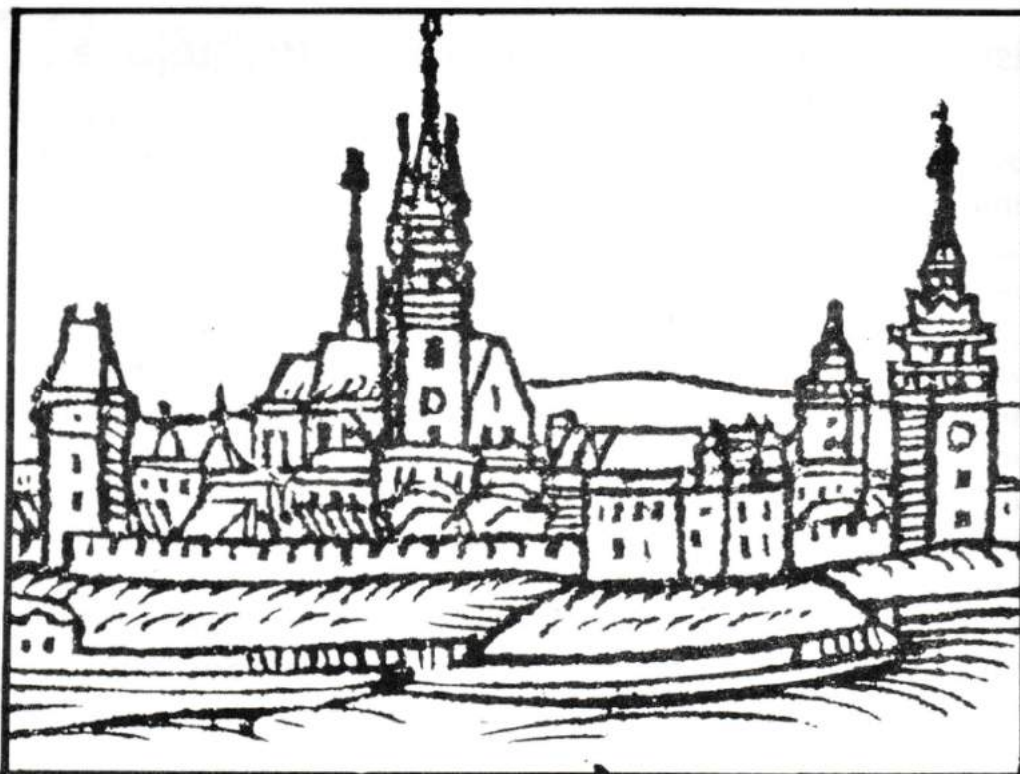
1. Pohřebiště cizích kupců na Bartolomějské ulici v Praze
2. Židovský zahrada v Praze na Vladislavově ulici
3. Starý židovský hřbitov v Plzni
4. Starý židovský hřbitov v Brně
5. Židovský hřbitov ve Slavkově u Brna
6. Nejstarší židovský hřbitov v Prostějově

Mapa 5: Rozloha hřbitova na katastrální mapě Prostějova z roku 1833 (podkladová mapa: Klenovský 1997, 7).

Mapa 6: Nejstarší židovský hřbitov na plánu jihozápadní části jádra Prostějova (podkladová mapa: Klenovský 1997, 49).

Mapa 7: Pohled na Prostějov na vedutě Jana Willenberga z roku 1593 (Klenovský 1997, 4).

Mapa 8: Pohled na Prostějov na detailu středu veduty F. J. Velehradského z roku 1728 (Klenovský 1997, 5).